

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

БИБЛИОТЕКА

ГОДИНА XX. 1'2013

ГЛАВЕН РЕДАКТОР **АСЕН ГЕОРГИЕВ**

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: **АЛЕКСАНДРА ДИПЧИКОВА, АЛЕКСАНДЪР ДИМЧЕВ, АНЕТА ДОНЧЕВА, АНИ ГЕРГОВА, АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА, БОРЯНА ХРИСТОВА, ДОНКА ПРАВДОМИРОВА, ЕЛЕНА ЯНАКИЕВА, ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА, НИНА ШУМАНОВА, СТОЯНКА КЕНДЕРОВА**
ДИЗАЙН **АНИ КОЛЧЕВА. ПРЕДПЕЧАТ КАЛОЯН ТОМОВ**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 6. ФОРМАТ 16/70/100. ТИРАЖ 360.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 152.

E-mail: a.georgiev@nationallibrary.bg; peturveli4kov@abv.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2013

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

КОЛОНИКА НА РЕДАКТОРА

Прекрачихме прага на 2013 година с облекчение – нито светът свърши, нито нашият ентусиазъм да работим в библиотека за четящата част от човечеството е намалял. Дори напротив.

Миналата година се оказа добра за дигитализацията на съхраняваните от библиотеката документи, оказа се добра за изпробването на новите електронни каталози, оказа се добра и за нас, библиотекарите – любезното ни правителство взе, че призна важността на нашите задачи и ни увеличи заплатите с 11%, за което благодарим.

Ние също решихме да направим щедър жест – увеличихме обема на сп. „Библиотека“ с две коли (засега), за да може да разнообразим съдържанието с ценни образци на съхранявани от нас ръкописи на известни българи.

Ще създадем към списанието Редакционен съвет от уважавани библиотечни специалисти и ще обновим редакционната колегия, за да улесним избора на повече и по-интересни материали.

По случай 60-годишнината на катедра „Библиотечни и информационни науки“ ще обединим сили с Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и неговата катедра, за да отделим повече внимание на новостите в нашия занаят както у нас, така и по света. Логото на Софийския университет ще застане до това на Националната библиотека – доказателство, че сп. „Библиотека“ ще бъде орган на двете най-важни български институции в областта на образованието и науката.

Решени сме да разширим тематичния обхват на единственото професионално списание за библиотечни и информационни науки с интересни четива и от други специалности, за да повишим информационната стойност на нашето списание.

Пожелавам на всички наши читатели и абонати една успешна 2013 (въпреки фаталното число) година.

Асен Георгиев
Главен редактор

С ъ д ъ р ж а н и е

П р о ф е с и я

Евгения Русинова

Как чрез медиите да
5 привлечем нови потре-
бители на библиотеката

Татяна Дерменджиева

11 Книги и издатели в
системата ISBN за 2012 г.

С ъ б и т и я

Стоянка Кендерова

Иран и неговата история във
фонда на българската
12 Национална библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“

Елисавета Мусакова

16 Beati possidentes

19 Изложба
„Васил Станилов“

Васил Станилов

20 По случай
празника

23 Изложба
„Непознатият Fra Diavolo“

М и н а л о

Васил Загоров

Из историята на
25 авторското право в
България (1878–1948)

Ч е т е н е т о

Милена Цветкова

35 Читателят – приоритетна
позиция пред автора

Алберт Бенбасат

38 Библиотеката:
пренареждане

П р о т о т и п и и г е р о и

Петър Величков

42 Градешки циганин е
прототип на Шибил

О т к л и к

Марина Енчева

Библиотекарите
49 и съвременните
информационни професии

Евгения Панчева

51 Нов превод на „Великите
трагедии“ на Шекспир

З а д е ц а т а

Росица Чернокожева

54 Познатото непознато

58 Библиографски
справки

Н о в и к н и г и н а Н Б К М

60 „Иван Милев“ от
Евдокия Петева-Филова

61 Талон за
абонамент'2013

Петър Динеков

62 Дневници 1933–1991

Списание „Библиотека“ вече и като е-издание!

Може да го изтеглите от

www.bgkniga.bg

Хонорари не се изплащат. Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст.

Приемен ден за автори — сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

КАК ЧРЕЗ МЕДИИТЕ ДА ПРИВЛЕЧЕМ НОВИ ПОТРЕБИТЕЛИ НА БИБЛИОТЕКАТА

Евгения Русинова

Този текст представя основни, въстъпителни постановки по темата. Изходна база е установената чужда практика. Отразени са, без конкретно да ги посочвам, наблюдения върху работата на някои регионални и други библиотеки. Ще съсредоточа вниманието си върху практическата страна на въпроса. Такъв подход предполага две взаимосвързани действия: акцентиране върху набор от основни познания и респективно върху необходимостта от следване на ясна схема на действие (поредност на операциите).

Текстът въвежда, в този смисъл той не показва конкретни техники на привличане на нови потребители, нито разглежда отделни казуси.

Три основни, важни аспекта (стъпки) по темата заслужават внимание. Нашата и чуждата практика показват, че нито един техен елемент не бива да се подценява. Ще ги представя под формата на въпроси:

1. Какво е необходимо, за да се представи една библиотека чрез медиите?
2. Как да се общува на практика с медиите?
3. Как да представим нашата работа пред медиите, за да има резултат?

Тези три стъпки при желание лесно могат да се усвоят. Самото им усвояване и осъществяването на контакт с медиите обаче не дава още съществен резултат.

Няма да доказвам значението на връзките с медиите за успеха на съвременната библиотека. Това значение произтича от ролята на медиите при формирането на обществения дневен ред (т.е. тяхната Agenda setting функция). Връзките с медиите са от изключително значение за библиотеката по няколко причини: разгласяват нейните услуги и мероприятия; популяризират я цялостно/правят я „видима“; могат да я направят привлекателна. Така тя може да излезе със своя образ пред потребители/потенциални потребители; може да се представя и пред партньори, власти, евентуални спонсори и пр. Преди всичко обаче бих искала да отбележа, че връзките с медиите са основната част от работата в направлението ПР и съществен аспект от маркетинговата работа на библиотеката.

При всеки контакт с медии е необходимо да се конкретизират задачите: какво точно искаме да направим? Едно е да съобщим и да попаднем в хрониката; друго е да покажем някой аспект от дейността акцентирано; трето е да популяризираме услуга. Съобразно тези различни цели се организират и съответните програми от страна на библиотеката.

По отношение честотата на контактите с медиите практиката откроява: еднократни, няколко последователни, постоянни. Веднага трябва да се посочи, че резултатни са постоянните контакти с медиите. Разбира се, в някои случаи и спорадичен контакт е от значение с оглед на резултата: например поява на статия в някой от водещите национални седмичници. Успехът на библиотечната кампания обаче е не толкова в честотата на присъствието в медията. Това е много важно, но не е достатъчно. От първостепенно значение е мястото на медията в обществото – буди ли доверие, тя

Професия

ли е безспорният авторитет, тя ли е органът, който влияе върху групата, която може да бъде потенциалният потребител и пр. Въпреки че е възможно да се рискува и да се намерят потребители там, където не са очаквани.

Практиката показва, че за да се утвърди една институция в медията трябва време. Става дума за бавен процес, резултатите не се виждат веднага, затова се изисква търпение. При това процесът не е скъп, но все пак без вложения е невъзможен: минимални, но необходими финансови вложения, а така също и време. Библиотеката, първо, трябва да присъства в медията, а после да се очакват нови потребители. За тези, които бързат, препоръчвам: ако искате веднага да привлечете потребители, по-добре давайте платени обяви.

Основен въпрос, който повечето библиотекари си задават, е: „Как да се установи контакт и да се работи с медията?“. За резултатността от това начинание е много важна предварителната работа по установяване на контакт. Тя може да предопредели успеха/неуспеха.

Внимание! Изискват се следните две положения:

- техника на установяване на контакта;
- условия за създаване на такъв контакт (наличие на ресурс – лице, което от страна на библиотеката ще контактува, избор на това, което библиотеката ще предостави на медията – вид информация, наличие на съответните събития, дадености, които могат да се представят в медията, намиране на контактното лице в медията).

По отношение на ресурса трябва да се изясни:

- какво иска да покаже библиотеката;
- какво може библиотеката да предложи (т.е. какъв ресурс има тя);
- какво библиотеката иска да получи (да стане) като краен резултат (в нашия случай – да привлече повече потребители).

Тези три стъпки обединяват класическото целеполагане с анализ на ресурсите, на силните, съответно на слабите места (тук е мястото на популярния, много полезен и ако се проведе съобразно всички изисквания, резултатен SWOT анализ).

Поводите, заради които библиотеката може да се обърне към медиите, могат да се представят така:

- мащабни новости, преди всичко нови услуги, но и откриване на нова читалня, приемане на дарение, въвеждане на свободен достъп, дигитализиране на фонда, предлагане на нови услуги;
- регулярни събития.

Няма значение дали библиотеката информира за малки или за големи събития, важно е, преди всичко, да се акцентира върху постоянна работа. А това е начин библиотеката да се стреми да присъства в медията/медиите постоянно.

Това става чрез:

- изработване на съобщения за събития (за хрониката);
- подготовка от библиотеката на по-големи текстове по повод на по-значителни събития (например: „Прочетено в...“);
- подаване на теми, по които да работи журналист/сътрудник на медията или лице от библиотеката.

В оптималния случай може да се създаде специална рубрика с новини от библиотеката.

Не е за пренебрегване използването от медиите на библиотечни материали за техни цели, стига това да насочва отново към библиотеката, от която са ползвани или която е съдействала за намирането им.

Библиотеката трябва да се стреми към максимално използване на разнообразни подходи и различни поводи за медийно представяне – съчетаване на хроника с всички останали видове материали; и на специални поводи с рутинно подаване на информация. Например голямата новина за дарение/посещение на изтъкната личност трябва да бъде съпроводена с предшестваци и следващи съобщения.

От значение обаче е постоянно да се поднася информация, която да насочва към ролята на библиотеката при считаните за „обикновени“, рутинни случаи като:

- разказ за библиотеката и нейните услуги;
- извеждане на акценти – като значението на библиотеката при подготовка за следване/работа в чужбина при участие в конкурс; улесняване при хоби, при някое домашно занимание, при създаване на контакти.

Добър повод да се привлече публика към библиотеката е, когато тя се заеме с някакви пораздащи любопитство и привличащи трайно внимание дейности:

- организиране на различни родови срещи, краеведски мероприятия;
- дейности, свързани с любими занимания – във връзка например с различни видове колекционерство, творчество, ако щете дори и такива: „Как да рисувам графити?“;
- съчетаване на полезното с приятното – например прояви, свързани с фотографията или по темата готварство/сладкарство (рецепти от старите готварски книги);
- акцентиране върху пряка полза – курсове по езици, различни умения и пр.

Всичко това са мероприятия, които привличат не еднократно, а трайно, поне за няколко пъти, лица от различни възрасти, професионални и социални групи. При това подобни мероприятия ангажират отделния читател активно. В това е предимството пред еднократно изнасяни лекции, изложби и пр., които могат да бъдат масово посетени, но всяка за себе си. И съответно да влязат еднократно в новините на медиите.

Разбира се, за създаването на интерес към библиотеката могат да послужат и единични мероприятия, стига да не са през голям интервал от време. Така ако библиотеката покани някоя „звезда“ от шоубизнеса, това би могло да създаде основа за идентифициране на библиотеката и определена публика, но ако такава звезда се появява през голям интервал от време – веднъж на две години например, тогава не бива да се очаква някакъв траен резултат.

Като цяло обаче и единичните „шокови“ акции, особено добре комбинирани с друга активност, са полезни за образа.

При всички случаи обаче библиотеката трябва да се стреми да извежда на преден план и да акцентира (т.е. да популяризира) върху характеристики като: полезност, практичност, извършване на услуги, актуален интерес, престижност. За препоръчване е и изтъкването на специфики, които свързват услугите/ставащото в библиотеката с актуални световни тенденции (например сравняване на наш с чужд положителен опит), за да се привлече внимание.

Не бива да се подценява изборът на медията. Практиката показва, че към всеки вид медия трябва да се прилага отделна стратегия. Тя трябва да е съобразена със спецификите на медията и със спецификите на аудиториите (от лицето, което определя политиката на библиотеката към медиите, се изискват познания за тези две специфики). Трябва да се помни, че медията не е идентична с аудиторията (публиката), но е близко до съответната публика. И че по един или друг начин ѝ оказва влияние (изгражда представите ѝ).

Според условията в съответния периметър на действие на библиотеката (според

Професия

региона й) могат да се типологизират различни аудитории. Типологията следва доминиращия статус на лицата. Като пример ще посоча:

- младежка аудитория (детско-юношески сегмент);
- студенти;
- пенсионери;
- интелигенция;
- домакини;
- ръководен персонал;
- малцинства;
- лица в затруднено положение.

Защо е важно да се познава профилът на аудиторията на медиите? Защото е напълно възможно съответният сегмент публика, с която те работят (която обхващат), да се окаже:

- без значение за библиотеката;
- посланието от страна на библиотеката да не се отнася до него;
- да ползва други източници на информация.

Съществуват сложни взаимовръзки между вида на:

- медията (конвенционална или електронна);
- аудиторията;
- обхвата и начина на въздействие и др.

Медията (независимо от вида й) има свои приоритети и своя практика; тя сама определя какво и как да го публикува. Това е така, защото тя знае какво искат нейните клиенти, или защото има монополно положение на информационния пазар. Тя си формира дневен ред, от който библиотеките зависят, но те зависят и от даден редактор или журналист. (Между нас казано: съвсем не очаквайте той да знае нещо за библиотеките.) Медията/нейните сътрудници имат определено становище спрямо библиотеката и дори да не се интересуват от нея. Това може да е предразсъдък, стереотипна и напълно невярна оценка, а може да се срещне безразличие, маскирано със суперлативна оценка.

Медията може да отхвърли вашата тема, вашия текст и за това трябва да се опитвате непрекъснато да привличате вниманието й – с други теми, с други материали, с други подходи.

Медията (както и публиката) обича новото, оригиналното, нововъведението, различното (например – нова услуга, нов ресурс). С такава информация по-лесно се гради образ, създава се доверие, привлича се внимание. Ако разкажете историята на библиотеката, това може да бъде интересно, но мъчно ще привлече някого към вас за партньор или потребител.

Благодарение на целенасочената, постоянна и търпелива работа с медиите:

- библиотеката ще стане известна; ще се закрепят нейният позитивен образ;
- новата услуга/дейност/продукт ще бъде популяризирана.

Съществува обаче и възможност, която трябва да се предвиди: библиотеката да присъства в медията (и при това редовно, защото съответната медия се нуждае и от такива информации или гледа на библиотеката с разбиране, благосклонно), но да няма резултат. Това е така, защото не съществува задължителна корелация между известност и други резултати. А това означава, че библиотеката трябва да ориентира

кампанията си така, че да бъде убедена публиката (разбира се, най-напред медиата) в библиотечната полезност и необходимост.

За да е успешна работата с медиите и за да има резултат при привличане на потребители, библиотеката трябва да се движи в рамките на следните дейности:

- анализ на ресурси/анализ на публикации;
- формиране на цел;
- избор на медии;
- подготовка от страна на библиотеката на план с подходящо разпределение на цели и задачи;
- изработване на промоционални материали;
- конкретна работа с медии.

Много е важно да се подбере внимателно лицето, което ще осъществява контакта. Освен това трябва цялата библиотека да работи в тази насока, т.е. един да отговаря пряко, да се специализира в тази насока, но ако има и друг персонал – по един или друг начин да се включва в съответните дейности.

Също така много важно е да се знае, че за библиотеката работят и други, свързани с нея дадености, а не само програмата за привличане на потребители и на медиите.

За библиотеката работят:

- качеството на обслужване;
- добрата разгласеност – надпис на фасада, табела с работно време, указатели;
- външният вид – най-малкото чисти и подредени помещения;
- добрите думи/признанието, които ще се чуят за нея от други институции, а и от потребители.

Тези фактори, свързани с добра работа с медиите, осигуряват основа за успеха.

Освен това не бива да се подценяват рутинните изисквания при презентационна работа. В тази насока може да се отправят различни препоръки, като например:

- ако искате вашите послания да се четат, правете ги максимално добре;
- следвайте съществуващите правила (насоки) как се изработва информация, прессъобщение, презентационен материал и др.

При подготвянето на писмени материали (например прессъобщения) не пренебрегвайте работата на този, който ще редактира, ще изработи съответния текст – независимо дали е журналист от медиата, или както някои български практики показват това – ще се пусне полученият от библиотеката текст почти без промени.

Когато вие се представяте, трябва да се проявява сдържаност в самооценките. Постановки от типа на: „Ние сме носители на знанието“, „Библиотеката е най-любимото място на млади и стари“ и др., са абсолютно непоходящи. Те не носят никаква релевантна на изискванията на потребителите информация, а и не са оригинални като рекламno послание. Като класически пример за добър подход може да се посочи практиката на „Централ Библиотека“ – Цюрих от последното десетилетие на миналия век: слоганът „Цюрих има множество хубави черти, Централната библиотека е една от тях“, представен с подходящ плакат от популярен и обществено ценен художник – график.

По отношение на ПР технологията най-общо трябва да се посочи, че за да се постигнат видими резултати, се изисква време, както и диференциран подход. Най-успешна е целенасочената ПР работа с конкретни групи (контактни). Същевременно никое единично ПР мероприятие не може да обхване цялата аудитория. Същите ограничения важат и за маркетинга. Маркетинговата дейност става безрезултатна,

Професия

ако се опитваме да продадем едновременно на всички целия пакет от своите услуги/продукти.

От друга страна, ПР и маркетинговата дейност като цяло са в пряка зависимост от съответния редактор/журналист или от уменията на библиотечния специалист да пише и представя, ако някъде приемат текстовете му.

Колкото до рекламата – като възможна библиотечна дейност, то трябва да се посочи категорично:

- тя е дейност за привличане на внимание, участва в изграждането на имиджа;
- тя изисква средства;
- чрез нея може да се постигне някакъв единичен резултат;
- чрез нея трудно се постига трайност на въздействието и на влиянието;
- рекламата на библиотечната сфера трябва да се съчетава с ПР и маркетинговата дейност.

Ако трябва обобщим, библиотеката се намира в положение на конкуренция. Това ѝ налага да се покаже в най-атрактивния си вид, да извежда на видно място своите възможности, услуги и умения. За целта трябва да се използват всички възможни презентационни форми и комуникационни канали.

Тя трябва да привлича както с набора от услуги и предоставяни възможности, така и с визия и с поведение на персонала.

Разгледаните тук дейности не са нито елементарни, нито са за подценяване.

Библиотеката е пред труден избор:

- да се работи така, че да се събуди интерес;
- да се информира и след това;
- да се привлекат нови групи потребители.

Ефектната формулировка, която да обобщава основните насоки на разглежданата проблематика, би изглеждала така: успехът е в равенството между библиотечните цели и медийния интерес. То обаче се постига и поддържа с усилия. От съществено значение е библиотеките да поддържат яснота и съгласуваност по отношение на лявата му страна. Това е необходимо (но не единствено) условие за балансиране с дясната. Но това е основата, върху която трябва да се гради¹ библиотечната активност в полето на медиите.

От страна на библиотеките се изискват три неща: познание за себе си и ясно формулирана цел, познаване на медиите, настойчивост и упоритост при работа с тях.

¹ Доколкото текстът отразява обобщена българска практика, както и обобщени изводи от европейски практики (например Скандинавия), не са необходими препратки и позовавания. Бих препоръчала обаче две богати на идеи (включително и когато са спорни) публикации: **Рийс, А.**, Рийс, Л. Залезът на рекламата и възходът на пбблик рилейшънз. София: Класика и стил, 2003; **Борисова, О. О.** Рекламно-информационные технологии библиотечной деятельности. Санкт Петербург, 2004.

**КНИГИ И ИЗДАТЕЛИ
В СИСТЕМАТА ISBN ЗА 2012 г.
ПО ДАННИ НА НАЦИОНАЛНИЯ РЕГИСТЪР
НА ИЗДАВАНИТЕ КНИГИ В БЪЛГАРИЯ**

Татяна Дерменджиева, Национална ISBN агенция

Българска литература

Графични издания 46

Електронни издания 448

Картографски издания 34

Книги 5736

Учебна литература

Електронни издания 85

Картографски издания 2

Книги 1431

Чуждестранна литература

Графични издания 3

Електронни издания 123

Картографски издания 2

Книги 2408

Общо книги 9575

Графични издания 49

Картографски 38

Електронни 565

Всички ISBN номера са за 10 318 издания, заявени за издаване от 1196 издателства.

Новите издатели, включени в системата ISBN за 2012 г., са 194:

- от София – 139 или 71.6% от общия брой;

- от други населени места – 55 или 28.4% от общия брой.

ИРАН И НЕГОВАТА ИСТОРИЯ ВЪВ ФОНДА НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Стоянка Кендерова

На 10 януари т. г. в централното фоайе на Библиотеката бе открита изложба на тема „Иран и неговата история във фонда на Българската национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Организирана в рамките на „Дни на иранската култура в България“, тя бе последната изява от честването на 115 години от установяването на официални дипломатически отношения между Република България и Ислямска република Иран. На откриването й присъства посланикът на Иран в София, дипломатически представители от посолството на Иран и от Иранския културен център, представители на българското Външно министерство, служители и читатели на Библиотеката, както и много гости. На изложбата бяха показани в оригинал тринайсет ръкописа на персийски език, два каталога на библиотеки в Самоков със специално отразени в тях книги на персийски, две старопечатни издания, по които е преподаван персийски език в медресе и рухийе училищата в българските земи и осем архивни документа на персийски, арабски и османотурски език, свързани с историята на Иран. Културното представителство на Иран в София спонсорира издаването на каталог на изложбата, подготвен от проф. Стоянка Кендерова и Зорка Иванова.

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е най-голямото хранилище у нас на архивни документи, ръкописи и старопечатни книги на османотурски, арабски и персийски език, които отразяват стопанската, политическата и културната история на страните от Изтока. Една част от тях са свързани с Иран и с неговото минало. Многообразното наследство на писмената култура на тази страна е представено преди всичко в колекцията от около 200 тома ръкописи и старопечатни книги¹. В периода на османското владичество те са ползвани от просветени читатели на *вакъфските* библиотеки, основани в българските земи². За това свидетелстват съхранените до днес оригинални каталози на някои от тях.

Най-ранните сведения за присъствието на персийската книга у нас датират от

¹ **Сайяр**, Дж. Опис на персийските ръкописи в Народната библиотека „Кирил и Методий“. София, 1973. За разпространението на персийската литература в българските земи вж. **Кендерова**, Ст. Персийската ръкописна книга в обществените библиотеки и частните сбирки в България през XVIII–XIX век. – В: *Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите*. състав., ред. Г. Лозанова, Л. Миков. София, 1999, Т. 4, с. 127–150; **Същата**, Персийски книги в България. – В: *Българска книга*. енциклопедия. София, 2000, с. 337–339.

² **Кендерова**, Ст. Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII–първа половина на XIX век). София, 2002, с. 175–223.

първата половина на XVIII в.³. През средата на същото столетие персийски книги са дарени от Шериф Халил паша (ум. 1752 г.) за учредената от него библиотека към Томбул джамия в Шумен. Интересно е да се отбележи, че той е заемал високи постове в държавната администрация и наред с това е бил член на учредената от султан Ахмед III (1704–1730) комисия, натоварена със задачата да подбере шедьоври на арабската и персийската литература, които да бъдат преведени на османотурски език⁴. Той именно е отговарял за избора на персийските съчинения.

Персийският език е преподаван в *медресетата*; той заляга широко и в програмата на *рюшдийе* училищата, които възникват в периода на *танзиматските* реформи в османската държава⁵. Наред с учебниците по персийска граматика в тях се изучава и поемата на Саади (ум. 1292 г.) „Гулистан“ („Розова градина“), с което се обръща внимание на възпитанието на подрастващите и на начина на държание в обществото.

Именно представителите на класическата персийска литература, като Саади, Хафиз (ум. 1388–1389 г.), Фарид ад-Дин Аттар (ум. 1221 г.), Хатифи (ум. 1521–1522 г.) и други, заемат преобладаващо място в ръкописната сбирка на персийски език в нашата библиотека. Изписани

³ За разпространението на персийската литература в българските земи вж. **Кендерова**, Ст. Персийската ръкописна книга в обществените библиотеки и частните сбирки в България през XVIII–XIX век. – В: *Съдбата* на мюсюлманските общности на Балканите. състав., ред. Г. Лозанова, Л. Миков. София, 1999, Т. 4, с. 127–150; **Кендерова**, Ст. Персийски книги в България. – В: *Българска книга*. енциклопедия. София, 2000, с. 337–339; **Kenderova**, St., Ivanova, Z. From the Collections of the Ottoman Libraries in Bulgaria During the 18th–19th Centuries. catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Old Printed Books. Sofia, 1999; **Stoilova**, A., Ivanova, Z. The Holy Qur‘ān Through the Centuries. a Catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Printed Editions Preserved in the SS Cyril and Methodius National Library. Sofia, 1995, с. 54.

⁴ **Кендерова**, Ст. Големите обществени (вакъфски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори. – В: *Историята* на книгата – начин на живот. сборник в чест на проф. дфн Ани Гергова. София, 2002, с. 115–151.

⁵ **Бербер**, Х. Али. Преподаването на персийски език в *рюшдийе* училищата на Османската империя. – В: *Обикуване* с Изтока. юбилеен сборник, посв. на 60-год. на Ст. Кендерова. София, 2007, с. 470–478; **Кендерова**, Ст. Програма, предмети и учители към турската прогимназия (*рюшдийе мектеби*) в Пловдив (1881–1883 г.). – В: *Професия*, поприще, призвание. юбилеен сборник, посв. на 65-год. на Радка Колева. София, 2008, с. 227–252; **Kenderova**, St. Les représentations de l’Orient dans les programmes des écoles turques et bulgares au cours du XIXe siècle. – В: *Res Orientales*, 2011, vol. 20, с. 283–299.

на изящен „насталик“, съчетан с богато украсени в злато и цветни бои „унвани“, повечето от съхранените до днес преписи представляват образци на художествено майсторство и подвързваческо изкуство. Тези думи особено силно важат за „Разкази за пророците“, уникален със своите цветни миниатюри⁶. Възхищение предизвиква и преписът на *Корана*, също от XVI в., *вакфиран* през 1835 г. от Мирза Саид паша за библиотеката му в Русе, при който в междуредовото пространство е поместен превод на персийски език⁷.

Лексикографията е съществен дял в развитието на средновековната персийска литература. По-голямата част от речниците, запазени днес у нас, са двуезични и по-конкретно – персийско-турски, но наред с тях са налице и преписи на арабско-персийски речници. Известно е, че още от ранното Средновековие астрономията и свързаните с нея астрономически наблюдения заемат важно място в културата на Средна Азия. По-широките интереси на основателя на Видинската *вакъфска* библиотека Осман Пазвантоглу (ум. 1807 г.) намират израз в три заглавия от тази област. Между тях специално внимание заслужават 327-те астрономически таблици на прочутия Улуг бег (ум. 1449 г.).

Иран и иранците са познати по нашите земи не само благодарение на книгата. Интересни документи, предимно на османотурски език и значително по-малко на персийски и арабски, разкриват важни страни от стопанската и политическата история на страната, най-ранните между които са от края на XVI в. Тук могат да бъдат отбелязани изложения за вътрешното положение в Иран и политическите отношения с Османската империя: подписване на мирни договори, съвместни действия по време на войни с Русия, споразумения за правата на персийските поданици, награждавания на персийски посланици, спазване на карантината по персийско-турската граница и др.⁸.

От първостепенно значение в отношенията на Иран с османската държава е търговията⁹. Главна експортна стока на Иран през първата половина на XIX в. е коприната, изнасяна за Русия, Ирак, Истанбул и Кавказ. През втората половина на XIX в. в страната се увеличава производството на памук, чийто износ се осъществява главно чрез пристанището Трапезунд (Трабзон) на Черно море. В

⁶ **Киселинчева**, М. Персийски миниатюри от 16. век от ръкописи, съхранявани в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София. София, 1981; **Kisselincheva**, M. Persian Miniatures. 16th Century Persian Miniatures in Manuscripts Preserved in the Cyril and Methodius National Library – Sofia. Sofia, 1990.

⁷ **Кендерова**, Ст. Разпространение на мюсюлманската книжнина в Русе и вакъфската библиотека на Мирза Саид паша. – В: ред. *Гергова* – живот с книжовни пристрастия. сборник в чест на 75-год. й. София, 2012, с. 87–109.

⁸ **Опис** на тимарски регистри, запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. състав. М. Михайлова-Мръвкарлова и др. София, 1970, с. 26, 37, 39, 49; **Турски** извори за българската история. т. 3. състав. и комент. Б. А. Цветкова. София, 1972, с. 559 (Показалец на селищните имена); **Драганова**, Сл. Ирански документ за унищожаването на руската мисия в Техеран и убийството на руския дипломатически представител А. С. Грибоедов. – *Изв. на държавните архиви*, 1973, 23, с. 175–182; **Михайлова-Мръвкарлова**, М. Опис на документи за Русия, Полша и Чехия, запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. София, 1974, Ч. 1, с. 35, 51, 72; **Кендерова**, Ст. Опис на документите на арабски език, запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“ XIII–XX век (текст на английски език). София, 1984, с. 92, 102–103.

⁹ **Опис** на османотурски документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.), запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий“. състав. А. Велков и др. София, 1993, с. 809 (Показалец на географските имена).

Османската империя е внасян и ирански тютюн, кожа, вълна и жив добитък. Писмо на пълномощника на иранския консул (най-вероятно в Русе) от 28 април 1876 г. свидетелства за предстоящо посещение на ирански търговци на панаира в Търговище (Фонд 113 А, а.е. 84)¹⁰. *Ферман* на султан Махмуд II от месец август 1837 г., отправен до кадията на Ерзерум, дава права на Мехмед Есад ефенди да търгува с Индия, Персия и Европа (ОАК 200/17).

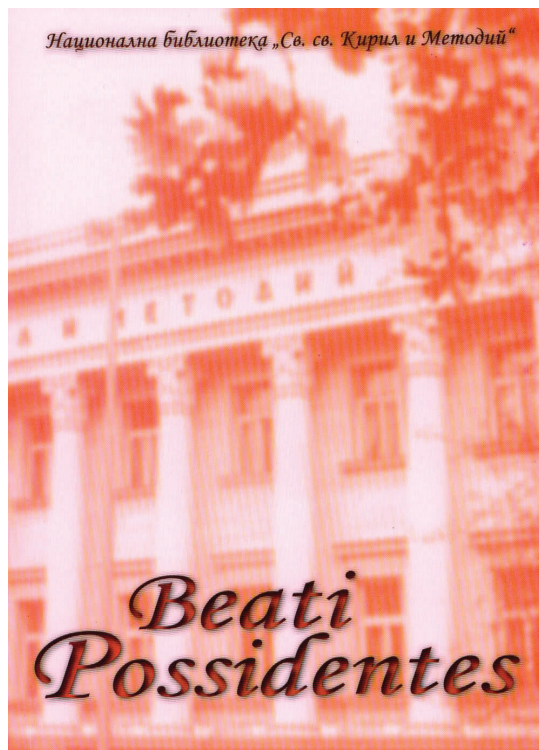
Като цяло документите, свързани с историята на Иран, са обединени във фонд 295 и 295А (Иран), но данни за тази страна могат да бъдат открити и в сбирката ОАК (Ориенталска архивна колекция), фонд 1 и 1А (Истанбул), фонд 315 и 315 А (Русия), на страниците на съхраняваните тук *дефтери* (регистри), както и в кадийските *сиджли*.

Изложбата разкри малка част от фонда на Националната библиотека, свързана с историята на Иран. В продължение на десетилетия и под формата на каталози, описи и изследвания сътрудници на отдел „Ориенталски сбирки“ предоставят на научните среди информация за него. Всеки поглед към съхранените до днес книги и архивни документи и проучването им е в интерес на добрите отношения между двете страни и съдейства за тяхното укрепване в областта на науката и културата.

¹⁰ Кендерова, Ст. Ирански търговци посещават панаира в Търговище. – В: *Панаири, пазари, тържища в българските земи. доклади и съобщения от Национална научна конференция с науч. ръков. акад. Конст. Косев, проведена на 17.09.2003 г. в гр. Търговище. Търговище, 2004, с. 110–115.*

BEATI POSSIDENTES*

Елисавета Мусакова

Когато се чества юбилей, на юбиляра е позволено да наруши някои конвенции. Проф. Христова, в своя действен стил, който не признава разтакаването, защото нещата трябва да се свършват веднага, за да не изтече срокът на тяхната ефективност, сама изконструира своето честване. Вместо да чака да бъде изненадана (макар че в случая напразното очакване би изглеждало немислимо) и да изиграе умело ролята на такава, тя изготви дълъг списък на колегите, които би искала да види като автори на своя собствен юбилеен сборник. С което не просто ги почёте като учени, приятели и съратници, но хвърли пред тях интелектуалното предизвикателство да съумеят да я изненадат, респективно – да й доставят удоволствието, което се предполага, че подаръците носят. Втората нарушена конвенция е тази на самото представяне, което – според обичайния академичен тон, не би следвало да се прави от автор, сам

участващ в сборника, но – отново, желанието на юбиляра не остави възможности за измъкване чрез неубедително позоваване върху общоприетите маниери.

И така, проф. Христова, чиито способности на екстремен читател всички познават, вече е блажено притежаваща словото на авторите, а чрез него – и частица от самите тях, включвайки ги в своята нематериална съкровищница. Какво съдържа дарът, поднесен от свитата съставители и автори, редактори и коректори, подпомогнати от Националния фонд „Култура“, след рязко скъсилите се месеци на отрезвяване, последвали лятно презатоплилото се и разширило се извън границите си време? Всичко, което описва имането на нашата юбилярка, натрупано през годините, преминали в пространствата на Народната, днес наречена Национална библиотека, в компанията на ръкописи и книги, на колеги и студенти, а извън библиотечната сграда – в душевните компании на световната литература, на софийските интелектуалци, на екстравагантните приятели. Накратко, всичко онова, което описва нея самата като ценно притежание на себе си и на онези, които я познават и общуват с нея.

* Слово, произнесено при честването на 60-годишния юбилей на проф. Б. Христова и премиерата на издадения по този случай сборник *Beati Possidentes*.

Боряна Христова е директор, изследовател, за когото науката е призвание, по думите на Ани Гергова, автор и съавтор на описи и каталози на ръкописни сбирки, на научни изследвания и рецензии, но и на визии как да бъде представена виртуално пред света Националната библиотека. Тя е увлекателен, често омагьосващ разказвач в научнопопулярни издания и пред разнообразна аудитория, adept на езотерични практики – но също и ръководител на институция, с поглед върху нейните основни функции: поддържането на националната библиография и прилагането на съвременните международни и национални правила за каталогизация, които световната *семантична мрежа* изисква. Тя не само чете и покровителства съвременното литературно творчество, но е специалист, задължен по силата на обществения си и професионален ангажимент да следи ретро- и проспективно постиженията в областта на библиотекознанието, библиографията и информационните науки и технологии, да ги преценява и да осигурява възможности за тяхното приложение и развитие. Тя е съставител на учебници и енциклопедични статии и по подобен начин, търсейки широките пътища към библиотечните фондове, е отговорна за достъпа на образоващите се до знанието.

Научните области, които проф. Христова е присъединила към своите не-земни притежания и в които упражнява своята произтичаща от притежанието власт, са многобройни и авторите в юбилейния сборник ги поднасят като в огледало: издирването на непознати ръкописи и текстове, включително палимпсестни, на неизвестни изображения, имена на книжовници и притежатели на книги, на архивни документи – отворени за пръв път или недочетени преди; установяването на нови факти, променящи едно или друго мнение, една или друга представа за отминали епохи и общества; книжовната култура на християнството, но и тази на Отоманската империя, вплетена в историческата съдба на българските земи; академично задълбоченият анализ на традиционни текстове или типове книги с техните състави – и изводи, които водят изследователя към неочаквани размисли и нови предизвикателства; трудното изкуство на превода в монашеските слова и тълковните текстове, живите следи на глаголицата и творческото развитие на езика в блестящите стихове на един далекоизточен поет; вътрешната и външната украса на средновековните книги и технологиите за нейното постигане, включително красотата на ислямската калиграфия, резултат на дълго и търпеливо подражание; разгадаването на криптограми и магически символи в амулети и печати в традицията на палеографията и въпреки нея; вникване в посланията на апокрифните текстове и в логиката на модерните и съвременните митове, както и в митотворческите механизми на дадена епоха; методите за датиране на ръкописни паметници и археографското издирване на техните пътища и собственици през вековете, познанието освен за тяхната духовна, но и за чисто материалната им стойност; био-библиографските (в по-тесния терминологичен и в по-широкия познавателен и културологичен аспект) издирвания, осветляващи живота и делото на видни личности, светски или посветили се на Църквата; съвременното литературознание в конфликтната точка на неговата оценъчна способност и интереса на книжния пазар спрямо националната литературна класика. Хронологически статиите, събрани в юбилейния сборник, обхващат периода на същинското Средновековие, Българското възраждане, епохата на модернизма и съвремението. От гледна точка на изследователските подходи се конкурират традиционните за своите области и все още екзотичните у нас *джендър*-изследвания, а от гледна точка на научната жанрова специфика виждаме представени филологията с разделите ѝ текстология, литературознание и езикознание; библиотекознанието и

археографията; изкуствознанието, архивистиката и палеографията; общата история, литературната история и историята на книгата, славистиката, османистиката и ориенталистиката, представляващи съвкупността от инструменти на кодикологията – дисциплината или по-скоро науката, която провиждаме като споделен интерес и опит, като обща страст, насочена към книгите, обвързваща авторите на юбилейния сборник и неговия досточтим адресат.

Принасяме ти, Боряна, *ad honores, ad memorandum et ad usum proprium*, но също и за да бъде сложен *in deposito* и прибавен към *index librorum* своя дар, за който ти и твоят юбилей бяха вдъхновители. Но – дали поднасяме или получаваме дар? Кои са удостоените да извършат този жест? Преди всички останали – колегите от Библиотеката не в качеството им на нейни подчинени, но на хора, чиито професионални и лични успехи, ядове и скърби проф. Христова съпреживява всеки ден. След тях идват колегите от българските институти и университети, научното партньорство с които е равносилно на приятелство, наред с онези личности, чийто изследователски труд нашата юбилярка почита и оценява в аспекта на запазването на високата научна традиция. Като че ли липсват някои най-близки приятели, както и колегите от чужбина, такива, чието участие в сборника би допринесло за изявяването на един надхвърлящ локалните измерения научен авторитет и което би поласкало научната и човешката суета. Планирайки тази щета, Боряна Христова засвидетелства своята щедрост към нас и затова надарените сме ние, блажените притежаващи и притежавани.

Ad multos anos, скъпа Боряна!

ИЗЛОЖБА „ВАСИЛ СТАНИЛОВ – БИОГРАФИЯ В ТЕАТРАЛНИТЕ ПРОГРАМИ, ПЛАКАТИ И ДРУГА КНИЖНИНА“

На 31 януари т.г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ бе открита изложбата „Васил Станилов – биография в театралните програми, плакати и друга книжнина (1961–2011)“ и представяне на книгата му „80 епиграми“.

Васил Станилов е виден български журналист, драматург, общественик и публицист от епохата на прехода от тоталитаризъм към демокрация. Изложбата, посветена на 80-годишния му юбилей, красноречиво илюстрира неговите творчески изяви и обществени позиции. Наред с театралните афиши и програми – от 60-те години на миналия век до днешно време, посетителите имаха възможност да видят множество разнообразни издания, публикувани навремето от ИК „Иван Вазов“, на която той е бил директор, и от настоящата му – „Работилница за книжнина“. Показани бяха и избрани броеве на издаваните от него вестник „Про и Анти“ и списание „АНТИ“. Докато експозицията в централното фоайе набляга повече върху творчеството и публицистиката на юбиляра, тази в западното фоайе поставя акцент върху обществено-политическата му дейност.

В деня на откриването Националната библиотека бе преизпълнена с приятели и почитатели на Васил Станилов. В началото и по време на тържеството свириха дуо „Чушкомех“, а водещи бяха актьора Вели Чаушев и телевизионната водеща Александра Гюзелева. Най-напред те дадоха думата на директора на Националната библиотека, проф. дфн Боряна Христова, да открие изложбата. Тъй като за втората

част на събитието бе предвидено представянето на книгата „80 епиграми“ – най-новата книга на г-н Станилов, проф. дфн Боряна Христова изрази несъгласие с една от епиграмите на автора, че „...всичко е лъжа“, изтъквайки факта, че цялата тази богата изложба и присъствието на толкова много негови приятели са абсолютна истина. От своя страна, г-н Станилов развълнувано благодари на всички, които са помогнали за създаването на изложбата и издаването на новата му книга.

Представянето на книгата бе проведено във фоайето на втория етаж на Националната библиотека, което също бе преизпълнено от гостите на автора. Книгата е публикувана от издателство „Фама“. Тя съдържа епиграми, писани от Васил Станилов през последните 50 години, с илюстрации от Любомир Михайлов и шаржове от Борис Димовски, Доньо Донеv и др. Епиграми от книгата прочетоха Вели Чаушев и Александра Гюзелева. За книгата и автора ѝ говориха писателят Христо Троански и общественикът Дянко Марков. Прожектирано бе неизлъченото по ефира през 1975 г. телевизионно предаване на „ЛИК“, съдържащо интервю с Васил Станилов.

Отдел „Библиотечна координация“

ПО СЛУЧАЙ ПРАЗНИКА*

Васил Станилов

1150-те години, които ни делят от Мисията на Светите братя Кирил и Методий в Моравското княжество, са достоен повод за обсъждане на техното дело дори и по един, нека да го наречем, осъвременен начин.

Черноризец Храбър казва, че за разлика от гръцките книжовници българските азбукарчета всички знаят кой им направил азбуката. За времето това е било вярно, но дали и днес е така. Азбукарчетата, навлизайки в учението, започват да си задават въпроса кой всъщност им е създал азбуката, на която пишат. Ако запитат някого, той, колкото по-напреднал е в учеността си, толкова по-сложно ще им отговори. И азбукарчетата в резултат от разбраното най-много да се запитат защо всъщност честваме Светите братя. А отговор на въпроса им всъщност го е дал Стоян Михайловски в своя „Химн“. Те са „творци на българското слово, отци на нашия говор мил“.

Без да забравяме, че братята са създали най-съвършената от фонетична гледна точка азбука. Независимо че първоначалният начин на изписване на българските звуци е бил глаголическият, а кирилицата е променила буквите, тя е запазила гениалното им постижение: всеки български звук да има един знак. Нека за сравнение погледнем в немския, френския, английския и още много други езици как за изписване на един звук се използват по два, три, дори и четири знака. Това е казано още от Черноризец Храбър. Но на азбукарчетата, пък и на някои отрасли граматични, е редно да се обяснява, че великото дело на братята е създаването на един нов литера-

*Васил Станилов предостави този текст специално за списание „Библиотека“.

турен език. Нов в смисъл, че българите преди покръстването не са познавали пороя от нови думи, които навлизат в езика им след превеждането на Светото писание. Днес ние свободно употребяваме благороден, добросърдечен, благочестив, крайъгълен, красноречив, благоразположен, благодеяние, благоприличен, нечестив, всекидневен, кръстопът, любознателен и още стотици като тях, без да си даваме сметка, че те са изковани от Светите братя или най-малкото са създадени по техния

първоначален образец, наричан „калки“. Това са абстрактни понятия, които братята не са пренасяли буквално от гръцките книги, както ние днес правим с понятията и термините, които не съществуват в сегашния ни език, а са създавали, съединявайки две думи с конкретен смисъл, абстрактно понятие. Например сливайки „благо“ и „слово“ дават на българите новата възвишена дума благословен.

Така се ражда нов литературен език, който българите подаряват на славяните, без да получат благодарността, каквато заслужават. Дори обратното, този език е обявен от едни за славянски, от други за църковнославянски, но не и за старобългарски.

Стига се дори до там да се твърди, че от езика на аспаруховите българи са останали само десет думи. А никой дори и не се замисля, че ние и до днес говорим двуезично дори при използването на основния речников фонд. Защо заедно със славянската дума „пес“ използваме „куче“, което го няма при другите славянски езици. Ами „къща“ вместо „дом“, „крак“ вместо „нога“, „баща“ вместо „отец“, „хубав“ вместо „красив“, „шарка“ вместо „багра“, „крагуй“ вместо „сокол“... Оказва се, че древнобългарски думи са: „сабя“, „хоругва“, талига“...

Роднинските „леля“, „чичо“, „бате“, „девер“, „баджанак“...

Езикът е оръжие не само за всекидневна употреба, но и за велики битки. Днешният спор с нашите братя, с които ни дели една изкуствена не само държавна, но и езикова граница, е бил решен от Светите братя само с една буква. Е-двойното.

С хората от тази земя все още ни свързва от всичко най-много езикът. При сегашното положение на икономиката ни в тази насока нямаме особени шансове. Битката за историята, както я водят днешните историци, е неуспешна...

Възложено е на българските академици да търсят решение, но сред тях в областта на езикознанието все още има „слепи граматичи“... През 1942 г. професор Александър Балабанов в статията „Слепите граматичи“ написа: „И това злоумишлено или най-малко тъпоумно изкуствено отдалечаване на източния български език от

западния бе един от най-жестоките атентати не само против българския език, ами и против българската нация, против българската земя... Затова го насърчаваха тъй горещо сърбите. С каквото и както можеха..."

Този македонец от Щип подсказва ключа към проблема с Македония.

Проф. Благой Шклифов, който плати с живота си за своята любов към България, в студията си „За разширението на диалектната основа на българския книжовен език и неговото обновление“ написа: „Общонационален книжовен език се създава, за да се сплоти нацията в едно цяло, а не да я разедини“. И още: „Липсата на правилно отношение към езика и историята способства единствено за пълната национална деморализация на българското население в Македония“. И още: „Сближаването на двете стандартни системи с общ исторически корен и обща граматична структура, ще сближи двете държави в културно-научния обмен. Безсмислените спорове само ни отдалечават и злепоставят пред света. Българското държавно ръководство, поучавайки се от нехайството в миналото на държавните органи, трябва да вземе отношение по въпроса.“ Така той се обърна към тях, но не беше чул.

Радостно е, че ще строим и магистрали, и железопътни линии към Македония, но по тях трябва да се движат духовно сближени люде, а не смразени от чужди внушения.

Дано уроците от историята ни накарат да си спомним думите от „Химна на Светите братя Кирил и Методий“:

*Духовно покори страните,
които завладя със меч.*

И изберем този начин на решаване на съществуващите проблеми не само със западните ни съседи. Така ще се устремим към мечтаните „светли бъднини“.

ИЗЛОЖБА „НЕПОЗНАТИЯТ FRA DIAVOLO“

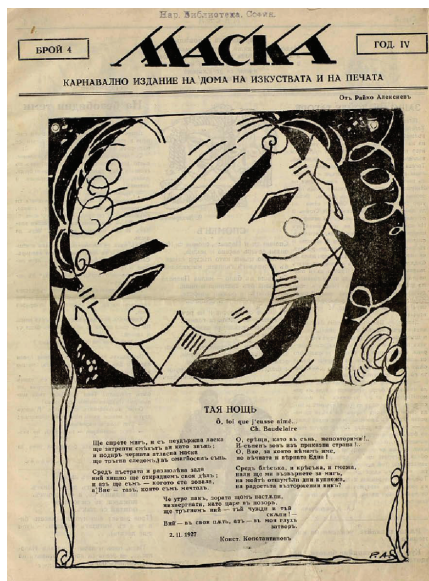
На 20 февруари т.г. в централното фоайе на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ бе открита изложбата „Непознатият Fra Diavolo“, посветена на 120 години от рождението на Райко Алексиев. Организатори бяха Националният литературен музей, Държавен архив – Пазарджик и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Автор на изложбата бе Румяна Пенчева, а на художествения проект – Ивелина Велинова.

Райко Алексиев (1893–1944) е известен български художник, карикатурист, хуморист и публицист, познат с псевдонимите си Fra Diavolo, Гуньо Гъсков, Козирог, Щурец и др. Автор е на няколко хумористични книги, организирал е самостоятелни художествени изложби, редактирал е сп. „Българин“ и е бил сътрудник на вестниците „Зора“ (хумористичната страница „Смях и закачки“), „Барабан“, „Камбана“, „Литературен глас“ и др. От 1932 г. започва да издава сатиричния вестник „Щурец“, привличайки като сътрудници писатели с остро перо като Елин Пелин, Димитър Подвързачов, Добри Немиров, Тома Измирлиев и др., както и карикатуристи като Илия Бешков, Чудомир, Стоян Венев, Александър Добринов и др. Като председател на Съюза на дружествата на художниците в България, Райко Алексиев оказва финансова помощ на свои колеги и семействата на нещатни художници, евакуирани по време на бомбардировките над

София, като издейства 2 милиона лева от Министерството на финансите. Въпреки предупрежденията на близките си за приближаващия държавен преврат, той отказва да емигрира в чужбина: „Аз не съм политик. Аз съм показвал грешките на политиките, мъчил съм се с моите карикатури да осмеем това, което вършат някои политици и е вредно за народа. Аз нямам пари в чужбина. Плащам редовно данъците си. На всекиго съм услужвал и съм давал с двете ръце. На никого не съм взел нищо и не съм напакостил. Аз не съм плъх, та да напускам кораба, когато той потъва“.

При все това, на 18 ноември 1944 г. Райко Алексиев е зверски убит от „народната власт“, а впоследствие е съден посмъртно от т.нар. народен съд. Реабилитиран е посмъртно през 1989 г. По случай 120-годишнината от рождението му Националният литературен музей със съдействието на Държавен архив – Пазарджик и гостоприемството на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, организираха документална изложба в негова чест.

След изпълнението на хор „Сияние“ и встъпителното слово на директора на Националната библиотека, проф. дфн Боряна Христова, думата бе дадена на Катя Зографова, директор на НЛИМ, за да открие изложбата. По време на своето прочувствено представяне на живота и творчеството на Райко Алексиев, тя каза: „В навечерието на 120-годишнината на несравнимия Райко Алексиев на 7 март подготвихме интригуваща и вдъхновена изложба, макар и Националният литературен музей да не разполага с негов личен фонд. Това обаче не ни спря да инициираме събитие, което да го постави тъкмо в национално престижната редица на неудобните, низвергнатите, политически репресираните творци, колекционирани от нас дори в годините на тоталитаризма! За да покажем Фра Дявола в пълния му блясък на много-странно надарен талант, благодарност дължим

на колегите от Държавен архив – Пазарджик и разбира се, на нашия традиционен партньор и домакин, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Говори също Венета Бабачева, директор на Държавен архив – Пазарджик. В заключение последваха родолюбиви песни в изпълнения на хор „Сияние“.

Отдел „Библиотечна координация“

IN MEMORIAM

На 26 февруари почина доц. ДОРА ПОПСАВОВА (1925–2013).

От 1950 до 1953 г. тя работи в Старопечатния отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и участва в изработката на уникалното издание „Българска възрожденска книжнина: аналитичен репортаж на българските книги и периодични издания, 1806–1878“. От 1953 до 1985 г. е завеждащ-отдел „Портрети и снимки“ в НБКМ. Автор е на „Опис на сбирката „Портрети и снимки“ в Народната библиотека „Кирил и Методий“, том 1–3. Ръководител е на Ръкописно-документалния център (1978–1979).

Дългогодишен колега, прекрасен човек, забележителен учен, доц. Дора Попсавова ще остане в нашите сърца.

ИЗ ИСТОРИЯТА НА АВТОРСКОТО ПРАВО В БЪЛГАРИЯ (1878–1948)¹

Васил Загорев

В западноевропейската наука историците на книгата се обединяват около две основни хипотези за появата и утвърждаването на авторското право. Първата е свързана с развитието на търговските взаимоотношения между създателя и разпространителя на текста, а втората се отнася до отговорността на автора по отношение на правовите държавни норми във всяка отделна страна.

Според Люсиен Февр и Анри-Жан Мартен последната професия, асоциирана с книгопечатането и развита благодарение на книгопечатането, е професията на автора. Двамата френски учени изтъкват, че авторът успява да извоюва своята финансова независимост благодарение на многотиражното механично възпроизвеждане на текстовете. Подчертава се, че това е бавен и дълъг исторически процес, който протича с различна интензивност в отделните части на Европа. Те са категорични, че авторското право става причина за залеза на системата на патронажа и едновременно с това появата му е следствие на дълъг период на двустранно съгласуване на пазарните механизми в системата на книгата, които да осигурят взаимната търговска изгода за автора и неговия издател². Техните заключения намират потвърждение в промяната на състава, обема и финансовите възможности на читателската публика през XVIII в., а също и в бързото технологично развитие на книгопечатането по време на Индустриалната революция от първата половина на XIX в.³

Според Мишел Фуко функцията *автор* и произлизащото от нея понятие *литературна собственост* (авторско право) не се провокира от частното притежание върху текста или изданието, а е пряко обвързана с наказателната отговорност, която авторът носи пред институционалната система и нейните юридически норми⁴. „Формата на собственост е от своеобразен и отдавна кодифициран вид. Исторически този тип принадлежност е бил винаги следствие на това, което можем да наречем наказателна принадлежност. Текстовете, книгите и дискусиите започват реално да имат автори (различни от митичните „сакрални“ и „скандализирани“ образи) дотолкова, доколкото авторите стават субект на наказанието“, изтъква Фуко⁵. Въпреки че посочва редица несъответствия в изложеното от Фуко, Роже Шартие предлага изследването на проблемите, свързани с автора и с неговото право на собственост, да се разглеждат

¹ Този исторически обзор е направен по проект „Анализ на обичайните практики при използването на продукти на интелектуалната собственост в университетска информационна среда“, ДМУ 03/3, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката в конкурсната сесия „Млади учени – 2011“.

² Febvre, Lucien, Martin, Henri-Jean. The Coming of the Book. London, New York: Verso, 1997, с. 159–166.

³ Finkelstein, David, McCleery, Alistair. An introduction to Book History. New York, London: Rotledge, 2005. с. 75–80.

⁴ Фуко, Мишел. Що е автор? – В: *История на книгата. книгата в историята*. София, 2001, с. 241–257.

⁵ Пак там, с. 248.

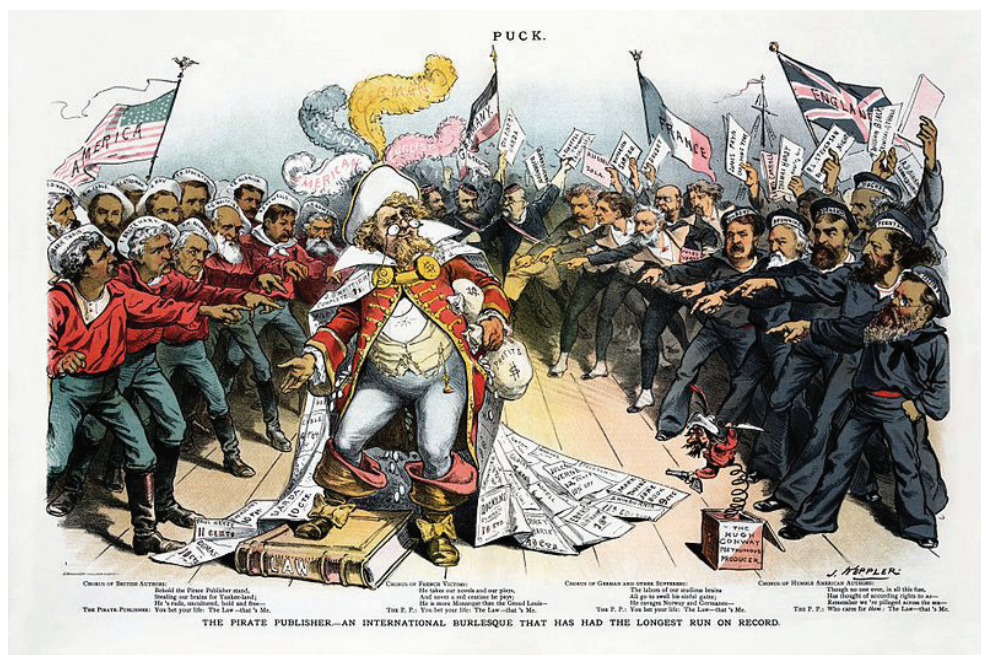
чрез „регресивен подход, който изследва три групи фактори – юридически, репресивни и материални“⁶.

На базата на описаните по-горе теоретични постановки настоящата статия си поставя за цел да проследи появата и историческото развитие на фигурата на автора в България, като носител на права и задължения, свързани със създаването, възпроизвеждането и разпространението на текстове. Основният акцент в изложението ще се стреми да представи въпроса не от гледна точка на юриспруденцията, а от позицията на историческите причинно-следствени взаимовръзки, които авторскоправните отношения пораждат в книжовния бизнес у нас. Подобен подход се налага, защото при разглеждането на проблема трябва да се вземат предвид редица особености на българското национално, социално и културно развитие. На първо време, дължни сме да отбележим, че заради прекъсването на естествените еволюционни връзки между ръкописната и печатната книга – такива, каквито могат да бъдат наблюдавани в Западна Европа и в Русия, концептът за авторство е привнесена „чуждица“, която до голяма степен е „присадена“ в българското културно пространство. Липсата на правни и пазарни механизми е едновременно причина и следствие за забавената поява и късното реално приложение на юридически норми, които се отнасят до авторството. Доказателства за подобно твърдение могат да бъдат намерени както в бавното развитие и диференциране на професиите и функционалните звена, свързани с българската печатна книга, така и в отсъствието на приемственост между покровителственото и пазарното творчество. Трябва да се отчете и фактът, че липсата на печатарска база, ниското ниво на грамотност, различното чуждестранно възпитание на българската интелигенция, пречките от законодателно, административно-бюрократично и религиозно естество в рамките на Османската империя не предполагат естествената поява на авторското право и модерния автор преди Освобождението. Не на последно място голямо влияние тук има и късното развитие на родната литература и наука, които до началото на XX в. все още трудно прави разлика между автор, преводач и съставител. Персонализирането на автора на родна почва минава през присвояването на фолклорни мотиви, побългаряването на чуждестранни произведения, компилативния превод и редица други практики и субективни подходи при масовото възпроизвеждане на печатни текстове, които в контекста на съвременното разбиране за авторско право категорично могат да бъдат обявени или за акт на плагиатство, или на пиратство. Липсата на среда за появата на модерния автор се подчертава и от самопечатащия се и самоиздаващия се интелектуалец, разполагащ със собствена печатна база. И макар че тук – от Каравелов до Паничков, могат да бъдат открити различни величини, възрожденският синкретизъм не създава достатъчно предпоставки за утвърждаването на модерния автор.

Появата на професионалната фигура на автора в България също е тясно свързана с претенциите му за собственост над текстовете и наказателната отговорност, която се носи пред родното законодателство. В случая въпреки либералните постановки по отношение на свободата на изказа и печата, заложили в Търновската конституция (чл. 79, 80, 81)⁷, функционалната роля на модерния български автор се очертава по-скоро по концепцията на Фуко, отколкото по концепцията на Февр и Мартен. Във всички закони за печата, приети след 1881 г., и наказателните им разпоредби,

⁶ **Шартие**, Роже. Авторски образи. – В: *История на книгата. книгата в историята*. София, 2001, с. 240.

⁷ **Конституция** на Българското княжество. Търново, 1879, с. 19–20.

Карикатура в американското хумористично списание „Пак“ (1886), която осмива международната ситуация, отнасяща се до нарушаването на авторските права

се засягат отговорностите, които създателят на текста трябва да понесе в случаите на нарушаване на закона⁸. Трябва да се отбележи, че както по отношение на периодичния печат, който носи основната тежест на опозицията *власт–медии*, така и по отношение на книгите и брошурите, в първото следосвобожденско десетилетие авторът все още има второстепенна роля в сравнение с печатаря и издателя. В Закона за печата от 1883 г. първо се уреждат правните и административните задължения на собствениците на печатници, издателите на вестници и списания. На автора в чл. 15 на наказателните разпоредби е отредена ролята на съучастник на отговорния редактор на периодическото издание. Авторът носи директна отговорност за материала си и е застрашен от затвор и парична глоба „за клеветата и злословие“ против държавни учреждения и правителствени чиновници⁹.

При книгите и брошурите се използва т. нар. каскаден принцип, който с годините се променя в полза на издателя. Според цитирания вече закон от 1883 г. основната отговорност се поема от издателя, ако той не е известен – от „съчинителя“ на текста. Ако и той не е представен в изданието, отговорност се търси от печатаря, който по чл. 2 от същия закон трябва да извести властите на местно ниво за адреса на печатницата си, за да може да му бъде потърсена наказателна отговорност. При

⁸ На 30 май 1881 г. е обнародван на български език и влиза в сила преводът на турския закон за печата от 1865 г. Първият самостоятелен закон за печата, който се придържа до турския първообраз в частите му, които не противоречат на Търновската конституция, е утвърден от княз Александър Батенберг на 6 февр. 1883 г. По-подробно вж.: **Свободата на печата в България (1879–1947)**. докум. сборник. София, 1992. 182 с.

⁹ **Закон за печата**. София, 1883. 9 с.

липса на данни за лицата, създали и възпроизвели текста, държавата си запазва правото да потърси отговорност от неговите разпространители. В Закона за печата, обнародван на 16 март 1907 г. в Държавен вестник, йерархията на виновността вече добива завършен вид. За всички печатни произведения отговорност носи авторът и само в случай че той е неизвестен, се преследват другите лица, работили върху възпроизвеждането и разпространението на изданието¹⁰.

Най-лошата страна на приемането и постоянното прецизиране на законите за печата е налагането на автоцензура под страх от съдебно преследване. Реалното влияние на закона върху социалния цикъл на книгата е описан много сполучливо в „Из дневника на един писател. Очерки из нашия съвременен живот“ на Антон Хлебаров. Авторът доста комично ни запознава с трудностите на един начинаещ писател, съден по Закона за печата:

„Представете си, че вие сте млад неопитен в житейските мъдрости, написвате една книжка, но, при все това, колкото се отнася до курдисаните и разположени, в различни посоки, капанчета из закона за печата, знаете правото през пръсти, и умеете да го заобикаляте, за да не би някой да се хване, като хитра врана, с двата крака отведнъж, затова и като описвате известни събития, не споменавате нито имена, нито дати, нито мястото, гдето се извършват събитията, един вид романец пишете, с една реч, и нареждате с измислени имена, разбира се, една дузина герои, от хубави по хубави...“¹¹.

Използваните литературни похвати обаче не успяват да завоалират добре „истинските“ герои в описаните събития, които заради гузната си съвест дават под съд автора за обида и клевета. Върху него е приложена цялата строгост на закона:

„Що за дявол е това затвор, окови, нарочно се напил и тогава написал книгата, предумишлено престъпление, затова трябва и двойно наказание, още повече, че оклеветените лица са високопоставени сановници, администратори, настоящи и бивши, магистрати, обществени дейци, законодатели и пр., и пр.“¹².

Наред с пародийното представяне на един хипотетичен процес имаме и свидетелства за реалното въздействие на закона върху български автори, чиято кореспонденция доказва, че описаната по-горе случка е била част от творческото ежедневие на родния писател. Ето какво пише Стоян Михайловски до министъра на народното просвещение Николай Живков през 1890 г.:

„Снощи додоха при мен двама от колегите ми при тукашната гимназия – и ми съобщиха една доста тревожна новина: един от върховните тукашни (русенски) чиновници считал уж себе си за оскърбен от едно мое стихотворение (стр. 39 на речената моя книжка...)“¹³. Лесно ще разберете, уважаеми господин Живков, колко ме разтревожи туй съобщение. Вам е известно, че аз отдавна съм престанал да се занимавам с друго освен с литература – и вий, следователно, ще се съгласите, че споменатото стихотворение е едно очертание на един обществен тип (който твърде

¹⁰ Чл. 9. Вж.: *Държавен вестник*, 16 март 1907. Интересно е да се отбележи, че в българската библиотечна и библиографска терминология понятието „авторска отговорност“ навлиза именно по линия на теоретичните постановки на понятието, наречено от Фуко „функцията автор“.

¹¹ **Хлебаров**, Антон. Из дневника на един писател. очерки из нашия съвременен живот. ч. 1. Пловдив, 1902, с. 5.

¹² **Пак там**, с. 8.

¹³ **Михайловски**, Стоян. *Novissima verba*: стихотворения. Т. 3, Железни струни. Русе, 1890. 54 с.

начесто се среща във всеки град из България). Моля ви, прочее, господин министър, да не допуштите лошо претълкуване на тази работа – и да ме предпазите от катастрова подобна на онази, която претърпях преди две години; ревността, с която служи на учебното дело в България, ми е спечелила, надея се, доброжелателството и защитата на йерархическите ми началници¹⁴.

Позволих си да използвам този по-дълъг цитат, защото той ясно описва механизмите, с които създателят на текста трябва да се съобразява – законодателна рамка, служебно положение, йерархичност; и проблемите, които творческият акт предизвиква – съдебно преследване, автоцензура, търсене на високопоставено покровителство. Описаните по-горе ситуации общо взето изчерпват всички отправни точки, чрез които Фуко очертава границите на съвременната функция *автор*. Авторът изгражда чувството си за лична самооценка и обществения си облик на първо място, посредством задълженията си и чак тогава чрез правото за собственост върху творческия продукт. Законодателното фиксиране на автора като правен субект е окончателно постановено в българското законодателство с Наказателния закон по престъпленията по печата, приет от III ОНС на 12.XI.1883 г. В чл. 8 ролята на автора¹⁵ вече е изведена на преден план и той носи пълна отговорност за престъпления, извършени посредством книги, брошури, вестници, летящи листове (обявления) и чрез изображения, рисунки, чрез литография, хектография и фотография¹⁶.

Търговските претенции на българския автор, преводач и съставител за собственост над произведението се появяват най-рано в самите издания, посредством предупредителни надписи. Тук могат да бъдат приведени редица примери, които ни показват колко различни са предупредителните послания, чрез които интелектуалецът претендира за собствеността върху произведенията си. Тези надписи обаче добиват юридическа стойност едва с приемането на Наказателния закон от 1896 г.¹⁷ и Търговския закон от 1897 г.¹⁸.

Първата стъпка за защита на авторското право е направена с Наказателния закон от 1896 г. В раздел XXIX – „Подправка на документи, лекарски свидетелства, марки, печати и други знаци“, четем:

„Чл. 373. Виновний в произволно и противозаконно осъществление, напълно или отчасти на чуждото право, върху литературна, музикална и художествена собственост, когато е извършено с цел на търговска спекулация, освен гражданската си отговорност, към увредените, наказва се:

- със запиране или глоба до хиляда лева.

Ако виновният е произволно издал чуждо произведение под свое име, наказва се:

- с тъмничен затвор¹⁹.

По този начин в България се поставя началото на това, което Георги Саракинов

¹⁴ Михайловски, Стоян. Събрани съчинения. т. 2. София, 1960, с. 455.

¹⁵ Това, че фигурата на автора, като част от системата на книгата, все още не е оформена в първото следосвобожденско десетилетие, си личи в различните трактовки на понятието в отделните закони: „писател“ – Търновска конституция, чл. 79; „писач“ – Закон за печата, 1881, чл. 7; „съчинител“ – Закон за печата, 1883, чл. 32; „автор“ – Закон за печата, 1907, чл. 9.

¹⁶ Наказателен закон за престъпленията по печата. – В: *Държавен вестник*, 17 дек. 1883, с. 1253–1255.

¹⁷ Наказателен закон. София, 1996, чл. 373, с. 83.

¹⁸ За издателския договор, чл. 432–450, вж.: Търговски закон: офиц. изд. София: М-во на правосъдието, 1897, с. 257–262.

¹⁹ Наказателен закон. София, 1996, чл. 373, с. 83.

определя като обективното авторско право – съвкупност от правни норми, отнасящи се до защитата на интелектуалната собственост²⁰. Разграничават се и двата основни вида нарушаване на субективното авторско право – възпроизвеждане и употреба без знанието на автора (пиратство) и присвояване на произведение, чрез подмяната на авторството (плагиатство). Разбира се, този единствен член не е достатъчен, за да обхване многостранните аспекти на авторското право, но поставя началото на изграждането на нормативна база за защита на интелектуалната собственост.

Година по-късно в Търговския закон е отделен специален раздел – „Глава VII. За издателския договор“²¹, който определя основните субекти по договора за печатното разпространение на текст:

„Чл. 432. Онзи, който добива от автора или приемниците му изключително право за възпроизвеждане, обнародване и разпространение на известно, техническо или художествено произведение, извършва издателски договор“²².

По отношение на баланса във взаимоотношенията между автора и неговия издател Търговският закон се опитва, според тогавашните условия на работа, да запази интересите и на двете страни, които участват в създаването и мултиплицирането на печатното произведение. И авторът, и издателят имат ясно фиксирани права и задължения, които ги подтикват към съвместно носене на отговорности и взаимно облагодетелстване при работата по възпроизвеждането и разпространението на книгите. Така например издателят има право да разтрогне договора, ако авторът не му предостави в срок и според изискванията ръкописа си. Писателят, от своя страна, има възможност за аналогични мерки, ако издателят му не спази договорените срокове за публикуване на произведението.

Според чл. 434 авторът няма право да се договаря за нови тиражи с други издатели „до тогава, до когато предадените на издателя за продаване екземпляри от произведението, възпроизвеждането на което е отстъпено, още не са разпродадени“²³. Подобен ангажимент при липсата на фиксирани срокове звучи доста обвързващо за автора, но, от друга страна, чл. 437 постановява, че издателят „няма право да определи такава чересмерна цена, която би могла да повреди на разпространението на съчинението“²⁴.

Като цяло Търговският закон от 1897 г. регламентира професионалните контакти между автора и издателя в днешния либерален дух на свободни пазарни отношения и двустранна коректност. Редицата оплаквания в литературните списания от периода, че множество автори и преводачи вършат работата си през пръсти, а издателите се обогатяват на техен гръб, показват, че законотворчеството в тази посока е навременно и необходимо. То има за цел да защити материалните интереси на автора и на издателя и да гарантира нивото на качеството на книгите, които читателят получава срещу заплащане. Същевременно, макар че закъснява с близо две столетия от акта на кралица Ана (1710) и с едно десетилетие от първата международна конвенция – Бернската конвенция (1886)²⁵, тези законодателни текстове маркират една значителна организа-

²⁰ **Саракинов**, Георги. Авторско право и сродните му права в България. София, 2007, с. 23–24.

²¹ **Търговски закон**: офиц. изд. София: М-во на правосъдието, 1897, с. 257–262.

²² **Пак там**, с. 257.

²³ **Пак там**, с. 258.

²⁴ **Пак там**, с. 259.

²⁵ Бернската конвенция за закрила на литературните и художествените произведения е приета през 1886 г. в Берн. Ревизирана е през: 1896 г. в Париж; 1908 г. в Берлин; 1928 г. в Рим; 1948 г. в Брюксел; 1971 г. в Стокхолм; допълнена е през 1914 г. в Берн и модифицирана през 1979 г. в Париж.

ционна промяна в книгоиздателския и книготърговския сектор, която се наблюдава в края на XIX и началото на XX в. в България. Показателни за положителното влияние на приетите закони върху частната инициатива в системата на книгата са ускорената диференциация на професиите и разрастването на мащабите на бизнеса в книжовния сектор у нас²⁶. От гледна точка на историческото книгознание това е само началната база за урегулиране на авторскоправните отношения. Утвърждаването на издателския договор (като положителна практика) е бавен и дълъг процес, който поражда редица вторични проблеми²⁷. Така например голяма част от българските книги през този период представят преводни, а не оригинални произведения. В отношенията между издателя и преводача се признава правото на преводача да получи хонорар и наследствени права върху преводния текст, но без това да носи каквато и да е финансова полза за автора на оригиналното произведение или за неговите наследници. По този начин България, която не признава международните договорености в областта на АП, за периода 1878–1929 става част от т.нар. пиратски държави, осмени в карикатурата на американското хумористично списание „Пук“ през 1886 г. От друга страна, правото на прилично заплащане на писателски труд у нас си извоюва малък кръг от признати писатели, и то само по отношение на цялостните си произведения. До средата на XX в. включването на техни текстове в сборници, хрестоматии, учебници и учебни помагала често е обект на разгорещени спорове. Така или иначе АП не е тема, която често се разисква в публичното пространство в България. Това значително се променя след Първата световна война, когато у нас е гласуван и приет първият специализиран Закон за авторското право (1921)²⁸.

Според Цветана Каменова този пръв специализиран Закон за авторското право (ЗАП) е изключително подробен и е наложен изцяло под външен натиск, като част от изискванията на страните победителки към победена България²⁹. Хронологията на събитията показва, че българските книгоиздателски среди не са се влияли толкова силно в това отношение от международния политически натиск. Доказателство за това е фактът, че Римската поправка на Бернската конвенция за авторското право е приета у нас едва през 1929 г., а до 1947 г. държавата така и не намира воля за активното прилагане на разпоредбите ѝ³⁰. Въпреки широката обществена дискусия в България през периода се защитават единствено правата на родните автори, а произведенията на техни чуждестранни колеги непрекъснато са обект на пиратски издания. Панайот К. Чинков посочва и причините за липсата на контрол – маломерността на западните сензационни издателства, които нямат канали за доставяне на информация, и факта, че българските им колеги често променят имената на автора и заглавието³¹. Между двете световни войни за меродавно се приема мнението, че

²⁶ Изводите се базират на собствено проучване на количествените параметри на българската книжовна продукция за периода 1878–1908, направени по проект ДМУ 03/50 на ФНИ.

²⁷ Съвременните аспекти на въпроса за издателския договор са разгледани в: **Саракинов**, Георги. Авторско право. договори. – В: *Библиотека*, 2012, № 1, с. 43; **Манчев**, Ангел. Издателски договори за литературни произведения. София: Сиела, 2007. 163 с.; **Манчев**, А. Авторско право. договори. София: Сиела, 2012. 264 с.

²⁸ *Държавен вестник*, 20 юли 1921, с. 2–5.

²⁹ **Каменова**, Цветана. Международно и национално авторско право. София: БАН, 2004. с. 27–28.

³⁰ *Държавен вестник*, 16 юли 1929, с. 2.

³¹ **Чинков**, Панайот К. Конвенцията за авторското право. – В: *Българска книга*, 1930, кн. 1, с. 69. Тази практика се оказва доста благодатна и за частните български издателства в периода след 1989 г.

ако българските издатели бъдат принудени да плащат права на чуждестранните автори, частното книгоиздаване у нас ще фалира. Според Чинков опасенията за спад на книжовната продукция са неоснователни, а спазването на ЗАП и БК ще доведе до сериозен положителен ефект върху подобряването на съдържателната страна на българската преводна книжнина, защото има „безскрупулни преводачи и издатели, които не се грижат нито за подбора на книгата, нито за качеството на превода“³².

Преглеждайки запазените издателски договори, можем със сигурност да твърдим, че по писмена или устна договорка в България, въпреки ясното законово регламентиране на правоотношенията по веригата *автор–преводач–издател*, реален носител на авторското право на чуждестранните художествени произведения е не техният автор, а лицето, осъществило преводите. Въпреки че поставят в договорните текстове клаузи, които са в противоречие със закона, книгоиздателите все пак се презастраховат по начин, който им позволява да избегнат наказателна отговорност и едновременно с това да удовлетворят претенциите на преводача и неговите наследници. Така например в договора с Ив. Х. Генадиев за преводите на баща му от издателство „Хемус“ признават правата на наследника, но изрично се упоменава, че ако се явят други претенденти за правата, то не носи юридическа отговорност³³.

Подобна точка, която е в противоречие с действащото у нас и в чужбина законодателство, има и в договорите на Стефан Сърбаков, който през 1938 г. сключва договор с „Хемус“ за превод на произведения на Бранислав Нушич, Радомир Плаович и Милан Джокевич. Техните български издания стават причина за подбуждането на съдебно дело срещу българското издателство от страна на агенция за защита на авторски права APRA³⁴. Бях много щастлив, когато разкрих частично кореспонденцията между двете страни в спора, но за съжаление в прегледаните от мен архиви на български издатели има само още един подобен документ, който нагледно доказва, че националното и международното законодателство в областта на АП се спазва – това е случаят с биографията на Мария Кюри, издадена от Славчо Атанасов³⁵. В противовес на тези две свидетелства за защита на правата на чуждестранните писатели в библиографията ни са налице множество преводни заглавия, за които са налични договори с преводачите, но не и с авторите им. Въпреки това документалният прецедент АПРА може да е бил реален факт, защото кореспонденцията завършва с убеждението, че от тук насетне издателската продукция на „Хемус“ ще бъде следена отблизо за нарушения по ЗАП³⁶.

Във връзка с казаното дотук особено важен за разглежданата тема е чл. 32: „Не се допуска препечатването в Царство България на издадени в странство литературни произведения без съгласието на лицата, които имат върху тях авторско право според законите на страната, в която са били издадени тези произведения...“³⁷. Изричната забрана за отпечатването на преводи – без съгласието на техния автор или наследник, а също и постановката, че при публикуване издателят трябва да се съобрази със съществуващите разпоредби на авторското право в страната, в която е издадено произведението, след 1921 г. – прави преводната художествена литература у нас меко казано „нелегална“.

³² Пак там, с. 69.

³³ БИА–НБКМ, ф. 260, оп. 1, а.е. 19, л. 3.

³⁴ Загоров, Васил. Престъпление и наказание. регламентиране на отношенията автор–преводач–издател в България за периода 1921–1944. – В: *Издател*, 2010, кн. 1–3, с. 87–89.

³⁵ Кюри, Ев. Мария Кюри. София: Славчо Атанасов, 1939. 414 с.

³⁶ БИА–НБКМ, ф. 260, оп. 1, а.е. 42.

³⁷ *Държавен вестник*, 20 юли 1921, чл. 32, с. 3.

Особен в това отношение е въпросът с авторските права на руските класически и съветски автори. „Съгласно декрета за авторското право, всяко литературно и научно произведение на жив или умрял автор се признава за достойние на Съветската република“³⁸. Според българския закон, съветския закон и международните нормативни актове би следвало българските издатели да плащат права на Съветския съюз. Това не става по редица причини: международната изолация на СССР, късното възобновяване на дипломатическите отношения между двете страни и експанзивната културна политика на Москва. Последният фактор е от особено значение, като се има предвид, че дори след възстановяването на дипломатическите контакти през 1934 г. руската страна не предявява претенции за авторско право, а напротив се стреми чрез установяване на лични контакти с българската интелигенция да популяризира и разшири превеждането и издаването на съветска художествена литература³⁹. Ситуацията за българските издатели се променя драматично след 9.IX.1944 г., когато страната ни е приобщена към Източния блок. Непосредствено след това издателство „Т. Ф. Чипев“ е принудено да заплати огромна сума за издадените руски книги на „Международная книга“ – Москва. В договора от 20.XII.1944 г. (л. 13) четем: „Согласно этим договорам Вы должны уплатить В/О „Межкнига“ 1.815.020 лева...“, която сума издателството дължи за 23 издания на класически и съвременни руски писатели – от Пушкин до Шолохов⁴⁰. Имайки предвид, че руските и съветските автори са неизменна част от издателските планове на повечето български издателства до началото на Втората световна война, можем да предположим (макар да липсват документи), че подобни искове са били предявени и към други частни фирми. Ако бъдат намерени още подобни архивни документи, това означава, че авторскоправните механизми, наред с намесата в политиката по подбора на заглавия и „липсата“ на печатарска хартия, са сред основните лостове на новата комунистическа власт за ликвидиране на частното книгоиздаване в България.

Голямо значение за отстояването на правата на българските автори или на техните наследници е извоюването на хонорарни листи в най-апетитния книгоиздателски сектор – учебникарския. Десетилетия наред съставителите и издателите на учебници в България се възползват от отделни кратки жанрови форми или откъси от произведения за съставянето на читанки и христоматии, за които авторите не се овъзмездяват финансово. Нещата се променят значително през 30-те г. на XX в., когато със законодателни промени в търговския сектор се провежда професионална браншова консолидация на българските книжари. Сдружението на книгоиздателите, книжарите и книжните складове в България е натоварено да преглежда книгите с учебно съдържание и да съставя хонорарни таблици в зависимост от честотата на използване на авторите. Като пример за защита на АП може да ни послужи един такъв списък, публикуван в съюзния орган „Книжарска дума“, който уведомява, че през 1937 г. за текстовете, включени в читанките, 93-ма български писатели ще получат хонорари на обща стойност 219 700 лв⁴¹. Подобни списъци, освен че осигуряват директна информация за защита на АП, предоставят и косвени сведения за популярността на българските автори.

³⁸ Андреев, О. В. и др. История книги. Москва: Светотон, 2001, с. 258.

³⁹ Българо-съветски отношения и връзки. документи и материали. т. 1. София: Изд. на БАН, 1977, док. № 455; 457; 462; 464; 465; 468; 469; 472.

⁴⁰ БИА–НБКМ, ф. 501, а.е. 7, л. 13.

⁴¹ Книжарска дума, 1 ян. 1937, с. 2–3.

Име	Сума в лв	Име	Сума в лв
Иван Вазов	24 150	Денчо Марчевски	250
Ангел Каралийчев	22 250	В. Ив. Стоянов	200
Елин Пелин	17 500	Димитър Талев	200
Стоян Дринов	10 250	Ал. Балабанов	200
Ран Босилек	10 000	Д. Панчев	200

Крайна фаза в развитието на нормативната уредба в България в това отношение за изследвания период е обнародваният на 1 април 1939 г. в бр. 73 на „Държавен вестник“ на Закон за изменение и допълнение на Закона за авторското право. Тук най-вече се прецизират някои положения, свързани с авторското право на държавните институции и на по-модерни продукти – филмови продукции, фотоматериали, въздушни снимки и т.н.⁴². Промените са адекватни и имат пряко отношение към все по-честото пазарно обвързване на книгоиздателския бизнес и киноиндустрията. Така например премираният с Нобелова награда за литература роман на Михаил Шолохов „Тихият Дон“ е илюстриран със стопкадри от филма по книгата.

След като разгледахме историческите процеси в областта на авторското право, можем да изведем някои заключения. Фигурата на автора, като субект на АП, се формира късно в българското културно пространство и е обвързана с нетипично търговски механизми, отнасящи се до опозицията *печатна продукция–власт*. От друга страна, бавното развитие на книгоиздателския бизнес води до по-късно регламентиране на обективното авторско право, чиито първоначални разпоредби са прокарани чрез закони, които нямат пряко отношение към правата на авторите върху техните произведения. Това води до трудното налагане на коректни професионални практики в областта на книгоиздаването, особено в случаите на използване на произведения на чуждестранни автори и на части на произведения на български писатели. Между двете световни войни вследствие на първия специализиран ЗАП и присъединяването ни към БК у нас се усеща чувствителна промяна, но историческите извори и източници наклонят везните в полза на извода, че тези нормативни разпоредби остават предимно на хартия. Със законодателните промени в периода 1944–1948 г. естествените исторически наслагвания в системата на книгата и АП в България са заличени и родното книгоиздаване преминава към централизирано планиране на продукцията и тарифиране при заплащането ѝ.

⁴² Държавен вестник, 1 апр. 1939.

Ч е т е н е т о

ЧИТАТЕЛЯТ – ПРИОРИТЕТНА ПОЗИЦИЯ ПРЕД АВТОРА

Милена Цветкова

Книгата е най-старата среда (медия) за опосредствана комуникация и ако действително искаме да я познаваме и изследваме, това трябва да извършим в спектъра на нейната комуникативност.

Не само в масовите представи, а и в общонаучните определения за книга доскоро се допускаха четири грешки: 1) оглеждаха книгата само като физически обект; 2) описваха книгата само като печатна технология; 3) обвързваха в неразривно единство носителя и съдържанието; и 4) не вземаха предвид ракурса на читателя.

Първият по важност пропуск в досегашното дефиниране на книгата, който можем да коригираме, е свързването на източника (автора) и получателя (читателя) в комуникационно отношение. Разсъжденията могат да започнат с въпроса: Кой е доминиращият фактор в книгата – авторът или читателят? Медиологичният отговор гласи: не авторът, а читателят има водещо място във функционирането на книгата.

Какви са основанията за това твърдение?

Първо, преди да е частна собственост и стока, *книгата е общочовешка ценност – за всеобща употреба*. Доказва го медийната археология.

Второ, *книгата е медиатор за обмен на знания* в 100% от случаите в историята, а само понякога е литературно произведение, полиграфичен продукт, търговска стока и библиотечен том.

Трето, *авторът не винаги е известен, а и не винаги е един човек*. Проблематичността на автора е производна на доказаните мистификации от типа на: „анонимен автор“, „фиктивен автор“ (поставено лице или несъществуващо име), „автор по подразбиране“ (при фалшиви мемоари), „разработен бранд-автор“ (име, зад което пишат група лица в променлив състав, например при детективски и фентъзи издателски проекти), „автор под наем“ (писател под наем, „писател в сянка“, „наемно перо“, „литературен роб“), „спекулативно авторство“ („купено“ авторство), „лъжливо съавторство“ (по научните етични кодекси), „натрапено съавторство“, „контрафактно“ авторство и плагиатор (по чл. 174, чл. 172а, ал. 1, чл. 173 от Наказателния кодекс). А когато казвам, че авторът дори може да не е човек, имам предвид машинно генерираните текстове, сред които първата книга в света, писана от компютър (*The Policeman's Beard is Half Constructed*, 1984), романи и статии, писани от компютър със софтуер като PC Writer 1.0, или от робот по технологията „Наратив Сайнс“ (Narrative Science) и т.н.

Четвърто, *книгата е продукт на лавинообразна читателско-авторска верига*, а не стандартен продукт на материалното производство. Четенето (потреблението) винаги е било преди писането (производството). Авторът, преди да израсне като такъв, също е бил само читател. Читател е и докато пише. Съдържанието, което е написал, не би могло да е изцяло негово. Преди да го завърши, и той е чел, слушал, черпил идеи, имитирал, копирал от други. Аналогично е твърдението на писателя Анджей Сапковски в предговора на разказа му „Тандарадай!“: „А ако някой писател твърди, че не черпи повечето си идеи от четене, ще го нарека лъжец. За яснота ще добавя, че към четенето причислявам не само вестниците, но и киното, и телевизията“.

Впоследствие авторът е читател и на собственото си произведение. Иначе не би имало преработени или допълнени издания.

Пето, *потребителските обекти не се променят в изолация*. Индустрията е била в състояние да произведе електронни книги още преди 20 години, но преходът се случва сега, защото днес читателите се отвориха към промяната и най-накрая имат устройства и достъпни платформи за съдържание, което лесно да се купува и лесно да се намира. Читателите могат или не могат да се отнасят сантиментално към печатните книги, но фактите днес са, че се обръщат към цифровото четене.

Шесто, *непрочетената книга е само съобщение, но не и информация*. Информацията в някои случаи изисква активно, съзнателно търсене, а в други се получава случайно, ненадейно и води до изненада (тогава я наричаме „откритие“). Такъв е случаят с древните съкровища – не са информация, докато не са открити, докато не станат археологически „находки“. Във фонда на Руската национална библиотека в Москва (бившата „В. И. Ленин“) по времето на перестройката са регистрирани около 50% никога непоръчвани книги, които наричаме „съобщения, застинали в очакване“, а знанията, фиксирани в тях, ще станат информация, когато бъдат открити без значение от случаен или мотивиран читател. Подобна е и ситуацията с т.нар. „капсули на времето“, сред които е и посланието на Тодор Живков, запечатано под мраморна плоча във фойето на мемориала „Плевенска епопея“, и придружено от надпис: за бъдещите поколения – да се отвори след 100 години. Съобщението в тази капсула ще стане информация за визираните поколения, едва когато се разпечата наново, след век.

Седмо, съгласно рецептивната естетика (в литературознанието) понятието „книга“ е *единство на писан и четен текст*. Такова е определението за съвременната книга, дадено от проф. Богдан Богданов. Апострофирайки известните дотогава *дефиниции*, в които на четенето не се обръща никакво внимание, той твърди, че това понятие за книга дори не е съвременно – всъщност книгата като единство на писане и четене се е появила още в Александрия, където си дават среща египетската ревност към писания текст и демократичната общодостъпност на атинската класическа култура.

Осмо, *съдбата на книгата зависи от читателя*. „Pro captu lectoris habent sua fata libelli“, гласи сентенцията на Теренциан Мавър (I – II в. сл. Хр.): „В зависимост от читателя книгите имат различна съдба“.

Девето, самото понятие „медия“ визира не съобщението или неговия носител, а *обслужването на реципиента*. Това се потвърждава и от всеки Международен панаир на книгата във Франкфурт, където стотици павилиони предлагат вече не толкова текстове, колкото *начини за четенето им* (в края на 2011 г. четците за електронни книги поевтиняха дотолкова, че вече станаха продукт с масово търсене).

Така видяната медийна верига ще добие нестандартна последователност: „*читател–автор–издател*“. Логиката е такава. Без четенето губят смисъл и авторската, и издателската дейност. Всеки човек, още преди да се е научил да пише, е бил и докато има очи, ще бъде читател. И автори, и преводачи, и редактори, и рецензенти, и издатели, и референти в книжарници и в момента използват физически и е-библиотеки, архиви и интернет сайтове с книги, енциклопедии и речници, за да си помагат със справка, цитат, съпоставки, за да икономисват време и усилия, което пък може да понижи себестойността на книгата. И авторът, и ученият, и издателят, и преводачът, и редакторът, и рецензентът, преди да израснат като такива, задължи-

телно са били читатели. И продължават да са такива. Читателят е този, който влива живот в книгата. Няма ли очи, които да я прочетат, книгата я няма (Умберто Еко).

В „История на четенето“ Алберто Мангел поддържа същата гледна точка: „във всички случаи читателят е този, който разгадава смисъла; читателят е този, който придава или разкрива в даден предмет или събитие определено вероятно значение; читателят е този, който трябва да даде смисъл на системата от знаци, а след това и да го разгадае“. Всички звена в цикъла на производството на книгата съществуват само заради читателя. Без него и автори, и редактори, и преводачи, и издатели, и търговци, и библиотекари са никому ненужни. При това в условията на пазарна икономика не друг, а **читателят е суверенът** на успеха или неуспеха на даден издателски проект – той има свободата не само да не чете и да не харесва това, което му се предлага, но правото да говори публично за това. Неглижирането на *читателя суверен* и на силата му да си отмъщава – ето тук продължава да е драмата в ригидните звена на книгата.

В качествено новата „икономика на знанието“ шансът е на страната на онези професионалисти в системата на книгата, които са успели да дисциплинират егото си и признават ролята си за производна на читателя.

БИБЛИОТЕКАТА: ПРЕНАРЕЖДАНЕ

Алберт Бенбасат

Помня колко време като студент прекарвах в Народната библиотека. Или в Университетската. Как заемах книги от Градската. Как купувах, подарявах ми, изобщо събирах *своя лична библиотека* – занимание, което продължавам през целия си съзнателен живот. Правеха го и безброй други хора у нас и по света, без разлика на класа, пол, занятие. Ползването на обществена и комплектуването на лична библиотека бяха колективни и индивидуални практики, дори норми, присъщи на модерното време – което комай приключи някъде към края на XX век.

1.

Свещенодейственото отношение към институцията „Библиотека“ като към храм, в който се обладава тайнството на познанието, като средище за социални контакти и приятна кафе отмора в промеждутъците, докато чакаш на хлад да ти изпълнят поръчката, или правиш сладка пауза между прочита на две книги – всичко това при младите хора вече го няма. Усамотяването с томче в ръка, избрано измежду стотиците в твоята лична библиотека, е удоволствие, непознато за днешните „юзъри“, информиращи се чрез Мрежата или копиращи на ксерокс необходимите им материали. Найджъл Фарндейл – журналист и писател, казва пред английския в. „Телеграф“, че съжалева днешните млади хора, които използват електронни четци, защото така те никога не ще усетят какво е да се ровиш сред старите книги в библиотеката си. „Когато разглеждам стари книги на рафта си, например „Бъдеще, което ще работи“ от Дейвид Оуен или „Вътрешен човек“ от Пиърс Морган, си спомням кога съм ги чел, виждам, че съм си правил записки. Различни книги са маркирали периоди в моя живот“, казва Фарндейл¹. Става дума, значи, за кодирана в Библиотеката *индивидуална и колективна* културна памет. Която е застрашена, на път е да се изгуби, ако не материално, то поне ментално.

Бях писал, че през т.нар. социалистически (тоталитарен) период личната библиотека за голяма част от българите бе *начин на живот*, а за друга – *атрибут на социалния престиж*, елемент от общото битово и битийно осредняване на средностатистическия човек². Първите я събираха, за да противодействат някак си на изолационизма, в който обществото ни беше изпаднало, компенсирайки по този начин липсата на информация за събитията вътре и вън от държавата; самият подбор означаваше критика, оценка на ставащото/неставащото... Днес преяждаме с информация „на един клик разстояние“; цензурата, преследването и дори осъждането заради четене на забранени книги за младите хора звучат като някакви стари страшни приказки за змейове и върколаци.

Искам да кажа, че за болшинството представители на новото *дигитално поколение* събирането на хартиена библиотека не е белег за престиж; то изглежда скъпо, трудоемко, архаично и в крайна сметка лишено от смисъл начинание. За тях *Библиотеката се идентифицира с интернет* или в краен случай с паметта на четящото им устройство. И при това положение ненамирането на някое заглавие в дигитален формат след сърфиране

¹ Вж. <http://www.lira.bg/index.php?t=1282>

² Вж. Бенбасат, А. Личната библиотека – начин на живот или доизживяване. – В: Бенбасат, А. Печатни пространства и бели полета. В. Търново, 2010, с. 194–204.

в Мрежата би се оказало същинска драма за болшинството „юзъри“; сред каталожния лабиринт на традиционната библиотека те биха се оказали също толкова безпомощни, колкото един начинаещ потребител на интернет, израснал в аналогова среда.

Един от аргументите за предпочитането на *e-book* (а те са цял списък!) пред традиционната книга е, че тя била *по-удобна* за ползване – в един *reader* можело да се съберат хиляди заглавия, които да носиш със себе си навсякъде. Добре, но да носиш в джоба си цяла библиотека не означава, че непременно ще четеш всичките ѝ книги едновременно. Обикновено не четеш повече от една-две, докато се придвижваш от място на място. А иначе от собствения си опит знам, че няма как да имам всички необходими ми за работа книги в личната си библиотека. Дори няма как да знам коя книга ще ми се наложи да ползвам в определен момент. Така че винаги ми се налага да заемам липсващи ми заглавия, било то от колеги или приятели, било то от обществена библиотека. Възможно ли е сега да заемеш от някого електронна книга във вид на файл? Ако тя е *легално закупена*, не е възможно, може само ако е пиратска. Да, съществуват, при това не от вчера, *дигитални библиотеки* от рода на *Open Library*, „Проект Гутенберг“, „Паметта на Америка“, „Милиони книги“, JSTOR, „Универсална библиотека“, „Създаването на Америка“ (легално уредили авторските права върху публикуваното съдържание), където можеш да четеш онлайн или да теглиш книги, които да ползваш определен период от време. Но ако нужното ми издание го няма и никога не ще го има в дигитален вид – в края на краищата в света има издадени около 130 милиона печатни книги и те продължават да се множат?

Ако днес не са много хората, които си носят в багажа както *reader*-и със заредени *e-books*, така и хартиени екземпляри, то в близко бъдеще числото им ще расте все повече. Какво означава това ли? Означава, че за мнозина от нас ежедневно ползваните лични вещи ще се увеличат, вместо да намалеят, означава, че ще си даваме парите за още и още нови устройства за четене, чудейки се какво да правим със старите, особено ако в тях са заредени книги, които няма как да прехвърлим в паметта на новия *reader*.

2.

Успоредно с *големия дигитален обрат*³ и виртуалното консуматорство, напоследък у нас се извършва един вид *пренаареждане* на съществуващия личен библиотечен фонд. Огромно количество книги, ползвани или неползвани, които през времето на социализма години наред необезпокоявано престояваха в библиотеките ни, постепенно сменят собствениците си. Това става по няколко начина:

Първият, характерен по-скоро за началото на прехода (90-те години на XX в.), е разпродажбата (на безценица) на събираната престижна библиотека от дефицитни заглавия, за да се покрият насъщните разходи на фамилията в кризисното време.

Вторият: прочистване на жилища от стари, ненужни (респективно непрестижни) вещи, което обикновено се прави при ремонт, продажба, отдаване под наем и пр.

Третият: разчистване на унаследено от починали родственици имущество.

При последните два начина книгите могат да се изхвърлят направо на боклука – чисто, без сантименти и ангажименти.

Посредници при въпросната смяна на собствеността са обикновено сергийните улични търговци на книги, а техни „дистрибутори“ днес са събирачите на стара хартия по кофите за смет. А кои са клиентите, купувачите? Много рядко млади хора,

³ Изразът е заимстван от заглавието на книгата на Милад Дуеи „Големият дигитален обрат“ (София, Нов български университет, 2011).

с изключение на ученици и студенти, подгонени от образователни задължения (ако вездесъщият *Google* не може да извърши доставката). Повечето от пазаруващите книги *second hand* са от средното или по-старото поколение. Тоест хора на хартиената цивилизация, които притежават съзнание за стойността (нематериална) на книгите. Те по-рядко купуват от книжарниците (и поради финансови причини), предпочитат хем по-евтините, хем качествените стари (*second hand*) издания, които по една или друга причина не са си набавили по-рано.

Какви знаци кодира този процес? От една страна, че в личното пространство на повечето средностатистически граждани книгата е снижила, дори изгубила своя интелектуален престиж, а от материалния е останал съвсем малко. От друга страна, разчистването на личните библиотеки става за сметка на оборудването ни със съвременна хайтек: компютри, лаптопи, таблети, четци, смартфони и пр. – които функционално *изместват/заместват* една битово-битийна (бивша) ценност с друга, т.е. махането на една мебел освобождава място за друга, по-практична, а е възможно и да осигури част от средствата за това.

От трета страна – което е *качествено нов момент* в този процес на смяна на собствеността, – той допринася за културното дообогатяване на издигнатия интелектуално, но често финансово ограничен потребител/читател; „излишните“ *second hand* книги *вторично* се остойностяват (не парично, а духовно!), отново стават част от лична библиотека, влизат в социокултурно обращение, продължават жизнения си цикъл.

И тук сме длъжни да отдадем дължимото на самите сергийни търговци като културни посредници, запълващи една ниша в книжовността. Те изпълняват своеобразна обществена мисия, ненапълно осъзната от самото общество. В добавка този бизнес няма изяснен правен статут, за да може да се нарече изцяло легален, неговите субекти са изложени на капризите на природните стихии и чиновническото благоволение; мислени са като аутсайдери, бездомници, клошари, каквато въпреки изглежда и стоката им (въпреки че между уличните продавачи на книги се срещат и високообразовани хора, познавачи на въпросната материя, някои от които печелят сравнително добре).

3.

Макар да е трудно (простете за залитането към утопично-антиутопичното) да си представим света след стотина години, струва ми се, че ако той оцелее, това ще бъде благодарение на Логоса. А книгата е овещественият Логос. Библиотеката от своя страна съхранява и предоставя на хората съвкупности на отделните логоси. Естествено, предстоят още трансформации както в структурно, така и във функционално отношение – и за книгата, и за библиотеката. Какви точно ще са те, не мога да гадая. Надявам се традиционната хартиена публична библиотека да не се върне към статичното си състояние отпреди втората половина на XVIII в., сиреч да не придобие „музеен“ характер. Някои казват, че в недалечно бъдеще книгите ще се превръщат в някакъв продукт на нанотехнологиите, че ще си ги „инжектираме“/инплантираме директно в мозъка, без да има нужда да ги четем. Просто ще ги усвояваме – като лекарство или хранителна добавка. Това според мен са глупости, до такива безумия човечеството не може да стигне, поне нормалният човек няма да си го позволи. Защото няма да допусне превръщането си в киборг, нито в „алфа“, „бета“, „епсилон“, т.е. лабораторен конвейерен продукт, както е в страховитото прозрение на антиутопията „Прекрасният нов свят“ (1932) на Олдъс Хъксли.

По-важно е обаче как ще опазим вече събраните книжовни съкровища. Как ще ограничим това повсеместно изхвърляне на книги от старите лични библиотеки, за да се освободи повече „функционално“ място в домовете. Американският компютър

гений Брюстър Кейл (*Brewster Kahle*), създал през 1996 г. *Internet Archive* – неправителствена организация, която архивира и опазва всяко „поставено“ в Мрежата съобщение или документ, – а също и *Open Library*, е измислил свое решение: оборудвал е нещо като бункер, където съхранява половин милион екземпляри от отпечатани книги. Целта му е да складира 10 милиона и да ги опази за вечни времена – при специален климатичен режим, използвайки корабни контейнери, всеки от които побира 40 000 книги. Любопитен факт, ексцентричност, метафора, която можем да тълкуваме антиутопично, но едва ли повече. Защото така погребаните книги, между другото напълно произволно събирани, са социално и научно неизползваеми; те спят дълбоко, чакат някакво имажинерно бъдеще, в което може би няма да има хартиени издания, та да свидетелстват (пред кого?!), че е съществувала Гутенбергова цивилизация...

Мисля, че днес е по-важно как ще повлияем върху влошаващото се състояние на вече *събраните* книги – в обществените, специализираните и пр. библиотеки. Има например у нас малки читалища, съществуващи отпреди Освобождението и притежаващи старопечатна, дори ръкописна книжнина, които линейат, гният, без никой да го е грижа за тях. Дигитализацията на библиотечните фондове и улесненият достъп до тях е прекрасно нещо, но въпреки това хартиеният оригинал си остава незаменим. Защото всяка *хартиена книга*, независимо колко е стара, носи важна информация, кодирана в корицата и страниците ѝ. Въз основа на тази „памет“ (автограф, приписка, подчертавания, сигнатура, рисунка, дори петънце – или комбинация от тях) могат да се реконструират по-малки или по-големи индивидуални или обществени сюжети, да се очертаят човешки съдби, да се разгадаят загадки, да се осветлят научнопрактически проблеми. Не всеки има сетива и подготовка, за да чете и тълкува въпросните послания, а и не е нужно. По-важното е да има съзнание за ценността им. Него обаче постепенно губим⁴.

Отново ще внеса личен момент. Събирам книги, които са необходими за работата ми – стари и нови. С други думи част от библиотеката ми представлява „оръдие на труда“, според собственото ми определение⁵. Преди време, когато кабинетът ми във Факултета по журналистика на Софийския университет се намирал под покрива, заваля пороен дъжд, таванът протече и ми наводни доста книги. Преживях го като лична драма. Представяте ли си – подгизналите страници и корици, колкото и да ги сушиш, гладиш, обгрижваш, никога няма да възстановят предишния си вид. Подути, целите на петна, набръчкани, с една дума болни... Заприличват на инвалиди, по-лошо – на удавници. А ако това се случи не с моите работни книги, а – както неведнъж е ставало! – с фонда на някоя голяма библиотека... загубата ще е неопценима. Книгите, библиотеките се унищожават не само с идеологически, религиозни, морални основания; варварите са ги горели поради невежество. Днес невежеството не е преодоляно, но се явява и в комбинация с безхаберие – две страни на една и съща монета.

⁴ Ето как чрез един от героите си Рей Бредбъри тълкува вечно-съдържателния характер на книгата в едно общество, обречено на безкнижие: „На първо място, знаете ли защо книги като тази са толкова ценни? Защото в тях има качество. А какво означава думата качество? За мен това означава жива тъкан. Тази книга има пори. Тя има своя физиономия. Можеш да я сложиш под микроскоп и ако погледнеш през лещата, ще видиш живота, който се движи в безкрайното си многообразие. Колкото повече „пори“ има на квадратен инч хартия, толкова по-правдиво са отразени подробностите от живота, толкова по-начетен ще станеш. Поне такава е моята дефиниция. Подробности, които ти казват нещо. Все нови и нови подробности“. Вж. **Бредбъри**, Р. 451 градуса по Фаренхайт. София, 1966, с. 82.

⁵ Вж. **Бенбасат**, А., Личната библиотека..., с. 194.

ГРАДЕШКИ ЦИГАНИН Е ПРОТОТИП НА ШИБИЛ ЛЮБИМАТА МУ РАДА ВСЪЩНОСТ СЕ КАЗВАЛА ДЖЕНДА, БИЛА ОМЪЖЕНА

Петър Величков

Реалните хора, послужили като прототипи на класика Йордан Йовков за написването на разказа му „Шибил“, имат съвсем различна съдба.

Йовков замисля и написва култовата си книга „Старопланински легенди“ по времето, когато работи в българската легация в Букурещ. През лятото на 1925 г. Йовков се връща в София от Букурещ, за да получи премия за литература. Най-напред се обръща към Цонко Попов (известен с псевдонима си Виолино Примо) с молба да отиде в Жеравна и да запише накратко десетина тамошни предания. Виолино Примо не може да го направи, дори подканва Йовков сам да се справи, но писателят отказва. Тогава Виолино Примо му предлага да се обърне към жеравненския учител Данаил Константинов, който знаел всички местни легенди. От Букурещ Йовков пише на Константинов, който му праща

исканите народни песни, легенди и предания, откоleshни случки.

Разказът „Шибил“ е отпечатан за пръв път в списание „Българска мисъл“ през декември 1925 г. От едно писмо на Йовков до Константинов става ясно, че писателят е ползвал изпратените му песни и разкази за Шибил – „градешкия циганин – разбойник“, както го характеризира самият Йовков. С този разказ започва сборникът „Старопланински легенди“, който излиза две години по-късно – през 1927 г. Йовков обаче завъртява историята за Шибил на 180 градуса.

Запазен е документ от 1853 г. – писмо¹ на сливения каймакамин Есеид Али Риза до Негово везирско превъзходителство командващия румелийската армия. В него се казва:

Лицето, именуемо Шебилоглу Мустафа, известен разбойник, който произхожда от групата цигани, които постоянно живеят в село Градец, което се числи към Сливенската околия, заедно с няколко души свои другари – разбойници, обикаля из поменатата по-горе околия и нейните близки кази, причинява вреди и загуби на бедното население и на раите, като се осмелява да им отнема с насилие имуществата, да убива хора и да върши безчинства.

¹ Публикувано е от Димитър Шалев в списание „Литературна мисъл“ през 1960 г.

Тъй като и каймакаминът, и членовете на висшия съвет на румелийската армия са единодушни, че Мустафа е непоправим, решават да го заловят, оковат във вериги и съдят. Но очевидно на Шибил му се разминава.

Това писмо не е било на разположение на Йовков. Но пък писателят е имал изпратеното от Константинов. Не се знае какво точно е получил Йовков, но може да се досетим за съдържанието му, ако разгърнем книгата на Христо В. Димитров „Село Градец (Котленска околия)“, отпечатана през 1933 г. Четем в нея, че пълното име на Шибил е Мустафа Шибилуолу и че е бил циганин мюсюлманин. Бил възнисьък, набит, с дебел врат, пъргав, със зъл нрав, ходел облечен по турски и въоръжен с пищови и ножове. По време на Кримската война (1853–1855) в Градец започнал строеж на укрепление – двоен редут с хизба за военни мунции. За охрана на строежа назначили Шибил. Той тормозел българите от Градец и околните села, доведени да строят табията, биел ги с камшик и ги ругаел. Сливенските турски големци дошли да видят как върви строежът, харесали Мустафа и нищо че е циганин, започнали

Родната къща на Й. Йовков в Жервна

да го закрилят. Т.е. да го карат да прибира подаръци за тях. След завършването на строежа Шибил навикнал да обикаля къщите на по-богатите и да ги изнудва. Уж „доброволно“ богатичките булки или моми му давали жълтиците от герданите си.

Сливенските големци обаче били доволни от Мустафа и му позволили да разшири периметъра на обирите си – най-напред в Котленско и Карнобатско, а после в Ямболско и в Сливенско. Мустафата

не закачал котленските чорбаджии, но от лакомия накрая започнал да изнудва и тях. Те пък се оплакали на русенския валия, който издал заповед:

Или жив Шибил, или главата му да се представи в Русе!

Сливенските големци се уплашили да не си изпатят и те, ако Мустафа проговори и му наредили капан. Извикали Иса, пръв другар на Шибил, и му наредили да го убие. Иса отишъл във воденицата на Градец и накарал воденичаря да отиде и да каже на Шибил, че пратеник от Сливен го чака по важни работи. Дженда (прототип на Рада) напразно предупреждавала Мустафа да не отива, но той яхнал коня и отпрашил към воденицата.

Иса поставил засада край пътя близо до воденицата. Когато Мустафа приближил и слязъл от коня, Иса го посрещнал и го повел към воденицата. Щом приближили пусията (засадата), Иса се навел, уж да засуче вървите на цървулите си. Пушките гръмнали, Мустафа паднал ранен и посегнал да извади ножа си, но Иса го

Прототипи и герои

гръмнал в гърба. След това извадил ножа на Шибил и му отрязал главата, която изпратили на валията в Русе.

Лобното място било наречено Шибилевата погробнина, там жертвите на разбойника издигнали грамада от камъни.

Прототип на Рада е българката Дженда, по мъж Христова, по баща Георгева, от село Градец. Тя имала четири момчета, но зарязала мъжа си, който бил овчар в Добруджа. В Градец пеели после песен² за нея:

*Дженда на пътя стоеше,
на пътя, на кръстопътя,
бяла къделя предеше.
Мустафа иде отдолу,
алена коня яздеше,
червен фес кривеше.
Мустафа на Дженда думаше:
- Джендо льо, бяла българко,
като си бяла българка,
ставаши ли черна циганка?
На висок чардак да седиши,
бяла коприна да предеш,
жълти жълтици да нижеш?*

*Дженда на Мустафа думаше:
- Аз ставам черна циганка...
Шибиля Дженди думаше:
- Я стани, Джендо, я стани,
замеси пита пресята,
заколи черна кокошка,
наточи вино червено:
таз вечер у вас ши дода,
ши дода да пренощувам.
Имаши ли място за конче,
имаши ли топли яхъри
за мойто конче хранено?
Дженда му каза: – Чакам те...*

Всъщност Мустафа по-отрано прескачал при хубавата Дженда. Той често минавал покрай къщата ѝ, подарявал ѝ златни нанизы, а бил заповядал и на няколко овчари редовно да ѝ носят руна вълна, масло, сирене, че и породисти млечни кози. По едно време шията ѝ била натежала от гerdани със златици.

След края на Мустафа, българчетата Ст. Тотев и Дичо Христов една вечер удушили с въже Дженда, като „възмездие за националното и верското самочувствие“ (както пише Хр. В. Димитров в книгата си). Те били осъдени на 20 години и пратени

² Народната певица Вълкана Стоянова пее само първите два куплета, поне на записа, който съм слушал. Представил съм тук осъвременен вариант. Песента е записвана от мнозина. Оригиналният ѝ текст, път в Градец, вж. в цит. съч. на Хр. В. Димитров, с. 40–41.

в Одринския затвор. След Освобождението Ст. Тотев, който бил излежал 16 от тях, излязъл на свобода. Дичо бил вече умрял в затвора.

Интересна е биографията на внука на Дженда – Иван Хр. Парлапанов (1874–1958). Остава сирак откъм баща, когато е петгодишен. До пролетта на 1888 г. бил чирак при шивач на панталони, 4 месеца учил общоучаство при Даут Николов. След това овчарувал в Добруджа година, а от 1889 г. хем бил продавач в бакалници в Добрич и във Варна, хем продължил учението си. През есента на 1897 г. постъпва в Лайпцигския университет, който завършва през 1900 г. Става доктор на филологическите науки с докторат „Утилитарният принцип в историята на педагогиката“. През 1907 г. той урежда в София изложба на немски учебни пособия и книги в Софийския университет, заради което в немската преса пишат:

Парлапанов е в предните редове на пионерите за разпространяване на германската култура в България и за поощряване на германо-българските търговски връзки.

Д-р Иван Парлапанов най-напред е вицеконсул, а по-късно става консул в Лайпциг (1929–1936). От 1921 до 1925 г. там той издава българо-немското списание „Западно ехо“, и то във време, в което „между България и Германия официалните връзки бяха хлабави“, както пише в борсовия лист на немската книжарска борса в Лайпциг.

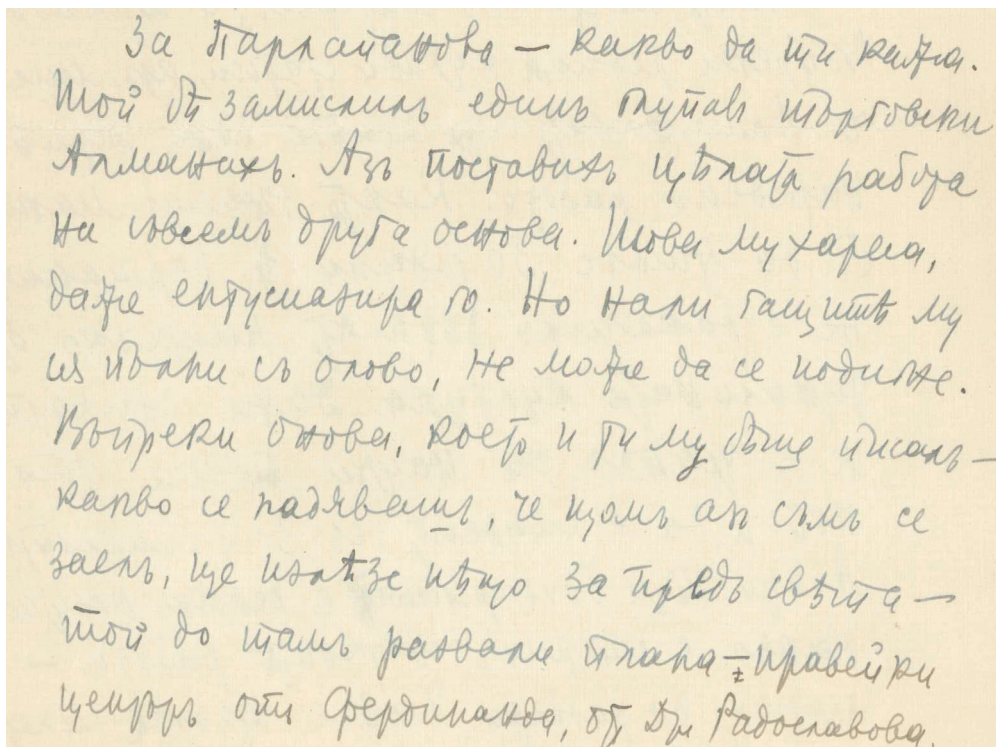
Най-монументалното му дело обаче си остава юбилейният алманах на Царство България³, в който са представени с публикации за България и за българо-немски-те връзки видни тогава немци и българи. Целта му е засилване на приятелските отношения между двата народа. В предговора си, датиран през ноември 1928 г., д-р Иван Парлапанов пише:

Годината 1928 е за България от много голямо значение. Преди всичко навършва се едно хилядолетие, откакто Симеон Велики въздигна българската държава до степен на могъщо царство. В същата тая година се навършва половин век, откакто освободителната руско-турска война, която завърши със Сан-Стефанския мир, призова българите за нов държавен живот. И най-после, навършват се десет години, откакто цар Борис пое короната на страната, за чието мирно развитие – след последвалите Световната война някои вътрешни размирици, той тъй много допринесе.

Една необикновена юбилейна година, чието тройствено значение предстоеше да бъде тържествено отпразнувано в България. Но поради тежката, свързана с големи материални загуби, земетръсна катастрофа и поради някои стопански затруднения, празненствата бидоха изоставени засега; така също публикуването в връзка с тях редица юбилейни издания.

Но живущите в чужбина българи и приятелите на страната ни в Германия не можеха да се откажат да поднесат за тая възпоминателна година един богат по съдържание литературен дар на България, в който се изобразява нейната история и нейното настояще. От тия приноси на видни книжовници се вижда ясно колко здрава и

³ Парлапанов, Иван. Юбилеен алманах Царство България. 1878–1928. Leipzig und Sofia, Max Beck Verlag, 1928. 396 с. с ил. 1 л. к. Преди този Парлапанов съставя и издава други два алманаха – от 1917 и 1919 г., които се съхраняват и в Конгресната библиотека на САЩ: [прегледан 14.02.2013]. <http://lccn.loc.gov/20012902>

За Парлапаново – карво да ги важа.
Могъ да замисля единъ пълнъ илустровани
Алманахъ. Въз основа на цѣла работа
на всички други основъ. Могъ му хареса,
даже ентусиазира го. Но на нѣмъ глѣдѣхъ му
изъ двѣти съ оловъ, не може да се подигне.
Въпреки това, което и рѣ му дѣше и дѣше –
карво се надявамъ, че нѣмъ аѣ сѣмъ се
заемъ, ще изаѣзе иѣко за тѣмъ свѣтъ –
могъ до нѣмъ развали бѣла – правейки
центръ отъ Фердинандъ, отъ дѣ Радославовъ.

Част от писмото на К. Христов до В. Йорданов

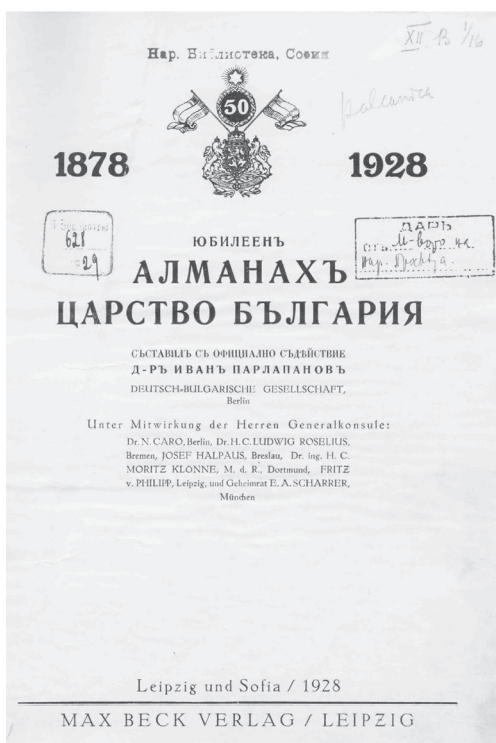
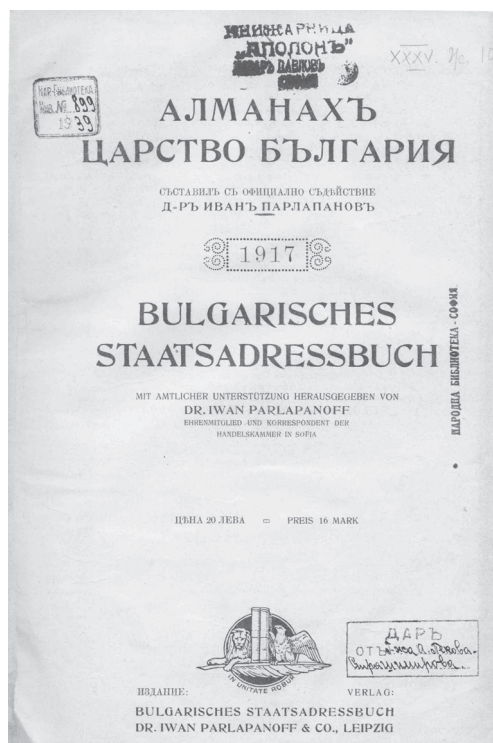
силна е българщината и се почерпва надежда, че тя ще преодолее и тая мрачна съдба на орисни изпитания, за да достигне до пълен разцвет. Тъкмо това е и искреното желание на онези приятели на България, които милеят работния и предан на своя дълг народ.

Сърдечна благодарност на господъ Кирил Христов, Лайпциг, тайния съветник Паул Линденберг⁴, Берлин, и на всички ония, които се отзоваха с готовност на моята молба и чрез това направиха възможно появянето на този алманах в целия негов обхватен вид.

Преди този алманах, Парлапанов издава други два, през 1917 и 1919 г., които имат търговския стандартен вид – съдържат предимно данни и адреси на производители, търговци, адвокати и т.н.

Юбилейният алманах на Царство България се отличава от тях, всъщност той представлява сборник с научни текстове на немски език на известни наши и немски учени, свързани по-тясно или по-инцидентно, едните с Германия, другите с България. Сред тях са Густав Вайганд, Димитър Йоцов, Богдан Филев, Рихард фон Мах, Рода Рода, Велико Йорданов, Н. Державин, Методи Попов и др. Включени са и преводи на немски на литературни творби на Иван Вазов, Петко Тодоров, Елин Пелин, Ангел Каралийчев, Йордан Йовков.

⁴Проф. Паул Линденберг по това време е председател на Немско-българското дружество в Берлин.

Алманаси, издадени от д-р Иван Парлапанов

Светлина върху въпроса защо Парлапанов е предпочел този различен от предишните му два алманаха подход разкрива непубликувано писмо⁵ на поета Кирил Христов от 7 ноември 1928 г., изпратено от Лайпциг до Велико Йорданов, директор на Народната библиотека в София. Христов пише:

За Парлапанов – какво да ти кажа. Той бе замислил един глупав търговски алманах. Аз поставих цялата работа на съвсем друга основа. Това му хареса, даже ентусиазира го. Но нали гащите му са пълни с олово, не може да се подигне. Въпреки онова, което и ти му беше писал – какво се надяваш, че щом аз съм се заел, ще излезе нещо за пред хората – той дотам развали плана, правейки център от Фердинанда до д-р Радославова, от разни консули, които са му дали по няколко

⁵ Писмото се съхранява в БИА–НБКМ, ф. 341 (Велико Йорданов), а.е. 16, л. 6–7. Очевидно е, че Кирил Христов е повлиял на Парлапанов да промени концепцията за алманаха. В писмо от Прага от 22 юли 1936 г. (пак от същия фонд и а.е., на л. 11 лице и гръб) Христов пише на Йорданов: „Парлапанов ще да ти е разправял някои неприятни истории, в които ти не би имал възможност да отделиш вярното от невярното. Ако ти прочета само няколко страници от дневника си, ти ще се уловиш за главата, така постъпи с мене тоя съотечественик, както не се постъпва нито с враг. Сега, казват ми вече от няколко страни, се отнасял със симпатии към мене – след като ме прогони по един чудовищен (ще се увериш!) начин не само от Лайпциг, но и от Германия“. Кирил Христов силно преувеличава и си вгълпява, едно, че страда от неизлечими болести, и второ, че все някой му е крив. Най-вероятно Парлапанов да е отказал да му дава пари.

глупави редове, – че аз отдавна съм дигнал ръце и не се повече интересувам. Даже се зарекох да [не] ходя в кантората му, за да не се дразня. Когато има да ме попита за някоя дреболия, пише ми да се срещнем в едно кафене; давам си мнението почти без интерес, и толкова. Въпреки редица хубави статии аз мисля, че Алманахът ще излезе една неумело наредена работа. Както знаеш, макар Парлапанов да живее 30 години в Германия, не е закачил бедният нищичко от тукашната култура. Даже езикът не е успял да научи повече от кой и да е студент с 3–4 семестъра. А при туй българският е основно разучил. Какво е сторил с твоите работи – не можих да разбера. Той е такъв сплетен човек, тъкмо когато трябва да бъде ясен, че понякога и дяволът не може го разбра. Впрочем при последната ни среща той ми каза, че ти бил писал и ти „обяснил всичко“.

Пак през 1928 г. д-р Иван Парлапанов (заедно с Владимир Хр. Икономов) подпомага с финансови средства заснемането на немско-българския документален филм „В царството на розите“. Времетраенето му е 67 минути, режисьор е Александър Вазов, а оператор – Ханс Линке. Целта на филма е да се покажат главно на чужденците (затова междукадровите надписи са на български и немски език) красотите на България. Избрани са: София (заснет е парад на 24 май), Дупница, Рила, Рилският манастир, Пирин, Банско, Пловдив, Хисаря, Асеновград, Чирпан, Бургас, Варна, Анхиало (Поморие), Месемврия (Несебър), Шумен, Мадара, Преслав, Горна Оряховица, Велико Търново, Трявна, Карлово, Шипка, Розовата долина.

Очевидно интересът на д-р Парлапанов към киното е бил много по-отдавна. Петър Кърджилев съобщава в статия⁶, че на 31 декември 1915 г. щабът на действащата армия издава в Кюстендил открит лист (№ 1367), с който се разрешава на д-р Иван Парлапанов „да прави кинематографически и фотографически снимки от фронта на всички действующие части“.

Тъй че да не подценяваме гена, имайки предвид кариерата на внука на знаменитата Дженда – любимата на разбойника Мустафа или Шибил, както го обезсмърти класикът Йовков.

⁶ Вж. **Кърджилев**, Петър. Първият български кинопреглед е бил военен. – В: *Българска армия*, 11 март 2011. [прегледан 14.02.2013]. <http://bgarmy.bg/?action=news&id=11414>

БИБЛИОТЕКАРИТЕ И СЪВРЕМЕННИТЕ ИНФОРМАЦИОННИ ПРОФЕСИИ

Марина Енчева

Динамичното развитие на технологиите и промените в работната среда на институциите, свързани с книгата и информацията в края на XX и началото на XXI в., от една страна, предпоставят необходимостта както от възникването на нови професии в сферата на информационните науки, така и от това библиотекарите, архивисти и документалисти да придобиват допълнителни знания и да усъвършенстват непрекъснато своите умения, за да могат да отговорят адекватно на промените професионални изисквания. От друга страна, в България липсват задълбочени изследвания върху трансформациите на информационните професии през последното десетилетие. Затова си заслужава да бъде отбелязана появата на едно ценно заглавие, хвърлящо светлина върху тези процеси – монографията на д-р Юлия Савова – „Информационни професии. Мястото на библиотекарите“.

Авторката разглежда проблема за динамиката при информационните професии в контекста на развитието на информационните науки, съществено влияние върху което оказва появата на електронни документи и изграждането на подходящи среди за тяхната организация и разпространение. Подчертано е значението на информационните науки за създаването на документален ред в новите условия. В главата, посветена на информационните науки, е отделено място на дискусиите в българската професионална и научна литература за обхвата на термина „библиотечно-информационни науки“ на фона на чуждестранната практика по този въпрос и е аргументиран изборът на по-широкото понятие „информационни науки“, което дава възможност за „пряка връзка с информационните професии“.

По-нататък усилията на Юлия Савова са съсредоточени върху представянето на основните професионални групи в семейството на информационните професии и процесите, които променят традиционния им облик в епохата на интернет. Проследени са тенденциите в развитието на тези професии в държави с различни традиции и са открити националните им особености. Съвсем логично авторката поставя в центъра професията на библиотекар. Отделено е специално внимание на библиотечните институции и асоциации и в сравнителна перспектива са разгледани основните етапи на библиотечна професионализация в Русия, Франция, франкофонската част на Канада, САЩ и България от средата на XIX век до днес. Посочени са също ключовите моменти при институционализирането на подготовката на библиотекарите в рамките на българското университетско образование. С конкретни примери е илюстрирано значението на професионалните асоциации и правното регулиране за утвърждаване на основните принципи на библиотечната професия и на специфичните компетенции, които трябва да притежават библиотекарите, за да отговорят на изискванията на работната среда в различните типове библиотеки.

При характеризирането на другите основни информационни професии – на архивиста и на документалиста (специалния библиотекар), е приложен вече използваният в изследването метод на сравнителния анализ. Професионализацията на дейността на тези специалисти е проследена в пряка връзка с образованието, подготвящо

библиотекари, като са открити различията и допирните точки при подготовката на специалисти за трите информационни професии в разгледаните държави. Юлия Савова разкрива професионалните компетенции на архивиста и специалния библиотекар в Европа и Северна Америка, поставяйки фокус върху ситуацията в нашата страна. Бих оценила като изключително полезен направения обзор на трансформациите на информационните професии в началото на XXI в. Подчертано е, че големите движения и промени в отделните информационни професионални области в резултат от цифровизацията, интернет и уеб водят до интеграцията на архиви и библиотеки както в държавните институции, така и в информационните служби на частния сектор в някои държави. Освен сближаване между професиите от сферата на информацията в съвременните условия обаче според авторката е налице и диверсификация, свързана с това, че представители на традиционни информационни професии започват да изпълняват нови роли, което води до появата на нови професии. Сред тях са професиите на информационния брокер, мултимедийния специалист, информационния архитект, knowledge мениджър и др. Израз на тези тенденции е и създаването на консорциума iSchools, обхващащ информационни училища от Европа и Северна Америка, които интегрират в учебните си планове освен обновените традиционни библиотечни знания и най-новите постижения на информационните науки и електронните технологии.

Като пример за навременна реакция в България по отношение на осигуряването на висше образование за все по-широк спектър от информационни професии, в унисон с международните тенденции, е посочена практиката на Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) през последните десет години, която се отличава с „изключителна отвореност към промените в развитието на информационните области“. Авторката подчертава, че новият облик на УниБИТ е „илустрация на важната роля на библиотечната професия и библиотечните училища за развитието на съвременните информационни професии“ и за утвърждаване на техните позиции в обществото.

Информационните технологии, навлезли широко във всички сфери на живота днес, оказват голямо влияние и върху професията на библиотекаря. Пазарната ниша за библиотечната професия става все по-широка и диверсифицирана – появяват се допълнителни възможности за реализация в сферата на информационния брокеринг, електронното публикуване, създаването и поддържането на бази данни, мрежовата администрация и др. Наред с усложняването на учебните планове по библиотекознание под влиянието на информационните науки, мениджмънта и модерните технологии възникват и нови информационни професии, изискващи специализирана подготовка в рамките на университетското образование. Монографията на д-р Юлия Савова, отразяваща тези тенденции, се отличава с актуалност и стъпва на солидни научни основи, което е видно от приложената библиография и именен показалец. В същото време трансформациите на информационните професии са представени по изключително занимателен начин. Това превръща книгата в интересно четиво както за специалисти с интереси в областта на библиотечно-информационното образование, така и за значително по-широк кръг от читатели.

Савова, Юлия. Информационни професии. мястото на библиотекарите. София, 2012. 98 с.

НОВ ПРЕВОД НА ВЕЛИКИТЕ ТРАГЕДИИ НА ШЕКСПИР

Евгения Панчева

„Шекспир. Великите трагедии“ е забележителна книга, дело на големия изследовател на Ренесанса и преводач на ранномодерна поезия Александър Шурбанов. След „Кентърбърийски разкази“ на Чосър, „Изгубеният рай“ на Милтън и „Хамлет“ проф. Шурбанов отново се връща към нещо, което прави с толкова финес и озарение.

Много различни като текстове, но еднакво белязани от сложността и богатството на структурни решения, драматични персонажи и поетичен език, Шекспировите „Велики трагедии“ са истинско предизвикателство за всеки преводач.

Четири пиеси, включени в новия том на издателство „Изток-Запад“, имат многобройни български преводи. От първия „Хамлет“ на В. П. Боянов (1883), „Макбет“ на Д. Панайотов (1885) и на Кр. Мирски (1888), „Крал Лир“ на Трифон Трифонов (1890) и „Отело“ на А. П. Николаев (1890) са изминали повече от сто години. Макар и някои от руски, а други – в проза, десетте превода на „Крал Лир“, двайсетте на „Макбет“, деветте на „Отело“ и петнайсетте на „Хамлет“ си остават една впечатляваща статистика. Сред преводачите им откриваме имената на Гео Милев, Димитър Подвързачов и Любомир Огнянов („Хамлет“), Георги Бакалов („Крал Лир“), Людмил Стоянов („Отело“). Любомир Огнянов превежда и четирите. Следващият им пълен превод като жанрова група е на Валери Петров, като част от мащабен проект – превода на целия Шекспиров драматургичен канон.

При наличието на множество преводи, в това число и дело на големи български поети като Гео Милев и Валери Петров, и на високото качество на някои от тях, какъв е резонът за появата на нови? Питането е понякога обвързано и с традиционното противопоставяне на вдъхновен и филологически превод, което сякаш възпроизвежда известната Платонова опозиция на вдъхновена и занаятчийска поезия. Новите преводи на „Великите трагедии“ отиват отвъд взаимното изключване на академично и вдъхновено. Александър Шурбанов е международно утвърден шекспировед, автор на две сериозни книги върху Барда, издадени в САЩ – *Painting Shakespeare Red* (в съавторство с Б. Соколова, Associated University Presses, 2001) и *Shakespeare's Lyricized Drama* (Univ. of Delaware Press, 2010). В излязла наскоро рецензия Томас Кълман определя втората като забележително връщане към същината на Шекспировия текст.

В същото време Шурбанов е сред най-талантливите български поети на своето поколение. Достатъчно е да си припомним стихосбирки като „Място за човека“, „Цветята на скрежа“, „Звън на време“, „Гълъбът пред моя прозорец“ или най-новата подборка – „Отражения“.

И все пак може ли цялото усилие по едно ново изговаряне на „Великите трагедии“ на български да намери основанията си само в гарантираната от филологическата компетентност на преводача ярност към оригинала, макар и в съчетание с безспорен поетичен талант?

Създаването на нови преводи е част от безкраен процес на постигане на оригинала. Новите преводи възпроизвеждат в добра безкрайност прикования към

епохата си текст-източник и го съживяват, за да бъде той винаги, по думите на Шекспировия 55-и сонет, „в очите на цялото потомство“. Както и при критическите интерпретации, а и при четенето изобщо, ако този процес спре, съществува риск да загубим неоткрити смисли, да пропуснем възможността за нови актуализации на текста, а значи и шанса за контакт с едно ново поколение читатели и зрители. Защото преводите остаряват не само езиково – те остаряват и като наглед към света.

Новите преводи на „Великите трагедии“ постигат забележителен баланс между две основни преводачески стратегии – на присвояването и на отчуждаването на оригинала. Тяхната лексика, синтаксис, образност и метрика не само точно възпроизвеждат източника, но и звучат въздействащо и незабравимо на български. Например:

*Духайте, ветри, духайте, от бяс
пръснете бузите си! Вий, порои
и водопади, бълвайте, залейте
църковните ни кули, удавете
петлите им! Вий, пламъци сернисти,
предвестници, от мисълта по-бързи,
на цепещата дъбовете мълния,
пърлите белите ми власи!*

...

*Аз вас, стихии, не виня в немилост,
на вас царства не съм дарил, чеда
не съм ви казвал, вий не ми дължите
покорство. Щом е тъй, над мен срутете
насладата си грозна!*

(„Крал Лир“)

Архаизирането на лексиката е направено с мяра, така че едновременно да се загатне стилистично маркиран пасаж и да се овладее опасността от фолклоризиране поради липсата на съпоставими регистри. Шурбанов не прехвърля стилистичната мяра, а напротив, загатва за нея в контекста на подобаващо възпроизведената Шекспирова полифония. Изящен майстор на стиха, той гради петостъпните си ямбове естествено и с лекота. Достатъчно чуваем, ритъмът е в същото време ненаатрапчив и раздвижен – такъв, какъвто е и у зрелия Шекспир.

За разлика от досегашните преводи на зрелия Шекспир обаче Шурбанов поема риска и да отчужди своя оригинал. Той не изравнява сгъстената образност, за да я направи по-поносима за окото и ухото, не я обяснява и преразказва, а възпроизвежда цялата ѝ неочакваност и експлозивност.

*Защо
опетите ти и повити кости
са пръснали савана си. Защо
от мраморната паст на саркофага,
където бе упокоен, отново
си тук повърнат?*

(„Хамлет“)

*Ей тук лежеше Дънкан,
с дантелата на златната си кръв,
разстлана върху сребърната кожа,
а раните му зееха – разломи
в природата, за гибелна разруха
удобен вход.*

(„Макбет“)

Съвсем по Шекспировски, преводът на Шурбанов кове нови думи: „двусмисленик“, „подстрекава и отстрекава“, „великата обвързка“ („Макбет“), „безпокривни глави“, „запретно място“, „след луната/приливат и отливат“ („Крал Лир“). Много често глаголът се динамизира по нови начини, които отприщват ренесансови енергии в езика: „вчертан“, „сронва“, „упокоен“ („Хамлет“).

Шурбанов не се колебае да насили и синтаксиса там, където Шекспир го прави. Подобно превеждане кара читателя да мисли, като го ангажира в степен, съпоставима с тази, в която го ангажира Шекспировият текст. Отчуждаването на оригинала в случая е изцяло продуктивно, макар и неизбежно да се сблъсква с нашите нагласи за лесно консумиране.

По отношение на метриката новите преводи на Шурбанов предлагат истинска теоретична платформа. Решението често е в полза на фонетичния синкоп – няма нужда от поостарелите „свойто“ и „мойто“, защото „своето“ и „моето“ все едно се синкопират в естествения поток на речта. Подобна е ситуацията с окончанията „-ия“, „-ие“ и др.

Поемането на подобни рискове избавя преводача от необходимостта да добавя стихове, за да обяснява смисъла и съответно да пренаписва Шекспир. Шурбанов не се изкушава и да украсява текста там, където българският дава възможност за игри на думи или допълнителен звукопис. Този отказ изисква наистина голям самоконтрол, доколкото преводачите са склонни да оправдават подобни принадлежни хубости с прословутото компенсиране на загубени другаде сродни такива. В това отношение, а и като цялостни постижения, новите преводи на „Великите трагедии“ заслужават, както би казал Хамлет, да бъдат носени в „самите ни сърца“.

Шекспир. Великите трагедии. Хамлет. Отело. Крал Лир. Макбет. прев. и предг. Александър Шурбанов. София: Изток-Запад, 2012. 568 с.

ПОЗНАТОТО НЕПОЗНАТО*

Росица Чернокожева

Всеки има своята антология. Това е моята антология на хумор за деца. Направих я във вече зрялата си възраст, но сигурно я нося в себе си още от дете. От времето, когато на оня вълшебен бабин и дядов таван разгръщах „Светулка“ и „Детска радост“. Преди десет години, по повод на първото издание, един впечатляващ радиоводещ на нощен блок, представяйки книгата, ме попита: „Защо, все пак, хумор за деца?“ Неподготвена за такъв въпрос, смутено спонтанно отговорих: „Може би това е моята терапия“. Мисля, че това може и е не само моя терапия. Връщане към отминалото детство. Синдромът „Амаркорд“ (Спомням си) тлее у всеки от нас. Защото всичко започва от детството. Зигмунд Фройд пише: „Детето е въпросът и отговорът на всички неврози“. Тук са и неповторимата радост от реализираните желания, и зародилите се страхове.

Този предговор можеше да започне и по-академично. Но предпочетох личното, защото е по-истинско. Много обичам афоризма: „Сега ще ви говоря за себе си, по повод на Мопасан. Това е добър повод, нали?“ И аз не можах да избегна изкушението. А и всички, за каквото и да говорим или пишем, разказваме себе си. Историческите и библиографски факти могат да се прочетат в литературоведски истории и справочници. А литературният текст говори на езика на чувствата. Писателите знаят как да говорят на сърцата ни. Преживяното в детството определя до голяма степен по-сетнешния ни живот. Преживяното в детството преекспонираме през всичките следващи години. Защото тогава сме най-близо до несъзнаваното. Филогенетичното, това, което човекът съхранява и пренася в развитието си едновременно като род и вид, е в неговото несъзнавано „То“. Неслучайно ние забравяме сънищата си и ранните си детски спомени. Питали са ме: „Какъв човек е този, който би се нарекъл Ран Босилек?“. Тук в помощ би била психологията на литературното творчество и психоанализата. Може би творецът – възрастен настройва своята душа на възрастовите усети на детето и така извиква своите изтласкани детски чувства и преживявания от миналото. Сигурно сътворяването на една творба за деца възкресява детето в него. А може би е в състояние близко до сънуването. Много често на една възраст вече казваме: „Животът ми мина като на сън“. Това може би са неговите сънища – метафора на несбъднати детски желания или белязали го детски тревоги. При едно непредубедено и непредпоставено общуване с творбите за деца се развенчават и доста митове, които битуват за детството. Става ясно, че детските години не са само едно безоблачно време и безкрайна радост. По изрза на австрийския психотерапевт Бруно Бетелхайм по-скоро това е един „казан от кипящи страсти“. Въпросът „Как съм се появил на света?“ и любопитството как изглежда другия – момчето или момичето, с какво съм различен, отрано започват

*Предговор към първия том на антологията за деца „Драги ми Смахурко“, съставен от Росица Чернокожева и издаден от Академичното издателство „Проф. Марин Дринов“.

да вълнуват детето. Приносът на психоанализата е и, че утвърди съществуването на така наречената „инфантилна сексуалност“ и развенча мита, че интересът към пола избухва едва през пубертета. Отдава се необходимото значение и на амбивалентното (едновременно и обич, и враждебност) отношение на детето към родителите. Едиповият комплекс обясни много фини и комплицирани чувства и връзки в диадата дете–родител, а правилното му преминаване като решаващо за по-нататъшното развитие на детето. Влизането в детската стая – в пряк и преносен смисъл – изисква много деликатност и търпение. Всяко непремерено нахлуване в нея крие рискове и последици.

Дългогодишното разделяне и отделяне на литературата за деца и „голямата“ литература за възрастни е изкуствено и неуместно. За кого е „Том Сойер“, „Моби Дик“, „Малкият принц“, „Ян Бибиан“, „Приключенията на Лиско“... Асен Разцветников пише: „В общата съкровищница на литературата има книги, които не са за деца, но книги, които не са за възрастни, няма, т.е. хубавата детска книга трябва да увлича и възрастния, а не да изглежда глупаво-наивна в неговите очи“.

В тази антология са включени много познати автори и други по-непознати.

Тя започва с Петко Р. Славейков. Толкова широко скроен и интуитивен и в стиховете си за деца, че те и днес звучат актуално. А творба като „Дърво – камък“ би намерила място и сред отбрани сюрреалистични или постмодерни текстове. Иван Вазов, Васил Попович, Цани Гинчев градят литературата и езика за деца в новоосвободена България. Литературата за деца в зората на своето развитие покрива предимно образователни и възпитателни потребности. Както отбелязва Ран Босилек в по-сетнешна своя статия: „Детският писател е роден преждевременно, от нужда“. Чичо Стоян и Цоню Калчев с вглеждането си в детските игри полагат основите на един предметно-реалистичен дух, който вече доминира над предхождащия ги дидактичен нюас. През 20-те и 30-те години на миналия век е разцветът на литературата ни за деца. За това им няколко причини. През 1920 г. е гласуван специален Закон за детската литература – един безпрецедентен и до днес акт. Тогава се списват и най-дълготрайните детски списания „Светулка“ и „Детска радост“, а броят на излизащите периодични издания за деца през 1934 г. е 61. Сега се откроява и фигурата на писателя Ран Босилек, привлякъл към литературата за деца и класиците Дора Габе, Елисавета Багряна, Елин Пелин, Ангел Каралийчев и колко още творци. Отново ще си спомним, че дете и мъдър са синоними („Мъдър“ – Дора Габе), че пързалката е за предпочитане пред четенето на книжка („На пързалката“ – Елисавета Багряна). Елин Пелин ни завладява с колоритните и неповторими баби („Трите баби“). Ангел Каралийчев ни грабва с притчово абсурдния сюжет на „Чудната история“. Една такава антология е немислима и без стиховете на Веса Паспалеева и Калина Малина. Веса Паспалеева ще създаде шедьовъра „Доволен“ („От днес имам нови панталони...“), а Калина Малина ще ни подсети как се прави кръпка на съдраната рокличка от пердето („Рокличката пак съдрана“). На значимостта на Ран Босилек за развитието на нашата детска литература трябва да се отдели специално място. В антологията този автор, с чиито стихотворения започва всяка нова книжка на списание „Детска радост“ десетилетия наред, е представен с емблематични свои творби и незабравимите „Патиланци. Весели писма до Смехурко“ – една сага за детските игри, лудории, смях и... много обич. Други автори, като Симеон Андреев, Добри Немиров, Стилиян Чилингиров обогатяват българската литература за

деца с нови теми или нова трактовка на класически сюжети. Сред тях ще открия великолепното „Поръчка“ (Стилиян Чилингиров) – един неповторим ескиз от отношенията дете–възрастен.

Тук са включени и автори, които на поколенията след мен вече почти не са познати или са известни само на занимаващите се с изследване на историята на българската литература за деца. Включени са, защото без техните имена и творби панорамата на българската литература за деца би била непълна. Георги Стоянов, Александър Спасов, Трайко Симеонов, Драго Попов, Владимир Русалиев, Никола Никитов... Други творци пък бяха съзнателно или несъзнателно забравени и цензурирани дълги години. Например Димитър Подвързачов. Този талантлив и щедър човек, наричан от цяла плеяда творци (Николай Лилиев, Димчо Дебелянов, Константин Константинов, Йордан Йовков, Георги Райчев) Башата, дълги години отсъстваше и от историите на българската литература. В антологията са включени части от неговата „Приключенията на Крачун и Малчо в София“. Друг поет, който не беше приобщаван към творците за деца, е Йордан Стубел. Със заразяващия си хумор, характерните си алигорични творби с герои животни, Стубел трябваше да заеме полагаемото му се място. Името на Змей Горянин също е известно на малцина. Той е активен сътрудник на редица списания (и детски) през 20-те и 30-те години. После е обречен на забрава. Опит да се запълни тази празнина е включването на части от „Лудориите на котарака Панчо“. Бих искала да спомена и писателя Николай Фол – един много активен и известен творец по онова време и писателя Николай Райнов – с неговите характерни орнаментални приказки. Този първи том на антологията завършва с Константин Константинов – писателя с неподражаеми благородство и финес.

Тук трябва да отбележим, че илюстрациите към антологията са взети от оригиналните издания „Детска радост“ и „Светулка“. Те са дело на най-известните български художници по това време – Вадим Лазаркевич, Георги Атанасов, Александър Божинов, Стоян Венев, Илия Бешков, Димитър Гюдженев, Никола Кожухаров, Райко Алексиев. Това е превръщало детските списания в една особено неповторима симбиоза между текст и рисунка. Целта ни беше и в тази антология да се почувства духът на тези отминали години.

Бих искала да отбележа в какво виждам приноса на тази книга. На първо място да се проследи хронологично развитието на хумора в творби на български автори за деца – стихове и проза. Това дава възможност за проследяване и на тенденциите и спецификата в това развитие. Стремещт беше да се обхванат максимален брой автори, със значими техни творби от класическия период на развитието на българската литература за деца. Какво ново ще научим от тези творби за детето. Това, безспорно, са едни колкото изконни, толкова и модерни теми. Темата за играта – тази условна реалност. Детето в играта подражава на възрастните. В играта с куклите то пренася отношенията си с възрастните. Това е един граничен свят, между реалността и вътрешния му душевен живот. Подражавайки, детето търси и се стреми към своята идентификация най-напред с родителите. Подражавайки, то расте. В неговия въображаем свят пръчката е конче, столът е влак и за него това не е „наужким“, то е истинско. Анимизма, който влага детето, идва още от зората на развитието на човечеството. Чрез играта детето същевременно успокоява и своята тревожност. В детската възраст ние сме най-креативни и спонтанни. Интересна е и връзката

дете–животни. Малкото дете, в една ранна възраст, не прави разлика между хора и животни, дори физиономично. В класическата психоанализа (известният случай на З. Фройд „Малкият Ханс“) се говори и за приликата, която момчето намира между човек и кон. При децата границата между антропоморфно и зооморфно не е така рязка. Съжителството на хора и животни в един текст е прастар приказен елемент. Но тук са и детските страхове – проявяващи се и в сънища, и в реалността. Вълшебното е явление, което потенцира амбивалентно (противоположно) възприемане. Във вълшебното се крият едновременно и желанията, и страховете ни. Персонализираме желанията си в златната рибка, а деструктивните изживявания – в злата вещица. Всичко това е на тънката граница съзнавано/несъзнавано.

Един основен въпрос е за психогенезиса на хумора. Кой сътворява хумора, кой е обект на хумористичното отношение, кой е реципиента, как се осъществява комичният ефект. Може да е хумор на ситуацията. Може да е хумор, потенциран от характера на героя. Има хумор, породен от отношението „Ти падна – не аз“ и тържествуването над другия. З. Фройд смята, че смехотворният ефект се дължи на разхода на енергия в ситуацията, когато възрастният иска да възстанови изживяване от детството, което с възрастта вече е загубил. Той пише: „Аз се смея всеки път на разликата на разхода на енергия между другия човек и мене, щом преоткрива в другия дете“. И още: „Следователно всеки път смехът е последица от сравнението на Аза на възрастния и Аза като дете“. Включените тук творби биха ни насочили към разнопосочни размисли. По-важното е, че те ще поставят въпроси. Ако имаме отговор на всички въпроси, тогава е обезпокояващо.

Преди четиридесет години големият писател хуманист Рей Бредбъри създаде фантастично абсурдните сцени на унищожаване на книги. Ще се сбъднат ли тези мрачни предчувствия? Ще изчезнат ли книгите? Дигиталният свят спасява, но и поглъща все повече книгите. Аз живея с илюзията, че сред виртуалния свят на все по-компютъризиращите се деца ще има място и за тази книга. И деца, и родители ще я разгърнат. Ако дори една творба, включена тук, развълнува и разсмее едно съвременно дете – значи си е струвало. А човек, иска или не, и в желанията, и в страховете си докрая носи в себе си детето.

Премиера – на 20 март

в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

БИБЛИОГРАФСКИ СПРАВКИ

327 Международни политически отношения. Световна политика. Международна политика. Дипломация

Спорът между Р Македония и Гърция за името на Р Македония. Позицията на България. Книги и статии. 1992–2012. 54 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. НБКМ

330.5 Национално богатство. Съвкупен обществен продукт. Общ национален продукт. Баланс на народното стопанство. Народостопанска сметка. Национален доход и др.

Фискална консолидация и икономически растеж. Книги и статии. 1993–2012. 45 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. РБР

334.7 Промислени организационни форми. Стопански обединения

Трудности при запазване дейността на микропредприятие. Книги и статии. 1995–2010. 26 загл. Бълг. ез. Декември 2012. РБР

339.1 Общи въпроси на търговията. Пазар

Значение на партньорските мрежи за планиране на продажбите в микропредприятие. Книги и статии. 1989–2010. 32 загл. Бълг. и англ. ез. Декември 2012. РБР

339.13 Пазар. Анализ на пазара. Търсене. Предлагане. Конкуренция. Маркетинг

Влияние на лидерското мнение върху възприемането на нов продукт. Книги, статии и интернет ресурси. 1991–2012. 39 загл. Бълг. ез. Октомври 2012. РБР

Маркетинг проучване на пазара на енергоизточници. Книги и статии. 1992–2012. 49 загл. Бълг. ез. Декември 2012. РБР

342 Държавно право. Конституционно право. Административно право

Административен процес. Закон за устройство на територията. Административни актове. Книги и статии. 1992–2012. 45 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. РБР

347 Гражданско право

Договор за търговско посредничество, права и задължения на търговския посредник. Книги и статии. 36 загл. Бълг. и англ. ез. Ноември 2012. НБКМ

349 Специални отрасли на правото. Отрасли на правото със смесен характер

Законои и правилници за строителство в България. 1924–1974. 16 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. НБКМ

Издирване на норми и правила за проектиране. 1924–1974. 21 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. НБКМ

37 Възпитание. Образование. Просвета. Организация на свободното време

Алтернативни тенденции в частното образование. Книги и статии. 2002–2012. 158 загл. Бълг., рус., англ., нем. ез. Ноември 2012. НБКМ

Състояние на представите за семейно възпитание при деца в средна училищна възраст. Книги и статии. 1992–2012. 47 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. РБР

371 Организация на възпитанието и образованието. Училищно дело

Технология на педагогическото общуване в началните класове. Книги и статии. 1992–2009. 53 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. РБР

372.3 Занимания в предучилищна възраст

Теория и методика на играта. Социално-педагогически тренинг. Книги и статии. 1992–2012. 76 загл. Бълг. ез. Октомври 2012. РБР

Методика на математиката в детската градина. Книги и статии. 1990–2012. 32 загл. Бълг. ез. Декември 2012. РБР

39 Етнология. Етнография. Нрави. Обичаи. Бит. Фолклористика

Кукери. Сурвакарски игри. Книги и статии. 1878–2012. 90 загл. Бълг., рус. и англ. ез. Ноември 2012. НБКМ

614 Здравеопазване. Социална хигиена. Защита от несчастни случаи

История на БЧК от създаването (1879) до днес. Книги и статии. 1936–2011. 49 загл. Бълг. и рус. ез. Ноември 2012. РБР

664 Хранителна и консервна промишленост

Употреба на микроорганизми в хранително-вкусовата промишленост и по-специално на *Lactobacillus rhamnosus*. Статии. 1972–1992. 23 загл. Бълг. ез. Октомври 2012. НБКМ

67/68 Различни производства (промишлености) и занаяти. Лека промишленост

ЦНСМ – модна скица в България. Книги и статии. 1955–2012. 63 загл. Бълг. ез. Октомври 2012. НБКМ

72 Архитектура

Манастири в Софийската Мала Света гора. Манастир „Св. Мария Магдалена“ в Бухово. Книги и статии. 45 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. НБКМ

791 Масови развлечения и представления

Публикации от и за Бела Балаш. Книги и статии. 1952–2012. 12 загл. Бълг., рус. ез. Декември 2012. НБКМ

792 Театър. Сценично изкуство

Радиотеатър в България. Книги и статии. 1960–2012. 60 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. НБКМ

886.7 Българска литература

Анна Каменова и нейният роман „Харитиният грях“. Книги, статии и интернет ресурси. 1930–2009. 41 загл. Бълг. ез. Декември 2012. РБР

949.7 История на Балканските държави

Балканско възраждане и обучението по история. Книги и статии. 1975–2012. 66 загл. Бълг. ез. Ноември 2012. РБР

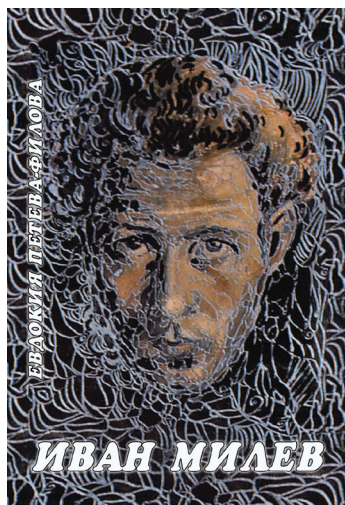
Списък на библиотеките участници

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

РБР – Регионална библиотека „Любен Каравелов“, Русе

*Редактор В. Шардина
v.shardina@nationallibrary.bg*

**Националната библиотека „Св. св. Кирил и
Методий“ издаде монографията
„Иван Милев“ от известната изкуствоведка
д-р Евдокия Петева-Филова**

Книгата „Иван Милев“ от д-р Евдокия Петева-Филова (1901–1973) има не само своята стойност като първа студия за творчеството на художника, но и днес е ценна и поради факта, че доста от репродуцираните картини са в неизвестност.

Авторката пише за картините на Милев: „Той съумя да изрази в тях не само своите собствени духовни стремежи, но и да въплъти в художествена форма най-съкровениите черти на българския народен дух. Какво сам Милев мисли за изкуството, се вижда от думите, които той пише на приятеля си Пенчо Георгиев: „...да работиш, да се опиваш от националното изкуство, да живееш с народната песен и да търсиш великата простота...“ и по-нататък: „... защото чашата е пълна, а никой още не е допирал устните си до нея, за да напие нейното питие, което се казва красота, колкото първична, толкова и ценна“.

Монографията „Иван Милев“ би имала друга съдба и би била преиздавана от 1940 г. насам неведнъж, ако д-р Евдокия Петева-Филова не беше съпруга на министър-председателя Богдан Филев. След екзекуцията му за нея започват тежките години на изселническият живот. Обречена на безкрайна самота, далеч от близки хора, далеч от своята среда, тя обикаля от град – Дулово в Добруджа, Русе, Ловеч... Преднамерено оставена без никакви средства, тя живее при нечовешки условия. Забранено ѝ е да пише и да получава писма от близките си, които я мислят за умряла. Но д-р Евдокия Петева-Филова успява да запази своята гордост и невероятно силен дух. От 1957 г. до края на дните си е въдворена в Самоков, където започва да работи над монография за изтъкнатия възрожденски художник иконописец от Самоковската школа Никола Образописов. Тази последна творба излиза чак през 1994 г. Д-р Евдокия Петева-Филова не успява да я види отпечатана.

Второто издание на „Иван Милев“ съдържа биографична бележка за д-р Евдокия Петева-Филова, както и приложение с нейни снимки, повечето от които се публикуват за пръв път.

Цена – 15 лв.

За покупка и поръчки:

Юлияна Павлова – Административно-стопански отдел, тел. 91 83 152, e-mail: yu.pavlova@nationallibrary.bg и на щанда с книги в Библиотеката.

ТАЛОН

ЗА АБОНАМЕНТ НА СПИСАНИЕ „БИБЛИОТЕКА“
НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ ЗА 2013 г.

Име. Презиме. Фамилия.

Фирма (библиотека)

ИЗПРАЩАЙТЕ АБОНАМЕНТА НА АДРЕС:

Пощенски код. Град (село). Област.

Улица. бл. вх. ет.

ап. тел.

Заплащам сумата от. лева за:

	Бр.	кн.	Ед.	цена	6 м.	12 м.
☐ Сп. „Библиотека“ 6	4,00	лв.	☐	12	лв.	☐ 24 лв.

ЗА КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЯ:

Юлияна Павлова – Административно-стопански отдел, тел. 9183 152,
e-mail: yu.pavlova@nationallibrary.bg

МОЖЕТЕ ДА ИЗПРАЩАТЕ ТАЛОНИТЕ НА АДРЕС:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Юлияна Павлова

По сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:
UNCRBGSF, Уникредит Булбанк,
Бизнес център София Батенберг, 1000 София.

С пощенски запис:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Верка Димова

**Прилагам към поръчката копие от платежния банков документ
или квитанция от изпратения пощенски запис.**

Петър Динеков

Дневници

1933-1991

УВОДНИ ДУМИ

От настоящата, първа книжка на сп. „Библиотека“ за 2013 г., започваме издаването на дневниците на академик Петър Динеков. Трябва веднага да си признаем, че подхождаме към този истински паметник на нашата култура с много внимание, уважение и даже с известен трепет. Разбираме колко жив все още е за много наши съвременници Динеков, какъв голям заряд се крие в името му и в спомените за него. За мнозина от нас той беше, както сполучливо се изрази проф. Клео Протохристова в една статия, посветена на 20-годишнината от кончината му, Учителят, човекът, който ни запали да работим със старата и възрожденската книжнина, с проблемите на българския фолклор и с историята на видните ни интелектуалци от миналото. По тревогите, които преди време доловихме у някои хора, негови бивши колеги и ученици, разбрахме, че те са много чувствителни по отношение на неговата личност и затова не бива да си позволяваме каквито и да било тълкувания на писаното от него. Затова решихме, че ще оставим да звучи само гласът на Петър Динеков. Предлагаме на читателите си записите от дневниците му в напълно автентичен вид, без никакви промени, освен поправянето на някои буквени грешки – няма нито добавени, нито извадени части и думи – всичко е предадено така, както го е написал авторът. Единственото улеснение за читателите е посочването на пълните имена и уточняването на многобройните личности, споменати в текстовете. Както ще се убедят всички, които разгърнат дневниците, техният автор ги е писал тъкмо с оглед публикуването им и използването им от широк кръг читатели. Всичко е добре редактирано, изчистено от ненужни подробности, поднесено внимателно и премислено. В тези дневници няма да откриете сакрални изповеди и силни лични моменти, нито пък каквито и да било „жълти“ новини, тъкмо защото авторът им – един от най-големите сладкодумци на XX век – е знаел, че ще ги гледат много и различни очи, че ще развълнуват много умове. В замяна на липсата на интимни моменти пред вас ще се разкрие цялата интелектуална картина на миналото столетие, с многото и различни личности, заемали и все още заемащи видно място в нашата наука и култура. В тях човекът Петър Динеков ще изпъкне такъв, какъвто са го виждали съвременниците му, които са се възхищавали нескрито от него. Най-точната оценка му е дал майсторът на перото Йордан Радичков, който го нарича: *„Незаменим човек и приятел, надарен с благородство, библейска мъдрост, респектираща откровеност, стожер и гаранция за националната ни култура“*. Тук ми се ще да добавя само още едно изключително важно

и рядко качество за личност от такъв мащаб – той обичаше и умееше да разсмя хората с тънкото си и изострено чувство за хумор.

Представените тук Записки са пълноценен и пълнокръвен портрет не само на многото личности, които описват, но и на самия Петър Динеков – истинско сливане между биография и литература. Сам той неведнъж е писал, че никога литературната творба не може да се освободи от биографията на автора си: *„при всички случаи тя носи биографичния момент в себе си, дори когато външно не се докосва до фактите и хронологията на писателската биография. Освен външна има и вътрешна биография – биография на духовния живот, на идеите и мислите, чувствата и настроенията, на най-скритите дълбини на душевността. А тъкмо те намират отражение в художественото творчество; те са основата, върху която се изгражда вътрешното съдържание на творбите“*. Това наблюдение в пълна степен важи и за автора на дневниците, който е не само изследовател и виден историк на литературата, а и в същинския смисъл на думата писател.

Дневниците на Петър Динеков са събрани в 297, номерирани от него тетрадки, гъсто изписани с така познатия и обичан от учениците му характерен дребен и гъст почерк. Хронологическият им обхват е от 1933 до 1992 г. Първият запис е от 5 юли 1933 г., а последният – от 21 февруари 1992 г. – т.е. писан е само ден преди кончината на автора. Дълги години летописецът на времето си е правил подробни записки почти всеки ден от живота си. На този фон буди известно недоумение една голяма празнота – между 1937 и 1958 г. Деветата тетрадка от дневниците завършва с отбелязване на траурната вечер за Йордан Йовков, организирана на 20 октомври 1937 г., а десетата тетрадка започва с една пространна анкета, проведена с Дора Габе на 15 юли 1958 г. Веднага след това отново е направена пауза и, в същата тетрадка, записите се подновяват с отбелязването на визитата на Анатоли Стерн в България на 9 юли 1962 г. След тази дата те стават, както вече отбелязах, почти ежедневни. Защо авторът, явно навикнал да споделя всичко, което го е развълнувало през дългия му ден вечерта в дневника си, е направил една тъй голяма пауза от повече от 20 години? Дали защото в някакъв момент е престанал да записва наблюденията си, тъй като е бил прекалено зает с други неща, или пък е продължил да записва (никъде не личи да е отбелязал, че е правил прекъсване – всичко продължава сякаш никога не е имало пауза от толкова много години), или пък по някаква причина е унищожил записите от тези години, тъй като не му се е искало да бъдат четени? На тези въпроси никой освен него не би могъл да даде отговор, а той очевидно не е пожелал да ни остави разяснение. Каквито и обяснения да търсим (аз например предполагам, че в тези години е имало много събития в личния живот на Динеков и затова не е пожелал да оставя документи за тях), едно е ясно – въпреки някои леви увлечения на младини, писателят не е бил очарован от съдбоносните промени след преврата през 1944 г. Ако го бяха въодушевили, все щеше да изпише няколко странички,

заредени с оптимизъм, за разлика от първите му есета в дневника от 1933 г., които са гневни и песимистични по дух. Впрочем от 1962 г. насам сякаш виждаме дневниците на съвсем различен човек. Правилно е казал Монтен, че *„няма двама души, които да са по-различни от един и същ човек в различните си възрасти“*.

Активен участник в българския научен и културен живот в продължение на много десетилетия, академик Петър Динеков много добре е разбирал какво важно значение ще има дневникът му за следващите поколения. Ето защо е пожелал тетрадките да бъдат предоставени на Националната библиотека, за да имат възможно най-широка читателска публика. Той не се съмняваше и че те ще бъдат публикувани и тъкмо затова на много места внимателно е редактирал текстовете си. Пак по тази причина върху по-ранните тетрадки е записал изричното условие: *„Да бъдат отворени 10 години след моята смърт“*, което по-късно е поправил на: *„Да бъдат отворени 15 години след моята смърт“*. Е, ние изпълнихме волята му и изчакахме повече от 20 години след кончината му, преди те да видят бял свят.

С тези дневници, както и със спомените, които остави за себе си, академик Петър Динеков ще си остане несъмнено легенда в нашия културен живот, въпреки че след като навърши 80 години, обичаше шеговито да повтаря: *„Ех, някога бях легенда, а сега съм само мит“*. Сам той в една от ранните си статии, пропити с бунтарско младежко настроение, се опитва да развенчае съществуването на литературни легенди по принцип, като обяснява, че *„названието „литературни легенди“ можем да прилагаме към известни литературни явления само от гледна точка на дадената епоха“*. В случая обаче, според искреното ми мнение, говорим за литературна легенда завинаги.

Боряна Христова

София, 1933

Малка земя

Налегнало ме е отчаяние. Защо живеем, към какво се стремим, какво търсим? Всичко е вече безвъзвратно погинало, покварено до дъно, корумпирано и похабено до последна възможност. Опитайте се да потърсите някъде поне една светла искра и ще се откажете. Навсякъде мрак и само мрак.

Ето – ние сме млади. В жилите ни кипят сили, очите ни са широко разтворени за света и хората, сърцата ни са изпълнени с желания за работа, обществена служба, човешки подвиг. Ние протягаме ръце, опитваме се да размахаме криле, да литнем, но напразно. Ръцете падат като отсечени, защото не срещат опора. Крилете са като напоени с олово и напусто правят опити да се раздвижат. Никой не съчувствува на младите пориви, отникъде знак на симпатия, отникъде глас на подкрепа. Нещо повече: направете най-малкия опит да тръгнете срещу установения ред, да промените една дреболия в това заспало бласто, и ще срещнете организираната съпротива на ония, които носят името водачи на народа и изразители на общественото мнение.

Каква малка, каква жалка земя! Сякаш тук няма място за нито един вдъхновен порив, за нито една светла надежда. Подвигът се таксува като нарушение на законите, подкопаване на обществените устои. Нравственият героизъм се наказва с парабел. Честността дамгосва носителя си със знака на опасно бунтовничество. Погледнете ръководната интелигенция, която само мърси думата, с която е наречена. Погледнете тая интелигенция, която стои начело на партиите и обществените организации, която заема министерските кресла, която е облечена с депутатски мандат, която представлява ядрото на управляващата част от българския народ. Ще се отвратите. Нещо повече: ще се ужасите. Надали историята някога е избирала за свои творци и създатели по-мерзки хора, по-подкупни и паднали личности, по-покварени типове. Политическите хамелеони не са единици, те са легион. Лишените от нравствена воля стоят начело. Страхливците се бият в гърдите и говорят за идеали. Подлеците се наричат водачи на народа. Всички шумят, всички крещат, надлъгват се взаимно, лъжат и другите. Позорят лозунгите, които са писани в програмите им, излагат идеите в името, на които са дошли.

За какво правят всичко това? Мнозина за пари, но за съжаление не всичките. Точно тука е най-голямото нещастие. Парите все пак могат да бъдат оправдание, походът на алчните може да бъде не извинен, но обяснен с долни инстинкти, с човешки слабости. Казах: за съжаление не винаги парите са причината. Настъпил е периодът на най-страшното: подлостта се върши от любов към самата подлост, низостта не е вече средство, а сякаш цел сама за себе си. Какво по-велико падение от това?

И аз се питам: накъде отиваме? Към сигурна, към неотвратима катастрофа. Тежки дни живеем, но идват още по-тежки. Идват най-страшните дни – дни, когато неизбежно ще се провалим всички, ще загинем всички. И пепел дори няма да остане от нас.

Толкоз сме издребнели, толкоз сме малки.

Всичко е загубено. Остава ни един дълг: да увековечим с думи, да напишем, да рисуваме пътищата, по които една луда колесница ни влече към бездната. И наистина, подвиг ще направи онзи, който се опита да проследи корените на това голямо

обществено зло, да издири причините на покварата, да посочи как обещаващи в началото, даровити и силни личности са пропадали, проядени от дребни инстинкти, похабени от една покварена среда. Как са се обръщали цели обществени движения на жалки котерии, как идеите са се превръщали на разбойнически лозунги. Една тъмна мрачна зловонна верига от падения. Една жестока трагедия на цял народ.

Какво остава днес? Нищо. Всичко е похабено и корумпирано. Всичко е проядено от ръждата на подлостта и низостта. И ето не виждаме ли? – катастрофата иде, иде, иде. Вече се чуват нейните стъпки. Още няколко мига и от нашата малка земя няма да остане нито помен.

5 юли 1933

Бухалско царство

„Родена в тъмно, съскаше всекидневно
към всяко снопче от лъчи“.

„Цензурата“ от Хр. См[ирненски]

Съществува ли днес цензура? Формално само за комунистическите издания, но фактически за всички. И то не само цензура на печатното слово, но даже цензура на мисълта и делото. Поискате ли да изкажете свободно мнение било и в най-реакционния вестник (стига, разбира се, по недоглеждане да бъде пропусната статията ви), тъмни сили засъкват отвсякъде. Като някакви чакали от най-различни страни ви се озъбват пазителите на общественото благоприличие и законната реакция и крещат: народен предател, враг на държавата и установения ред. Последиците се знаят: ако сте на държавна служба – уволнение, ако сте студент – изключване, ако сте на свободна професия – заплашване от тъмни родолюбиви сили. Но ако имате смелостта да продължавате? – В такъв случай, стига да не ви накарат по скъсената процедура – т.е. с парабел, идва съд и затвор. Нали точно за такива като вас съществува Законът за защита на държавата?

Тежко време, жестоко време. Човешкият живот не се цени. Само опитайте да подигнете глас срещу някоя явна обществена неправда и няма да се забавят да ви отплатят за куража. Четем вестници, прелистваме книги, а ни се струва, че все едно пред нас са бели страници. Никой не смее да нададе протест, ничия съвест не се бунтува, рицарството и благородното негодувание са чужди на всички. Очите скачат от буква на буква, поглъщат дума след дума, но защо словата са така пусти и празни, така невъзмутимо спокойни? Защо не плющят като камшици, защо не се забиват в съвестите, защо не разтревожават кръвта? Сякаш живеем в най-щастливо време, сякаш са дошли най-хубавите години, животът е приятен и прекрасен, няма подлости, гонения, мрак.

Не, господа, лъжете се. Съществува цензура. Цензура на думите, на мислите, на делата.

Цензура, която убива рожбите още в зародиш. Цензура, която привиква към леност съвестта, към спокойно и безметежно течение кръвта, към празни занимания ума. Огънят на възмущението е угасен още в неговите искри. От люлката, през училището, в казармата, в общественото учреждение, на улицата – навсякъде

се шепне: който рита срещу ръжен бос, ще си изпати. На всички лица е застинал страхът. Всеки се е свил в собствената черупка, крачи боязливо по отъпканите пътеки, не смее да погледне дори на страни, а само пред себе си. А наоколо е мрак. Нито една светлина, нито един лъч, нито една искра даже. Но сякаш се лъжа: ето някъде в далечината блясва една светла точка, тя приближава все повече и повече. Вие сте изненадани, разтваряте широко очи, в душата ви трепват смут и радост едновременно. Откъде тая смелост у малката почти невидима светулка? Вие протягате възторжени ръце към нея, махате й приветствено, забравяте се в своя порив. Но ето изведнъж става нещо страшно. Чува се някакъв потаен шум, една кола бучи, един чудовищен удар се издига, малката, хубавата, нежната светулка пада смачкана на земята и завинаги угасва в калта. В тъмнината прогърмява доволен и радостен крясък: бухалите празнуват победата си.

Пазете се: те са страшни. Може да са забелязали вашия възторжен жест към светулката. Тогава горко ви. Тъмната се смрачава още повече, мракът става по-гъст, по-плътен и зловонен. Идват миговете на разплатата, миговете, когато сметка за човешкия живот не се държи. Пазителите на държавата и закона се организират, родолюбците се дигат на крака, развява се националният триколюр и тежко томува, който е за народа, за свободата, за правдата, за истината, за общочовешкото добруване, но против държавата и нейните кървави крепители. Бухалите знаят да отплащат. Те имат за оръжия подлостта и низостта, за аргументи – силата, за девиз – мрака. Ето основите, на които се крепи тяхното бухалско царство.

6 юли 1933

Безнадеждни поколения

Всяка година все нови и нови редици изстъпват. Те напускат гимназията и питат: накъде. Завършват университета и търсят хляб. Каква почва за труд, работа, дело са им приготвили бащите? С какво ще задоволят и утолят напора на техните млади сили, ведри погледи, буйни желания ония, които са ги създали за живот?

Ето основният въпрос, ето главната и най-тежка проблема. Но на нея малцина се спират сериозно и честно, малцина се замислят върху нейната трагична същина. И то не защото не я забелязват, но защото са безпомощни да я разрешат. За да избегнат ловко и безопасно искания, крещящия отговор, те имат само едно средство: хулата. Едва ли някога младежта е толкоз много хулена, както днес. Разгърнете, който щете вестник, заговорете с първия срещнат на улицата възрастен господин, идете в училището, отбийте се в черквата – навсякъде се повдига един могъщ възглас: днешната младеж е покварена, развалена, пропаднала; тя е негодна за творческа работа, тя е безсилна да се пробуди към националните идеали, тя е безпомощна, слаба, некадърна да стане здрава опора на нацията.

Празни думи, суетни приказки. Мнозина от тия, които ги измислят, сами не вярват на клеветите си. Заслеплението ги е направило късогледи, неволята – безчестни, чувството за собствена вина и отговорност – подли. Гузните съвести надават вик за спасение. Убиецът крещи: дръжте убиеца и сочи най-слабите и беззащитните, тези, които още нямат най-елементарна възможност да се защитят, да се противопоставят на нелепите обвинения.

По площади и зали, по вестници и книги, от трибуни и естради едно престъпно

поколение търси отдушник за своята гузна съвест. Помрачени умове, затъпели съзнания, болни души крещат и хулят непрестанно младежта – хулят своите собствени деца. Има ли нещо по-позорно от това? Има ли по-голямо падение от изстъпленията на тия хора? Вашите хули ни омръзнаха, вашите ругатни не ни достигат вече. За Бога, престанете! Нима толкова години живеете, без да поумнеете, без да научите своята най-обикновена длъжност към родните си деца: да бъдете възпитатели и творци, а не хулителни и рушители. До там ли паднахте, че ще трябва ние, които чакаме от вас да се научим, да ви даваме ум.

Ето – ние сме покварени, пропаднали, загубени. Но нима това не значи, че все пак трябва да се опитате да спасите и малкото, което е останало. Кое ви дава вярата, че сте сигурни и точни в преценката си! Спрете, погледнете в нашите редове, вникнете в нашите думи и може би все ще откриете още нещо опазено там някъде между поникналите плевели и бурени. Може би все има нещо бодро, свежо, радостно. Все са спазили чисти и ясни капки сред блатото на лошите помисли и покварените (участи)? Давещият се лови и за сламката, изгубилият всяка надежда не хули, но търси и най-слабата, най-малката подпора, най-крехката вейчица, за която да се залови и задържи.

А нима вие не приличате вече на давещи се, нима вашите хули не са най-ясният знак на паниката, която е настъпила в гузните ви съзнания?

Ние за сетен път ви молим да ни разберете, да се приближите към нас и да потърсите, откриете, опознаете, осмислите ценното, което носим със себе си. За последен път! Внимавайте, за да не стане късно. Не ни ли пощете и сега, горко ви! Ние скъсваме с вас и ще ви считаме свои врагове. Тогава ще дойде мигът на разплатата, защото ние знаем и да мъстим. Ще дойде денят на най-тежкия съд, когато децата ще съдят бащите си.

7 юли 1933

Ние ви обвиняваме!

Уважаеми наши бащи и родители, наши наставници, учители, ръководители. Ето – вашите хули ни дотегнаха, безочливостта ни възмущава, ние вече преставаме да ви слушаме и да бъдем ваши покорни деца. От днес нататък ние сме против вас. От днес нататък между вас и нас вече няма и не може да има нищо общо. Някога бяхме приятели, сега сме врагове. И то врагове по ваша вина. Ето защо ние макар по-малки, по-неопитни, с по-слаби умове, с по-малко знания, но с чисти и неопетнени съвестни, с непомрачени сърца, с възторжени души (а това е най-важното), ви повикваме на съд и ви обвиняваме, че от приятели ни направихте свои врагове. Бъдете така добри да ни отговорите на въпросите:

1. Вие отворихте три войни. В три войни погубихте цвета [на] нацията, изтощихте народа, изсмукахте жизнените сокове от неговата снага. В името на какво направихте това? Или ако нямате възможност да вземете друго решение, да действувате да не бъде тикнат народа в пропастта на тия безрадостни авантюри, тъй като един развратен и болен немски княз беше затворил устата ви и не ви даваше да говорите, защо не си послужихте с ръце, с юмруци, защо не заложихте живота си в бурята на един мощен протест, на една упорита съпротива, но да спрете престъпното безумие? Вие не само не попречихте, но се съгласихте на тия авантюри, спомогнахте

за тяхното осъществяване. И какво постигнахте? – Катастрофа след катастрофа. Общо обедняване на народа, докарахте бедствието, което може да струва и живота на нацията. Ние ви обвиняваме за това!

2. В името на какво вие проливяхте своята и проляхте чужда кръв по бойните полета на Тракия, Македония и Добруджа? Ще отговорите: национални идеали. Има ли някой, който да вярва още на тая лъжа? Има ли някой, който още да не знае, че това са празни думи, натрапени от една умопомрачена интелигенция на цял народ? Нима войната може да бъде национален идеал? Нима пожарищата и кървавите вакханалии могат да бъдат въздигани в култ, за който да бъде пожертвуван цял народ? Аз знам, вас ви болеше за родните братя в Тракия, Македония, Добруджа, но защо избрахте най-лошия път, най-безчовечния начин, по който можеше да им се помогне. Защо се обърнахте на варвари? И какво постигнахте – къде са днес вашите жалки национални идеали, глупави фантазии на разглезени умове?

3. Защо се подадохте на запенените речи на умобъркани генерали и тръгнахте след знамената, които те бяха издигнали? Аз знам: те ви говореха най-много за националните идеали, порива за свобода, за поробените братя, за целокупна и обединена България. Изреждаха ви добродетели в името, на които трябва да забравите и родни и близки, да забравите и хуманност и милост, за да се хвърлите в бой срещу хора, подобни на вас във всичко, бащи, братя и синове като вас? Нима не съзряхте лъжата на тая позорна примамка? Нима не знаехте, че тези велеречиви и разпалени генерали бяха създадени именно за война, че войните [са] техен елемент, че бяха учили в специални училища със специални учебници и учители как да убиват, как да унищожават човешкия живот по-ефикасно, как да държат пушката, как да се прицелват в човека, как да си служат с картечницата, как да секат със сабята? Нима не разбрахте, че за това беше нужна война, за да проявят способностите си, да покажат знанията си, да получат почести и глупави метални кръстове и ордени. Защото те без война са като земеделец без земя, която да оре.

И тях послушахте вие, както послушахте разглезения немски княз. Не спряхте престъпните им ръце и сгресихте пред нас – бъдещите поколения. Ние ще ви съдим за това!

7 юли – 5 декември 1933 г.

Партизанинът

Сега той е охолол, богат, дебел, с голям корем. Движи се бавно и тежко, върти златно синджирче в ръката си, поглежда нахално и надменно околните. Има къща в един от новите квартали – къща с грамофон, радио и телефон. Сега търси нова къща в друг квартал. Изглежда, че една не му стига.

Кой е той? Къде е живял? С какво се е занимавал през живота си? Избавете ме господа от тая тежка задача – да ви описвам досегашния негов живот. Не само ми е отвратително, гнъсно, унижително. Най-важното: тежко ми е. Тежко се описва подобен живот. Перото пада от ръката. Струва ви се, че не топите мастило, а кал – мръсна, зловонна кал, която се полепя по пръстите ви, зацапва листа, изпръсква даже лицето.

За да узнаете, кой е той, не ви ли стига само това: брат му е убиец, двамата му сина са вулгарни крадци. Казвам вулгарни, защото и той е крадец, но префинен, тънък, опитен, умел, крадец, когото закони не ловят, който в затвор не влиза. Или

това не ви е достатъчно? Може би любопитствате да узнаете нещо повече? Тогава, моля ви се, пригответе се, напрегнете всички сили, нека нервите ви станат възбети, чувствата се притъпят. Някои, може би, няма да понесат. Но аз ще ги поощавам. Ще разкажа най-главното. Подробностите остават за по-дебели нерви.

Историята е къса и толкова типична за този род хора. Роден в едно средногорско село, бедните му родители го изпращат още малък, едва 7–8 годишен в София – да печели. Де и как? Момчето се главява в един богат дом. Не минава много време и неговият господар е назначен за министър. Ето ключа на цялото по-нататъшно развитие на днешния големец. Попаднал в едно партийно гнездо, той просто всмуква всички ония черти и особености, наклонности и способности, които отличават партизанина. От тогава датира неговото запознанство с видни политически лица и няколко водачи на партии. Разбира се, отначало го използват за съвсем дребни неща, но по-късно го натоварват и с по-едри задачи: агитация, пропаганда, бой при избори и т.н., а може би на съвестта му лежи някое политическо убийство, при което той, естествено, е бил физически фактор, а не интелектуалният, оръдието, с което неговите господари са си служили при необходимост. Но все едно. При този случай ангажиментът е общ. Господарите му не могат без него, както и той без тях. Първите му отплащат с пари и служби, а той с кучешка привързаност. Отначало е разсилен, после стражар и пристав, за да стигне до началник на участък. Но партията изгубва властта, за да я поеме след известно време отново. Разбира се, нашият герой е еволюирал – днес е виден агитатор на една от управляващите партии и кандидат за представител в новата камара. Това високо обществено положение му дава правото да навлиза с авторитет в отделни професионални организации и дружества и да иска отговорни ръководни места. Днес той е председател, подпредседател, председател на контролна комисия и т.н. в няколко съюза, дружества и популярни банки. Навсякъде държи речи, тупа се по-гърдите, ръководи, действа. С една дума – общественик.

Но има нещо друго, което се крие зад общественика – професионалният мошенник, изнудвачът, подлецът. Да бъдеш политическо парвеню, все не е голям грях още, а голяма болест само. Но да си едновременно и престъпник, това вече е страшно. В какво се състоят днешните му престъпления? В „дребни“ работи, разбира се (според неговата собствена терминология): търгове в общината, ремонти на училищни сгради, нещо във връзка с банята, още нещо в министерството на... и т.н. Докъде стига неговият нравствен банкрут личи от факта, че нищо не му пречи да бъде едновременно началник на участък и съдържател на бюфета в Народното събрание, бъдещ народен представител и надничар в общината, виден политически агитатор и най-безогледен рушветчия...

Но да спрем. Стига сме занимавали читателя с подобни политически гамени. Но какво казвам: гамен? Това е невъзможно. Нима един министър може да нарече подобен гамен на един банкет „гордост на България“? Да й са честити подобни гордости. Бедна нещастна страна...

И ето той днес е у нас, той – партизанинът. Не особено близък сродник дошъл е да ни навести. По-право дошъл е по работа: близо до нас ще купува нова къща. Той седи, коремът му всеки миг е готов да пукне жилетката и панталона, в ръцете му е неизменното златно синджирче, в устата – пура (може би такива са традициите в неговата партия – да не се употребяват цигари).

Сякаш се е готвил за агитационно събрание: устата му непрестанно бълват изтъркани партийни клишета за общественото благо, национално единение и величието

на родината. Синджирчето минава от ръка в ръка, дебелите устни тежко млящат, двойната брада е отдавна изпотена. Но той не престава да говори.

Ние мълчим и го гледаме. Дали го слушаме – не знаем. Мислим за разни неща: за неговото падение, за падението на цялата страна, за мрачния утрешен ден, за поруганите човешки и обществени идеали. Но понякога нещо ни ужилва, някоя негова дума се забива като игла в мозъка, ние дигаме глава и искаме да изкрещим. Но не изкрещяваме – напразно е. Би ли могъл да ни разбере, би ли могъл да оцени нашия протест, би ли могъл да почувства презрението, с което го жигосваме? В гърдите накупява възмущение. Ние сме готови да го изхвърлим навън – особено в момент, когато неговото глупаво самомнение се облича в тогата на обществен авторитет и просташината му взима поза на компетентност (компетентност у човек, чието образование се заключава само в свършването на първоначално училище!), за да ни учи и съди, за да чете обществен морал на тези, за които нравствеността е станала плът от плътта, обществената справедливост и солидарност – най-висшия идеал на живота им. Чуйте само с какво авторитетно нахалство говори: „Какво сте вие учителите (между нас има и селски учители), на какво сте способни, каква обществена служба изпълнявате? Нали обикалям селата. Навъдили се едни простаци даскали, едни непросветени, не може две свързани приказки да ти каже, да те разговори, да те посрещне като човек. Ех, няма я едновременната младеж. Няма ги някогашните учители. Па и не четат, не се занимават...“ Тук вече чашата преля. Ние се разгорещихме. Завърза се една свирепа препирня, която можеше да доведе и до лош край, ако някои не бяха по-благоразумни. А господинът, който кореше учителите, че не четат (Какво безочие! Та бедното учителство винаги е било и сега е най-преданият крепител на българската книга.), а той сам през живота си не е чел нищо друго освен вестници, не се смущаваше и продължаваше: „А ти, мойто момиче, не ти трябва ни конкурс, ни нищо (отнасяше се за конкурса, който устройва Училищното настоятелство за учители в София). Всичко е лъжа, вятър. Мене ме слушай. Конкурсът е за баламите. Ела аз да те назнача. Ето моята Вярка. Само гимназия е завършила, ама още лани я настаних. И сега си е софийска учителка, получава си общинското и си живее...“ Наистина, дъщеря му беше учителка в София. И тук не можахме да се стърпим. Отвърнахме възмутено и горещо. Изглежда, че на господина му дойде вече много. Още две-три думи и той се надигна. Погледна часовника, смутолеви нещо за важна среща и си тръгна.

Слава Богу, той си отиде вече! Разтворете всички прозорци, разтворете всички врати, разкъсайте завесите! Нека влезе малко въздух, нека се покаже малко чисто и ясно небе, да нахлуе светлина! Той си отиде, а щяхме да се задушим. Измийте местата по пода, дето е стъпал неговият крак, изчистете стола, на който се облягаше неговият тлъст корем! Да не остане нито следа от него, да изчезне, да изчезне съвсем споменът за него.

16 юли 1933

Глас от миналото

От тогава изминаха десетина години. Ние бяхме деца – мечтаещи и унесени деца. Помните ли с каква радост разтваряхме книгите, как поглъщахме всеки ред, всяка дума. Толкова много сме чели през тия дни – цял следобед и цяла нощ през

учебното време, а през ваканциите – и сутрините. Забравяхме заради книгите игрите и забавите, забравяхме да ядем, да се разхождаме, забравяхме да дишаме дори. Едва ли някой друг се е нахвърлял с такава стръв върху книгите. А вечерите излизяхме по улиците, скитяхме из безмълвните алеи на градините, говорехме и спорехме безкрайно. И се връщаме късно, когато улиците ставаха пусати и глухи, небето се покриваше със звезди, булевардите горяха в златните светлини на електрическите слънца. Спрени на някой тъгъл, ние дочаквахме полунощните удари на часовника и като зашеметени, обещаваха си за другия ден нови срещи и нови безпокойни разговори, се прибирахме в къщи. А там след това електрическата лампа дълго светеше над леглата, над разтворените книги, над разгорени чела, над унесени лица.

Каква тъжна младост! Бяха ни отнели всичко. Съдбата бе твърде жестока към нас, но същевременно и така благосклонна. Не ни разглези, не ни поласка и полени, а още в най-ранни дни ни показва вълчето си лице, научи ни да се надяваме на себе си, да знаем собствената си сила, да чувстваме колко тежко и страшно е да се живее. Другите имаха пари, имаха удобни жилища, богато уредени стаи, можеха да танцуват, да се забавляват, да играят. Ние с теб нямахме нищо, защото бяхме деца на забравени бедни квартали. Не можехме да ходим на кино, на концерт, на театър. Как мечтаехме за последното местенце в галерията. И все пак стремяхме се да не пропускаме нищо по-значително от културния живот на столицата. Начини? Намирахме ги; малко тъмни и нерадостни начини, но нали целта оправдава средствата? Нямахме пари да си купим книги, но затова пък бяхме преровили всички лавици на училищната библиотека и кварталното читалище. Четяхме до насита – защото с друго нещо не се занимавахме. Не ни привличаха нито ласкавите гласове на момичетата, нито шумните призови на уличните забави.

Помниш ли нашите хубави тогавашни мечти? За какво ли не сме мечтали? Какви ли желания не сме имали в тия дни? Какви ли възторзи не са галили душите ни?

А сега? Сега е съвсем друго. Много малко години са минали от тогава, а как всичко се измени. Няма те теб, мой далечни приятелю. Службата те изпрати някъде в провинцията, дългът те притисна към земята. Не пишеш, не се обаждаш. Когато дойдеш, по-чужд си ми и от най-случайния познат. Разменяме бледни поздравки, разговорите са плахи и неуверени. Няма буйните възторзи на миналите дни. А навярно и аз съм се променил. Навярно и аз съм ти чужд, както и ти на мен. Годишните убиха много неща. Станах друг. Възлюбих онова, което мразехме; намразих онова, което обичахме. А сега? Нови интереси, нови приятели, нови занимания и нови желания. Предишните мечти ги няма. Груби помисли ги погубиха. Плащаме данък на пустото и нещастно време, в което живеем.

Сега имам много нещо от ония, за които някога мечтаехме. Но защо всичко така ми тежи? Нищо не ме увлича, нищо не ме затрогва... Защо всичко е така пусто и отегчително?

Не знам. Не искам да знам. Опропадени от ударите на времето, пропаднаха най-хубавите мечти. Възторзите прегоряха. От тях остана само пепел – няколко страници, които ти изпращам да прочетеш. Какъв несигурен плод в сравнение с блестящите някогашни мечти!... Две-три зърна от разкъсана хубава броеница. И все пак аз ти ги пращам да прочетеш. Те са бледи страници, плахи отражения на безумни минали пожари. Само остатъци от едно пиршество на духа. Но точно за това може би ще ти припомнят възторзите на младостта. И отново да се разгори в душата ти предишната вяра. А такава голяма нужда имаме от вяра в тия дни. А и аз ще усетя нов възторг при мисълта, че са споделени чувствата ми от

някагашния най-близък човек. Ще разбереш какво съм преживял и премислил в тия години. И може би някогашният възторг ще се събуди не само у нас, но и у други, които също тъй са пропилили своите мечти по незнайни пътища. На теб и на мен са посветени тия страници – късове от една вътрешна биография, мостове към света и хората.

23 август 1933

Между два свята¹

Струва ми се, че този надслов повече би подходжал за книгата на Синклер Луис² „Два свята“. Вие разгръщате нейните страници, четете с увлечение, каквото рядко се среща, възхищавате се от иронията на автора над Европа и Америка едновременно, поглъщате с възторг сочните и затрогващи природни описания, наслаждавате се от интересните хрумвания, новите сравнения, сърдечния и топъл тон, богатия и разнообразен израз. И все пак ви се струва, че не това е същината на книгата. Струва ви се, че това са неща, наистина свързани с романа, но някак си въртящи се около него, без да бъдат негов център. Де е неговият център тогава?

Ето един не мъчен, но мъчителен въпрос. Въпрос, който предизвиква мъка, който боли, който тежи. Защото, въпреки множеството страници пълни с възторг от света и дълбока искрена сърдечност към хората, това е една тежка и невесела книга. Книга за един живот, който се руши, а не виждаш основи, върху които отново да бъде изграден. Книга за дълговечните традиции и упорито, тежко, постепенно градена цивилизация, които се развенчават. Книга, която подкопава вярата почти във всичко – в културата, в труда, в техниката, в прогреса, в човешката личност. И най-сетне: книга, която е един блестящ документ за лутанията на една душа между два свята, лутанията [на] Сам Додсуърт – индустриалецът и изобретател, 50-годишният Сам Додсуърт, отдал 30 години от живота си на автомобилната индустрия и на нейното техническо усъвършенстване.

Ето – един човек е живял повече от две десетки години в тихата и спокойна обстановка на своето семейство. Имал е жена, която го е обичала, отгледал е деца, които вече са отраснали и поели свой собствен път в живота. Потънал в работа, погълнат от грижи да постигне една определена цел, той почти не е забелязал, как са изтеклия тия 20-30 години. В същност живял ли е той? Ако бихте го запитали, ако бихте му задали този въпрос, вярвайте: ще го поставите в недоумение. За него лично друг начин на живеене не съществува, друг живот вън от работата, кантората, проектите за нови типове автомобил няма. Не се чудете на изненадата на този работлив, сърдечен и добър човек. Той е американец, представител на една раса, за която трудът е выпльщение на всички добродетели, за която енергията е нещо неделимо от човека.

Но ето идва един миг – злочест и неочакван миг. Една душа се възбунтува, едно сърце решава да не се подчинява вече на тоя дългогодишен ток на живота. Това е Френ, малката и нежната, хубавата, веселата и жизнерадостната, недоволната, неспокойната, нещастната Френ, съпругата на сам Сам Додсуърт, която и на 40

¹ В биобиблиографията на П.Д. няма сведения рецензията да е публикувана.

² Американски писател, носител на Нобеловата награда за литература за 1930 г.

години се чувства все така млада и жадна за живот. Сам сякаш я е забравил през тия 20-30 години. Или по-точно: не е имал време да я опознае добре, да се приобщи към нея, да я разбере. А ето – тя не е останала същата. В душата ѝ тлеел един копнеж, който постепенно се е превърнал в стремеж, за да се наложи в един момент като необходимост: копнежа по другия свят отвъд океана, копнежа за Европа. Сам ще му се подчини, Сам ще последва жена си, Сам ще отиде там в непознатата и привличаща Европа.

От тук започват лутанията на една човешка душа между двата свята: американския и европейския, новия и стария. Как бих желал всички да прочетат тия страници – не само за да се насладят от тънките наблюдения на автора, от неговите оригинални хрумвания, живи сравнения, смели парадокси, неподражаема ирония, постоянни и увличащи спорове за Америка и Европа. Не само за да почувстват силата на неговото перо, когато описва океана, европейския свят, сивите мъгли на Лондон, дъждовните дни на Париж, лазурното небе на Италия и още толкова страни, и трогателната сърдечност, с която рисува хората, с която прониква в душите, с която предава пулса на едно универсално и все пак толкова близко, свързано, сдружено човечество. В това отношение Синклер Луис е космополит от най-чиста проба. За него човекът е преди всичко човек. Затова така често се сдружават и така лесно се разбират американецът, англичанинът, френецът, немецът, италианецът, унгарецът. За това така смело изгражда оригинални, почти неуязвими концепции за отделни национални характери, за расови особености, за отделни и обособени светове, за да ги разруши веднага на следния миг със същата бързина, с която ги е създал, със същата смелост, със същата неуязвимост, която бе вложил в тях. За да им се надсмее с една ирония, която е забележителна, която е рядка, която е неподражаема. Вие сте замаяни: какво остана от бляскавите качества на американеца и де е културното надмощие на европейеца? За какво е здравата енергия и упоритият труд на първия и обаятелните традиции и аристократичният дух на втория? Защо след един поток от непрекъснати контрастирани настъпва като че ли стремеж за сближение между двете раси, един стремеж за изравняване и унищожаване на противоположностите? Сякаш авторът съзнателно забърква, за да ни се надсмее накрая. Иронията и сериозността се сливат, за да ни се наложи едно последно и все пак неокончателно убеждение: има само хора – добри или зли, весели или съдържани, словоохотливи или мълчаливи, честни или непочтени, но само хора и преди всичко хора. И все пак – сякаш и това убеждение не е сигурно. Завършекът на романа не е ли една ирония и над него? Или расовата принадлежност е оставила своята следа, наложила е на автора да плати данък на патриотизма си.

Моят въпрос ще ни стане ясен, като се обърнем към другата страна на романа, негова същина според мен. Да оставим идейното противопоставяне на двата свята, за да видим психологичното, което донейде е обосновано от първото. Заради него главно заслужава тая книга да бъде прочетена от всички, у които все още стремежът да мислят, да се вълнуват, да съчувстват и страдат за чуждото нещастие, не е притъпен от жестоките обстоятелства на живота. Защото в нея ще видят една душа, която се разкъсва в страдание, един мироглед, който се руши в съмнения, едно сърце, което в дълбочината си е трогателно нежно, един човек, който е така добър и толкова силно, толкова много обича. Това е Сам Додсуърт, добрият сърдечен Сам Додсуърт, техническият изобретател и гордият първенец в автомобилната индустрия, но така слаб и безпомощен в салоните на европейската аристокрация. Сам Додсуърт, който не по своя воля напуска родната Америка, за да тръгне из

пътищата на Стария свят, пътища, които водят към една Голгота. Сам Додсуърт, който толкова много страда, защото безкрайно обича, който изгубва най-скъпото в света – любимата жена, комуто са отказани сякаш всяка радост и всяко щастие. Сам Додсуърт, който най-сетне намира един лазурен тих бряг и на него едно ново щастие, с което се връща в родната Америка.

Нека оставим всички други герои на „Два свята“. Да оставим и веселяка Тъб Пирсън и неговата жена Матен, капитан Локерт и Арнолд Израел, авиатора Чезаро и мадам дьо Пенабъл, да оставим Курт, граф Курт фон Оберсдорф и младия Том Ален, последният поклонник от парахода „Дойчланд“. Но една жена не можем да отминем. Това е Френ. Нещастната Френ, помамена от блясъка и изтънчените нрави на европейския свят, младата и подвижна Френ, която на 40 години танцува така хубаво, обаятелната и прекрасна Френ, която има толкова много – красиви, богати, високопоставени, интересни поклонници, и между това един най-търпелив, най-упорит, най-верен, най-постоянен – собственият ѝ мъж, Сам Додсуърт. Защо трябва тя да пропадне? Каква е тая злочеста съдба, като някаква орисия всмукана от плътта ѝ още с раждането? Отначало към нея са всичките наши симпатии. Обаянието, което има за Сам, пленява и нас. Заедно с него ние я обичаме, ругаем, сърдим, напускаме и пак отиваме при нея, заедно с него ние скърбим за нея, за миг я намразваме, но сякаш само външно, повърхностно, а в дълбочината на душата си все така я обожаваме. Ах, тая мила, обаятелна и странна Френ. Но вие, читатели на тая книга, вие, които не един сърдечен трепет сте отдали на тия тъжни страници и с рядко възмущение сте следили тези редове, не почувствахте ли как миг след миг, бавно, но болезнено нишките между вас и тая жена се късаха една по една? Не почувствахте ли как скъпата Френ ви става все по-чужда? И най-сетне, там на парахода „Дойчланд“, след благородството на Сам, не се ли възмути вашата душа от тая същата, непроменената с нищо въпреки сполетелите я нещастия Френ? Ето: аз и Сам го почувствахме. Затова ние сега еднакво мислим, еднакво постъпваме. Той напуска Френ, напускам я и аз. Нещо се скъса, боли, тежи. Една дългогодишна мечта е разрушена. Един храм е срутен. Френ е загубена, навеки загубена. Как боли... Затова са така тежки, така мъчителни, така тъжни страниците на тая книга – от началото до завършека.

Но има една почивка в тях, едно успокоение: дните в Италия в замъка с Венеция и скромната къща в Неапол. Италия и г-жа Едита Картрайт – „родена американка, вдовица на английския министър в Румъния (или в България?)“, разказва авторът. Сред тая тревожна и неспокойна борба, сред лутанията и страданията, дохождат и няколко дни на тишина и щастие. Това са дни на Едита – Едита, която разбира сърдечността на Сам, която цени неговото дело, която е готова ръка за ръка с него да работи за една цел. Колко очарование и тиха радост има в миговете на тяхното общуване. С каква трогателна [вярност] тя изповядва своя култ към земята като вселена и като природа. За щастие Френ е далече. Само нейните писма внасят малко тревога. Когато тя се явява отново, за един момент всичко е унищожено. Нам ни е мъчно за Едита, както е мъчно и на Сам. Но старата любов, незагасналият огън към Френ е още силен, ние отново летим към нея, готови да забравим и простим всичко. Последен устрем и последно, окончателно разочарование.

Едита е малко тъжна, нали? Малко наскърбена, малко измъчена? Прости, Едита! Ние сме отново при теб, за да се не разделим вече никога.

Сега там някъде в Зенит Сам и Едита строят вили в оригинален американски стил и замислят своите автомобили-кървани. Те са щастливи, доволни. Най-сетне

контрастът между двата свята е унищожен, децата на единия и другият са впрегнати в една обща работа. Сам и Едита са съединили своите пламъци – пламъците на Америка и Европа. Нещо ново ще се роди за човечеството.

Но къде си ти, Френ, вечна и неутолена скитница, загубена сред непостижими жажди и неясни копнежи? В тоя миг, когато затварям последните страници на книгата, аз мисля за теб, нещастна Френ. Така ми е мъчно за теб, защото твои бяха моите симпатии, мои бяха твоите страдания, но ти уби и едните и другите със своето кокетно безразсъдство. Ти скъса нишките, които свързваха сърцето с твоето. Ти сама се наказва твърде жестоко. За това ти си така много нещастна и отсега нататък все нещастна ще си. Твоето нещастие пречи да посрещнем с радост щастието на Сам и Едита. Аз знам – те са вече честити в своята дружба. Но защо ли, щом си помисля за тях, в сърцето не трепва радостен изблик, а отеква тъжен стон? За тебе, Френ, е тоя стон. Не мога да не мисля за теб. Ти сега си някъде в Италия, така далече от Сам и Едита, а моите симпатии са при тях. Но все пак останала е в сърцето и за теб една струна, може би най-нежната и най-чувствителната – струната отредена за нещастията на тия, които са ни причинявали най-много нещастия. Тя и сега трепти за теб, Френ. А другите струни – те са за спокойната и пълна, дейна любов на Сам и Едита.

24 октомври 1933

Разбойникът Стамболийски³

Така го наричаха и продължават да го наричат неговите врагове. А той баеше една душа добра, нежна; почти сантиментална, тиха и мечтателна. Онова, което у него правеше впечатление при първата среща, противоречи на посочените качества. Тая едра и рошава глава, тия черни пламтящи очи говореха някак точно обратното. Те излъчваха енергия, деятелност, упоритост. Те разкриваха един смел и неустрашим дух, една непоколебима воля. Те издаваха силата на бореца, който има усет за реалното, преценява добре обстоятелствата, умее да прави химерите действителност, върви към успеха с неустрашими стъпки. Но това е само едната страна на медала. Наистина животът му беше кратък, пътят трънлив, дните – изпълнени с труд и мисъл и той почти няма време да покаже другото. Но спомнете си неговите кратки пребивания до Славовица, тия кратки минути, когато искаше за няколко мига да забрави грижите на политиката и далеч от столичната суета да се отдаде на своята първична любов към земята и полския труд. Той сваляше от себе си градските дрехи, за да стане равен на своите братя селяни, да почувствува отново свежестта на черноземя и красотата на синьото ведро небе. Не го ли издебнаха палачите му точно в един такъв момент, когато той беше се оттеглил за ден-два в Славовица⁴ да си почине, да се освежи, да пие от обновяващото вино на пролетната природа? Спомнете си някои от неговите писма, речи, обнародвани части от неговия дневник. За жалост те още не са събрани и издадени изцяло, за да можем да получим ясна и цялостна представа за тая голяма личност. Но колко нежност и колко приятелска

³ Александър Стамболийски – водач на БЗС, министър-председател, налага авторитарно управление, разбива партиите, прави опити да овладее армията, подписва Нишкия договор с Кралство Югославия и казва: „...ние не щем Македония – нека ви е халал“.

⁴ Там наблизо се намирал чифликът на Стамболийски.

загриженост има, например, в писмата до жена му. Какви тънки анализи разкриват някои места от дневника му! Какви дълбоки сърдечни струни трептят в някои от речите му. Не може да не ви затрогне и оная простота и задушевност, с която е предадено всичко, оная болка, с която често пъти се откъртват думите от душата му – като камък от неуязвима, но наранена скала. Ето – в тях е човекът, интимният и същинският човек, неподправеният и дълбокият човек.

А те го нарекоха разбойник. И с колко още хулни имена оскверниха неговата памет. И колко клевети хвърлиха срещу него, с колко мърсота свързаха името му. Нелепости на вбесени хора, жалко опиянение на престъпници. Наистина, за изгубилите всеки срам той беше разбойник – разбойник, който влиза смело и дръзко в една заграбена земя, в една поробена страна и иска да разбие оковите, да счупи веригите, да изгони търговците от храма, да потърси сметка от ония, които бяха присвоили държавата, гледаха на българския народ като на стадо и го грабеха непрекъснато и безмилостно. Най-сетне един човек от тоя народ беше се намерил да каже: „Аз и братята ми не сме стадо, ние имаме право на свобода, ние сами ще се разпореждаме със съдбините си!“ Отначало му се присмяха, не му обръщаха внимание, но когато той им показва своя селски юмрук, те се изплашиха и го затвориха. Случи се така, че той се яви пред един самозабравил се немски княз и направо му каза, че политиката му е фалирала, че народът го не ще, че върши престъпно безумие, като вкарва България в една безразсъдна война, че утре ще отговаря с главата си за нещастията, които неименуемо ще довлече на народа. Разбира се, князът беше смутен, но не и убеден. За първи път пред него се явяваше един представител на тая жалка ориенталска страна, с чиито синове той никога не се ръкуваше без ръкавици, за пръв път да му говори с такава дързост, с такова невъзпитание, с такава грубост и селашина. Господарят, както обичаше да го наричат, беше раздразнен, но все пак запази своята гордост и посрещна заплахите с една презрителна усмивка, свойствена на аристократичния му произход. Разбира се, дързостта беше наказана, Стамболийски отиде в затвора. И като че, опиянен от едно бързолетно щастие, немският княз го забрави. Но не минаха и три години и човекът с рошавата глава и подкованите обувца отново беше повикан в двореца. Но тоя път той вече не идваше да протестира, но да заповядва, да спасява. Предричанията му бяха се сбъднали, той беше станал необходимост, очите на всички бяха обърнати към него. По фронта името му се мълвеше с трепет. В тила и най-големите му врагове, макар и с мъка, с омраза, с ненавист, търсеха неговата помощ, защото иначе не можеше. Гордият немски княз беше се смирил, надменият господар беше се превърнал в жалък старец. Сега Стамболийски трябваше да го окуражава, да му дава възможност да заговори и да го слуша, както се слуша пленник, който иска да изкаже последното си желание. Рошавата глава не беше се променила с нищо през тия три години, прекарани в затвора. Напротив, беше станала по-упорита, по-твърда, по-настойчива. И нещо друго: тоя селянин чрез четене беше разширил и укрепнал своята култура. В държането му имаше вече нещо зряло, едно почти философско спокойствие. От двореца той излезе победител, какъвто беше и влязъл. За късо време той застана начело на управлението, съсредоточи властта в свои ръце, разби много прегради, наказва много престъпни съвести, създаде радост и доволство в хиляди домове. Разбира се, направи и грешки в подбора на хората, които изкористиха властта, която беше дал в ръцете им и възбудиха недоволство. Но не това предизвика реакцията. Това бяха дреболии, които можеха да се поправят. Не това, а неговата политика – смела, напредничава, често почти дръзка, отправена против всичко старо и гнило, притискаща до стената престъпниците, подлеците, смукачите на народната кръв. Тогава тъмните сили му

се закахна, а неотговорните⁵ фактори не [се] забавиха да извършат фаталното дело.

Така загина разбойникът Стамболийски. Наистина, последните му дни оправдаха донейде тоя епитет: дебнеха го и го заклаха като разбойник. Няма нищо по-потресно, по-страшно, по-жестоко в новата история на България от неговата смърт. Така не са гонили и най-злочестият пес. Да спиш на студената земя, да скитаеш из пътищата – гладен, жаден, гол, да молиш за троха хляб, да те предадат и да те наскат на парчета – кажете, има ли по-голяма трагедия от тая? Страшна смърт, но и велика смърт, смърт, която не постига целта си, която не убива, не унищожава, а обезсмъртява.

В своята дълбока и блестяща надгробна реч за Ал. Димитров⁶ той беше казал: „Как бихте искали аз да оплаквам и да ви карам да плачете за човека, който към величието на своя живот прибави и величието на своята смърт?“ Нима тия думи Стамболийски не беше казал за себе си, предричайки собствената си съдба.

4–5 ноември 1933

ТЕТРАДКА 2

Ера, която залязва

Още великият Ламартин беше казал: „Нация, това е надута дума, която ще рече варварство. Разкъсайте тия знамена, друг глас ви казва: само егоизмът и омразата имат отечество, братството – не“. От тогава са изминали сто години. Ламартин, който живееше в епохата, когато национализмът и патриотизмът се възраждаха, сякаш е предчувствал, какви оръжия ще изкове реакцията от тях и затова е бързал да предупреди човечеството – да се пази, да избере нов път, да не служи на вредни и тесногръди кумири. А, наистина, патриотизмът и национализмът бяха превърнати на кумири. Тук има голяма вина и романтизмът, който направи от тях култ и ги вби в умове на масата за много десетилетия.

Предупрежденията на Ламартина се сбъднаха. Първата четвърт на двайсетия век донесе изстъпления, правени тъкмо в името на патриотизма и национализма, изстъпления, които покрусиха цялото човечество. Попитайте всеки отделен европейски народ: в името на какво взе участие в световната касапница и ще се убедите, че в основата на всички причини стоят мотиви патриотични и национални. В името на патриотизма и национализма, проповядван из мегдани и стъгди във формата на лустросани фрази, бяха заведени милиони хора като стадо на заколение. И милиони паднаха мъртви из бойните полета и милиони осакатяха из военните болници, милиони останаха без бащи, братя, синове из градовете и селата на тая стара куртизанка, престъпна и умопомрачена Европа.

Но не това е най-страшното. Петнайсет години изтекоха от момента на световната катастрофа, двайсет години изминаха от фаталния ден, когато беше обявена

⁵ След преврата срещу Стамболийски, който води до Септемврийското въстание и атентатите срещу Борис III, ген. Коста Георгиев и черквата „Св. Неделя“, организирани групи от запасни офицери и македонисти се заемат с физическото унищожаване на болшевишките агенти. Убити са общо 508 души. „Революционната ярост“ след преврата на 9.IX.1944 г. отнема живота на повече от 30 000 души...

⁶ Министър на вътрешните работи, убит от ВМРО заради гоненията, на които подлага македонисти.

европейската касапница. А монарсите и председателите на републики, министрите и дипломатите, помрачените генерали и продажните журналисти вече тръбят за нова война. Нови фронтове се очертават, народите пак се тикат един срещу друг, топовете се насочват към границите, арсеналите са пълни с муниции, военните фабрики работят трескаво, аеропланите пращат от бомби със задушливи газове. Ето – цели градове се вдигат във внезапна тревога, въздухът става гъст от непонятни газове, на небето се появяват облаци аероплани, а по улиците засновават полухора-полуавтомати с безобразни, прилични на животински муцуни, противогазови маски. Хората се изпокриват из подземията. Нима се не досещате, какво е това? – Изкуствена газова атака, която цели да покаже, как трябва да се предпазят гражданите във време на война. Такива проби стават във всички по-големи градове: вчера в Хамбург, днес в Белград, а утре може би в София. А кога се правят такива проби? Всеки знае: само в случай че предстои опасност. Ако нищо не би заплашвало с война, те са излишни. Значи, такава опасност не липсва. Войната е на прага. Тя чака първия повод. Вече наднича и търси място, където да хвърли първата си отровна бомба.

Ръководителите на световната политика са обезумели. Ужасът на незаличените още опустошения от 1914 г. насам не ги плаши. Те почти не виждат следите на кървавата вакханалия, която устрои на човечеството само преди деветнайсет години. Днес те устройват нова такава. Питаме се: в името на какво? Пак кумирите са същите, национализмът и патриотизмът отново се издигат като знамена. Ето – из вестниците вече се пише за непостигнати национални идеали, заради които пак трябва да се хвърлим в борба, журналистите вече призовават високопатриотичните чувства на своите читатели, за да хвърлят народа в нова касапница.

Ако тя, наистина, стане, ако войната се осъществи въпреки усилията на искрените пацифисти – вярвам, че тя ще бъде последната, защото след нея вече няма да има и кой да воюва. Няма да има човечество, няма да има хора, не ще съществуват народи. Войната ще унищожи всичко и всички. Хората ще умрат из бойните полета от куршумите, снарядите и мините или ще бъдат изотровени от задушливите газове, които на облаци ще слизат от небето, ще проникват в хората, в носа, в очите, в кръвоносните съдове, в самите клетки. Или още по-страшно: ще се просмучат в земята, ще отровят подземните води и по тоя начин ще отровят и нас. Или ще ни налитат във вид на бацили от холера, чума, тиф, пращани в бомби от летящи над нас аероплани. По един или друг начин, по-бавно или по-бързо, по-безболезнено или по-мъчително, но ще измрем всички, всички до един. Нито помен от нас няма да остане на тая хубава, просторна, пълна с богатства и радост за всички, но толкова зле разпределена и стопанисвана земя. Ще загине и нашата култура, културата, която сме създавали с векове, за която са изгорели толкова живота, над която са трептели толкова сърца, на която са вдъхвали сила и живот толкова пламенни, велики, възвишени души. Защото една дузина аероплани за по-малко от един час ще унищожават и най-големите градове, оръдията и минохвъргачките ще унищожат нашите великолепни здания и непостижими небостъргачи, в които са вложени толкова труд, които са издигнати с пот и кръв. Картините в художествените галерии ще изгорят, статуите ще бъдат обърнати на прах, машините на фабриките ще престанат да гърмят, локомотивите ще спрат, мощните електрически динама ще бъдат повредени, реките ще носят мъртви тела, по улиците ще гният човешки меса. Но не само с човека ще стане това. Същата участ ще постигне и животните. Те поне няма да имат никаква вина. Същата участ ще постигне растителността, която ще бъде отровена, изгорена, изсушена. Ще остане само мъртва земя, земя-пустиня,

земя-гробница. И може би, след много, много години ще се роди нов живот, ще се яви един нов свят. Тогава ще започне една нова ера, защото нашата ще бъде вече залязла.

Цялото това безумие ще бъде извършено в името на какво? – в името на патриотизма и национализма. Може би няма да бъдат употребени точно тия думи, ще измислят нови форми, но понятията ще бъдат същите. Пред прилагателните национален и патриотичен ще приложат навярно и някои епитети от рода на икономически, финансови и т.н., но работата с нищо не се измени. Защото икономическите блага сами по себе си не могат да бъдат причина за война. Такива не липсват, има ги в изобилие. Само тяхното разпределение и владение може да възбуди въоръжения конфликт, но и това ще стане не в името на някаква общочовешка, универсална справедливост, а само на национална основа. Всяка страна ще се стреми да притежава повече блага и за това ще води война не за да достави такива блага на народи, които имат по-малко, които се нуждаят от тях, които бедстват. Следователно националният принцип пак ще бъде ръководен, пак ще воюваме в името на патриотизма и националистичния империализъм, за да доведем себеунищожението си, да се самоубием, да прочистим пътя на новата ера, която ще наследи нашата залязла цивилизация.

А може да се върви по друг път. Сред тая трескава подготовка за война, в която антимиитаризмът се тълкува като предателство и държавна опасност, колко плахо, несигурно, боязливо звучат думите на пацифистите: Има и друг път! Чуват ли гласа им? Навярно – да. Но никой не пита тия честни и светли умове, кой е тоя път, какъв е тоя път, от къде иде и накъде извежда. И защо ще ги питат, след като вече всичко е начертано, след като във военните щабове са изработени планове, когато дипломатическите канцеларии усилено работят за подготовката на войната, търсят и раздразват конфликтите между отделните държави и хиляди въоръжени и обучени за война хора стоят готови в казармите и чакат техния знак, за да се хвърлят към границите – да защитават родината, да спасяват отечеството, да извършат подвизи и в слава да получат тенекиени кръстове за храброст. О, тоя жалък кръст, това чудовищно пресичане на две прави линии, което в далечни, далечни времена бе емблема на духовна красота, а днес е символ на кръв и ужаси. Ти, кръсте, на който беше разпънат кроткия незаконороден син на Израеля, ти, кръсте, за който погинаха толкова много човешки същества, не се ли срамиш вече от кръвта, пролята в твоето име и от позора на твоите носители? Някога ти беше кръст на доброто, смирението, истината. Днес си кръст на ужаса, злото и лъжата. Някога беше дървен и те носеше Христос на рамото си, днес си железен, наричат те кръст за храброст и те носят тия, които са могли да пролеят повече братска кръв. И утре ти ще красиш гърдите на убийците, както си ги красил и вчера. И на тия убийци ще ръкопляскаш, ще им свалят шапки. Но има и друг вид човеци на тая земя, които не те желаят, а те презират, за които не си символ на добродетели, а си възмущение на ужаси, които не стоплят, защото си студен и железен. Ето тия хора имат очи, които виждат зад мрака на днешното утрешна[та] касапница и надават вик: Има друг път! Тям сега почти не обръщат внимание, но утре, когато гласът им може да пресече пътя на безумието, ще ги затварят, ще ги гонят с камшици, ще ги бият с приклади. И ще загинат един по един. И техните гробове ще бъдат безкръстни и никой няма да се сети да приготви дървени кръстове за тия нещастници, защото всички ще бъдат заети да коват други кръстове – железни, така много нужни за гърдите на ония, които са забивали остри щикове в гърдите на братята си.

Тия хора днес зоват за опомняне. Техният глас е слаб, но съзнанието, че говорят истината им дава сила, прави ги сигурни, вдъхва им смелост. Те сочат друг път, за да избягнат залеза на една култура, на която умопомрачените властници готвят неминуема смърт. Те казват: вашата ера, ерата на кървавите заблуди, ще умре когато и да е. Все едно дали ние ще подготвим капитулацията ѝ или вие сами ще я убие-те. Но нейната смърт е неизбежна. Тая смърт ние желаем. Страхуваме се обаче от друго: Ако ви оставим да действате, както и досега сте действали, вие непременно ще я подготвите, но тя ще повлече и гибелта на човечеството и неговата култура. А тях ние искаме да спасим. Ще успеем ли – това е въпрос на бъдещето. Но ако не успеем, ще бъде страшно, защото вашите помрачени умове, вашите гнили съвести, вашите картечници и танкове и аероплани ще унищожат всичко. Замисляте ли се вие пред тая бъдеща картина: вселена – пустиня? Затова ние ще се борим срещу вас, ще се опитаме да победим. Ще се опитаме да разкъсаме вашите кървави знамена, които водят към вакханалии, ще смъкнем от пиедестала на добродетелите престъпните думи: патриотизъм и национализъм, за да развеем знамена, на които са написани други: интернационализъм и братство. На тая горка земя няма сърби, френци, българи, германци, испанци и т.н., на нея има само човеци – човеци с мисъл, с чувства, с воля, човеци, които трябва да живеят братски, защото са подобни един на друг. Ако ние победим, войната ще бъде избегната, алчните властници ще бъдат смъкнати от техните кресла, дипломатите ще бъдат изгонени от техните канцеларии, ще отнемем оръжията на генералите, от топовете ще направим плугове, от пушките – лостове на културата.

Но ако победите вие, патриоти и националисти, горко на човечеството!

Чувате ли гласа на пацифистите, не ви ли стряскат отчаяните викове на миролюбците? Внимавайте! Дошъл е последният час, когато престъпните ръце трябва да бъдат отсечени. Народи, разкъсайте оковите, смъкнете маските на своите управници, изгонете търговците от храма на човечеството. Трябва смелост, трябва енергичност, защото утре може би ще бъде късно и натрапниците ще погребат с още по здрави вериги вашия протест. Ето, аз вече виждам вселената – пустиня, вселената – гробница, към която те ни водят със знамената на патриотизма и национализма.

5–11 ноември 1933 г.

Деветнайсети век

Така би могла да се кръсти една книга върху българската литература през 19 век. Разбира се, касае се за едно прегледно изложение на по-главните литературни факти, а не за обстойно и пространно историко-литературно изследване. В такъв случай книгата едва ли ще надхвърли стотина страници и горе-долу би имала вида на лекциите на Гуидо Мацони⁷ „Италианската литература през 19 век“. При това условие за обема на работата изникват няколко важни въпроса.

Преди всичко отде да почне и где да свърши тоя преглед? Несъмнено е, че една подобно книга не може да си постави за задача да почне веднага с начеването на века и да свърши при неговия край чисто механически без оглед на оформе-ни литературни течения, без да взима предвид връзката – идейна и формална,

⁷ Италиански поет и критик, преподавател.

вътрешна и външна – между отделните факти. Литературното развитие обаче не може да се разкъсва без оглед на неговите фази и епохи. Писателите не могат да се делят и разглеждат от тук до там поради хронологични класификации. Следователно, деветнадесетият век трябва да бъде схванат като един цялостен момент от развитието на българската литература, неин подготвителен период, който сам по себе си се разпада на отделни моменти и фази. За щастие, една подобна периодизация на българската литература, която да съвпада с хронологическата, е напълно възможна. В началото и в края на 19 век стоят два стълба, които могат да бъдат взети като фундаменти на литературното развитие. Това са Софроний и Вазов. Политико-обществената дейност на първия с по-големия си дял принадлежи към 18 век, но неговото литературно дело се оформя едва в началото на деветнадесетия. По значение и заслуги той наистина представлява една личност, която може да бъде взета като изходен пункт за цяло литературно развитие. Разбира се, влиянието на Паисия и дамаскинарите⁸ върху неговото обществено-литературно оформяне не бива да се изпускат изпредвид. Паисий, според повечето от сегашните литературни историци, трябва да заема място в началото на новобългарската литература. Но в тоя случай се изхожда от едно по-широко схващане на понятието литература и се смесва материя, която принадлежи на политическата история. Но ако изхождаме от едно по-тясно схващане на понятието литература, в което вложеното съдържание няма да ни изведе към никакви противоречия, както неимуемо става в първия случай, ние непременно ще трябва да поставим като същински родоначалник на новата българска литература Софроний. Той стои по-близо до същинската литература, неговите произведения се възприемат с повече художествени емоции – особено знаменитата му автобиография. Така ли е с Паисия? Не, защото там имаме едно чисто историческо, а не литературно-художествено произведение.

Втората половина от 19 век се изпълва с живота и делото на друг голям писател, най-големият представител на българската литературна мисъл – Ив. Вазов. Той работи и две десетилетия от следния век, но през 19 век неговият творчески образ е вече оформен, главните произведения са написани. Създаденото през 20 век може направо да се приобщи към творенията от предходния. Обаче можем ли да спрем при Вазов? С неговото дело завършва ли една епоха от историята на българската литература? Няма ли да пресечем по средата литературното развитие? Убеден съм, че подобна грешка не се прави. Не за пръв път се изказва мнението, че с много особености на своето творчество и с качествата на своята личност Вазов принадлежи към предосвободителната епоха от историята на българската литература и сполучливо я завършва. Дори да не се съгласим с това, не можем да [не] признаем, че Вазов представя най-малко преход от предосвободителния към следосвободителния период, от Възраждането към свободния живот. Така или иначе, той ярко характеризира и завършва цяла една епоха. От тук и неговото искрено увлечение в чувства и идеи, които през Възраждането бяха мощни фактори на прогресивно развитие, а след Освобождението, поради редица обстоятелства, станаха символ на реакция и упадък, особено в първите две десетилетия на 20 век. Вазов като,

⁸ Дамаскин – идва от името на гръц. писател от XVI в. Дамаскин Студит, чийто сборник „Съкровище“ съдържа 36 жития и поучения. Първите дамаскини вкл. само произведения на Студит, но от средата на XVII в. започват да се включват и произв. на др. автори, преръсвайки се постепенно в сборници за четене, писани на говорим език.

че не бе могъл да схване промяната в понятията и отношенията и затова често пъти ставаше изразител на неща, които можеха само да възмушават честната интелигенция. Тя не разбираше ония искрени и безкористни чувства, които старият поет влагаше в своето творчество, както и той не разбираше коренната промяна в идеите и настроенията на новото време. От тук и честите конфликти между тях. Вазов ставаше отзвук на едно официално схващане, което обаче само преди 40–50 г[одини] беше народно, прогресивно и сводолюбиво, но сега обстоятелствата бяха се променили, но за съжаление поетът – не.

Като завършек на една епоха, като неин най-типичен представител Вазов с право може да бъде поставен като краен пункт на един преглед на нашата литература през 19 век. Разбира се, тук не бива да бъдат изпускани някои негови епигони или сродни нему и на неговите литературни предшественици писатели, които се нареждат около тоя мощен дъб и заедно с него дават облик на епохата. Тук са Величков⁹ и Н. Начев¹⁰, толкова сродни на Вазова; Влайков¹¹ и Мих. Георгиев¹², изхождащи от Каравелов¹³ и Вазов; Стоян Михайловски¹⁴, сроден със своя сатиричен жанр както на Бозвелията¹⁵, така и на Ботев и Каравелов. Но с Ал. Константинов, Пенчо Славейков, Кирил Христов се поставя началото на една нова епоха. Първият и третият могат да послужат за преход, но вторият е вече родоначалник на нов период от историята на българската литература. Неговата мощна сянка се чувства така силно в първите три десетилетия на 20 век и той именно, като изходен пункт на тоя век трябва да бъде поставен. Онова, което е написал през 19 век, леко ще се прехвърли към създаденото през следния век, какъвто е и случаят с Вазов, само че в обратен ред.

По такъв начин Вазов ще бъде завършекът на деветнайсетия век, чийто родоначалник несъмнен ще е Софроний.

Деветнайсетият век в литературно отношение представя една доста сложна проблема. Разгледана по съдържание, литературата се отличава преди всичко с голямо разнообразие. Разбира се, разнообразието зависи от определението, което ще дадем на понятието литература и задачите, които ще поставим на литературната история. Нашите историци досега са изхождали от едно широко схващане на понятието литература и затова със своите монографии или исторически курсове разглеждат всички по-значими писани произведения през тоя период – било истории, граматики, географии, речници, било разкази и повести, лирика, драма и т.н. Естествено, техният избор се определя от характера на произведенията през дадена епоха. Следователно, ако през втората половина на 18 в. Преобладават творби исторически, то предмет на техните изследвания ще бъдат именно те. Или щом в първата половина на 19 в. господстват педагогическите и граматическите съчинения, то те ще бъдат предмет на историческото им разглеждане и т.н. Значи понятието лите-

⁹ Константин Величков – поет, прозаик, преводач, политик, участник в Априлското въстание, близък другар на Ив. Вазов, даровит художник, инициатор за основаването на Художественото училище.

¹⁰ Никола Начев – може би става дума за Никола Начов – бълг. писател.

¹¹ Тодор Влайков – бълг. писател и политик.

¹² Михалаки Георгиев – бълг. писател, организира първото зем. и пром. изложение в Пловдив и първата бълг. държавна лотария.

¹³ Любен Каравелов – бълг. писател и революционер.

¹⁴ Бълг. писател, баснописец и хуморист, политик.

¹⁵ Неофит Бозвели (Хилендарец) – бълг. духовник и един водачите на просветното и църковно движение през Възраждането.

ратура се определя с оглед на преобладаващия характер на книжовната продукция през даден период. Затова, когато разглеждат литературата след Кримската война, дето чисто художествените творби взимат връх, те изоставят историите, граматиките, букварите и т.н., за да се занимаят с произведенията на един Раковски¹⁶, на един Чинтулов¹⁷, Друмев¹⁸, П. Р. Славейков и пр. Това важи още повече за периода след Освобождението. Но един подобен начин на поставяне е преди всичко непослователен. Който би искал да го прокара докрай, непременно ще се натъкне на непреодолими трудности, ако не изпадне в невъзможност. В първата половина на 19 в. съчиненията се броят на пръсти от една страна и от друга, мисълта на авторите е твърде бедна, познанията – оскъдни, за да може един неспециалист, да речем по география, история, граматика и т.н. да прецени стойността и значението на известен труд. Но след Кримската война вече мисълта се задълбочава, знанията се разширяват, та историкът ще се намери в невъзможност, когато преценява напр. дейността на Марин Дринов¹⁹. На още по-големи трудности ще се натъкне изследвача, който подразбира в понятието литература всички писмени творения през дадена епоха, когато разглежда литературата след Освобождението. Тук вече ние имаме задълбочаване на интересите и знанията, развитие на почти всички научни дисциплини, сериозни резултати, които неспециалистът не би могъл да прецени. А нима литературният историк би могъл да бъде едновременно специалист по литература, история, езикознание, география, философия, педагогика и т.н.? Енциклопедистите отдавна не са на мода, защото при днешния [ръст] на науката не са и възможни. Следователно ето на какви трудности ще се натъкне изследвачът, следвайки едно широко определение на понятието литература. Тогава налага ни се да вложим друго съдържание в това понятие. Непременно трябва да стесним неговия обем и да разбираме под думата литература само художествените творби – било драма, било епос, било лирика. По такъв начин можем да прокараме принципите на последователността в разглеждането на цялата литературна история – от началото до наши дни. Но явяват се опасения да не изпадне в друга крайност: от формализъм да не пренебрегнем крупни писателски личности, да не изпадне в педантизъм, когато определяме своя материал. За да се избегне тая опасност, изследвачът трябва да има свободно отношение към предмета, да разшири погледа си, да чувства в гърдите си радостта на жетваря, който се радва на зрелите и пълни житни класове, но не изоставя и по-безплодните, по-бедните стръкове. Има и друго едно съображение, което отначало много ще пречи: всички така много сме свикнали с имена, които при едно по-специфицирано схващане на понятието литература, ще останат извън обсега на изследването. Да не поместиш в една литературна история Берон²⁰ и Н. Рилски²¹, например, то значи да рискуваш бъдеш похулен от всички страни. Това обстоятелство непременно ще трябва да се преодолее, но по какъв начин?

¹⁶ Георги Стойков (Сава) Раковски (псевдоним на Съби Стойков Попович) – основоположник на организираната революционна борба за освобождението на България. Публицист, историк, етнограф.

¹⁷ Добри Чинтулов – бълг. поет, композитор, учител.

¹⁸ Васил Друмев (Климент, митрополит Търновски), бълг. писател и русофил, участник в преврата срещу княз Ал. Батенберг, организира позорното коленичене на множеството пред руското посолство.

¹⁹ Марин Дринов – бълг. историк и филолог, работил в Русия.

²⁰ Петър Берон – бълг. учен и филантроп.

²¹ Неофит Рилски (Никола Бенин) – бълг. монах, учител, художник.

Струва ми се, че от концесии и компромиси няма нужда. И Берон и Н. Рилски ще си имат мястото в едно подобно разглеждане, но с тая разлика, че няма да бъдат вече цел на литературното изследване, а само средство да се посочи характера на дадена епоха, да се обяснят някои литературни факти, да се издирят факторите и двигателите на литературното развитие и т.н. Това се налага от целите и методите на литературно-историческото разглеждане. Дейността на Берон и Н. Рилски, например, ще ни запознае със състоянието на училищата, педагогиката, граматическата наука, а това е нужно, за да си обясним и очертаем факторите на литературното развитие. Същото може да се каже за Кримската война, черковната борба, политическите движения и т.н., за които историкът на българската литература не може да не държи сметка. Следователно за илюстрация на известни факти и обстоятелства, за осветяване на факторите и влиянията на политически, културни и социални условия ще бъдат засегнати всички по-важни автори на книжовни произведения – историци, граматисти, педагози, политици, черковни дейци и т.н., но ще им бъде отредено второстепенно и третостепенно място. Така за Паисий, Берон, Н. Рилски, Фотинов²², Г. Кръстевич²³ и мн. др.

Център на самото разглеждане обаче ще представят истинските творци на художествени ценности – били те от разряда на Софроний, Н. Геров, Раковски, Чинтулов или от значението на Ботев, П. Р. Славейков, Вазов, Каравелов, Друмев и т.н. Но ако следваме определение[то] на някои модерни литерар-историци и поставим за задача на литературната история целокупния литературен живот на дадена епоха (литературни движения, борби, идеи и пр.), ние ще трябва да засегнем проявите на тоя живот във вестници и списания, в литературната критика, на проповеднишката катедра и т.н. В такъв случай предмет на нашето разглеждане ще стане и дейността на редактори, критици, теоретици. В повечето случаи те ще заемат второстепенно място, особено там, където ще се касае за личности, неотличени с творчески огън. Те по-скоро ще дойдат да осветлят някои страни от литературното развитие, да покажат как се предават и възприемат идеите, как се създават литературните течения.

С въпроса какво да се даде от деветнайсетия век, е тясно свързан и един друг въпрос: как да се даде. На всички правят впечатление две обстоятелства. Ние имаме добри литературни историци, но все пак не могат да бъдат отминати курсовете на А. Теодоров-Балан²⁴, Б. Ангелов²⁵ и Б. Пенев²⁶, особено последния. Можем да се похвалим и с някои добри монографии върху деветнадесетия век, например тия на проф. Шишманов²⁷ и Мих. Арнаудов²⁸. Но все пак не ви ли прави впечатление, че както и добре да са написани някои от тях, те не ви заинтересуват, не събуждат вашето любопитство, не ви увличат, така както увлича една хубава книга. Вие не

²² Константин Фотинов – възрожденски просветител и преводач.

²³ Гаврил Кръстевич (Гандьо Кътов Баев) – бълг. чиновник в Турската империя, юрист, автор на Екзархийския устав, ред. на сп. „Български книжици“.

²⁴ Александър Теодоров-Балан – бълг. езиковед, литер. историк, библиограф, автор на „Български книгопис за сто години. 1806–1905“.

²⁵ Божан Ангелов – бълг. лит. историк, дир. на Народния театър и Народната библиотека.

²⁶ Боян Пенев – бълг. лит. историк, професор, съпруг на Д. Габе и любовник на Е. Багряна.

²⁷ Иван Шишманов – бълг. филолог, писател и политик, основател и ред. на Сборник за народни умотворения.

²⁸ Михаил Арнаудов – бълг. фолклорист, лит. историк, етнограф, министър в кабинета на Ив. Багрянов, осъден на доживотен затвор от т.нар. „народен съд“ след преврата на 9.IX.1944 г., пуснат през 1947 г.

преставате да ги чувствате нито един миг като истории, като сухи научни изложения, като дисертации върху зададена тема. Няма пулсът на едно сърце, което тупти при всеки лъч светлина в тая дълга низа граматика, землеописания, филологически предумедомления и т.н. Няма унесеното око, което грижливо да събира зрънцата на истинската поезия, което да търси интересното, любопитното. Липсва неспокойният дух на твореца, който не се задоволява със сухото изреждане на дати и заглавия, който не констатира идеите, а ги оживява, търси живите връзки, добира се до нерва на епохата, не пише само литературна история в тесен монографически смисъл, но разкрива страниците на литературния живот, отразен не само в произведения, но и в събития. Ето – тия са качествата, които липсват на досегашните исторически курсове върху българската литература. Затова общо е убеждението у широката публика, че деветнайсетият век е неинтересен, отегчителен, досадно сух, убиващ като една нова схоластика. Кой се интересува от този век, кой търси произведенията на неговите представители, кой искрено и сърдечно си спомня имената на последните? Никой, само студентите и учениците, и то по дълг. А така ли би трябвало да бъде?

Има още едно нещо. То е второто, за което загатнах. Учениците от седми и осми клас изучават новобългарска литература. Почват от Паисия и свършват с П. Тодоров²⁹. Да оставим въпроса за новите писатели, до които те не се и докосват. Как им се преподават старите? Присъствал съм на лекции в Софийската образцова гимназия. Нищо по-сухо, по-отегчително, по-неинтересно, по-убиващо от урок върху Каравелов, например. А какви благодатни възможности за работа предлага този автор! Една от най-интересните личности на нашето Възраждане, така силно проявен като участник във важни политически движения и събития, Каравелов е същевременно и един от най-интересните представители на нашата литература. Не е в нашата задача да се спираме подробно върху него и да преценяваме литературното му дело. Отбелязваме само, по какъв начин учителят – и то образцов учител, забележете добре! – успява да убие всякакъв интерес към него у младежта. И така за всички останали. Граматичните възгледи на един Н. Рилски се предъкват с часове, истеричните словосъчетания на Неофит Бозвели се разнищват до безкрайност, та се стига до там, че се убива възторга от неговата борческа личност. Дори самото му място в литературата е оспоримо. „Мати България“ излиза късно след смъртта му – в един момент, когато значително напредналият в литературно отношение читател такова четиво не може да понася. Остава неизвестна, не я чете никой още повече, че епохата срещу която Бозвели отправя своите горчиви изобличения, е изживяна и с фермана за екзархията конфликтът е разрешен. Значи това произведение остава без всякакво литературно и обществено въздействие. Тогава и неговото подробно изучаване се явява излишно. Така стои въпросът и [в] други случаи. Не се подбира интересното, важното, значителното, защото скудоумието и неграмотността все още ръководят нашето образование. Забелязах: това става в образцова гимназия, где то преподават отбрани, образцови учители? Какво ли става при останалите учители? Не е трудно да се предположи, но мъчителното е да се каже.

Ето две причини, поради които интересът към деветнайсетия век, особено [към] литературата преди Освобождението, е слаб. Какво да се направи, за да се възбуди този интерес? И изобщо възможно ли е това да стане? Мнозина ще отговорят: не, защото такъв е характерът на самата литература. А аз ще отговаря: да и ще посоча

²⁹ Петко Ю. Тодоров – бълг. драматург, брат на Мина Тодорова, голямата любов на П. К. Яворов.

един пример. Има още една литература, към която пък публиката се отнася с пълно пренебрежение, за която не знае почти нищо положително, за която интелигенцията пази само хулни думи. Това е старобългарската литература до Паисия. Кой се интересува от нашата книжнина през Симеоновия век, от разцвета на търновската школа при Евтимия³⁰, от писателите през следния 15 век, от скромните поп Пейо и Матей Граматик, биографите на св. Георги и св. Николай, духовните светили на 16 век? Не е ли Йосиф Брадати³¹ постоянен предмет за подигравки на божем интелигентни хора? А какво положително знаят самите те за него? Нищо, защото се отнасят с едно безгранично пренебрежение към цялата старобългарска литература. Но има едно място, където отношението е малко по-друго. Има едно място, гдето не презират тази литература, а я обичат. Има един човек, който пази най-хубавите си чувства за нейните представители, който не хули, а се отнася с любов, който търси като някакъв странен романтик в 20 век хубавите, интересните, ценните, живите и свежи зърна на тая книжовна броеница, която наричаме старобългарска литература. Това място е университетът и тоя човек е проф. Йорд. Иванов³². Който е присъствал на негови лекции, знае, какво е той. Най-досадната материя е оживена. Вдъхнат е живот на сухите факти, намерени са мостовете на една жива действителност. Проф. Йорд. Иванов винаги се стреми да открие интересното, непосредно заинтригуващото, онова, което разчувства, увлича, покъртва у дадена личност, при дадено произведение. Незабравими са неговите курсове върху апокрифите и богомилството, житията и повестите и т.н. Остават завинаги запечатани в паметта образите на Кирил и Методий, Климент, цар Петър, патриарх Евтимий. Очарованието се дължи, струва ми се, и на онова съчетание между строгата научна, отмерена и точна мисъл и романтично увличащия темперамент на автора, възкръснал трубадур от средните векове, обществен човек и мистик едновременно, търсач на истината и авантюрист в най-хубавия смисъл на думата. Под смръщените гъсти вежди светят две кротки и малко неспокойни очи, устремени сякаш към още непостигнати светове, към невкусени радости.

Аз се отклоних и увлякох, но Йорд. Иванов заслужава тая малка чест, още повече че по този начин илюстрирам мисълта си. В какво се състои тя? Ясно е, две неща са нужни: преди всичко да се подбере интересното, живото, заинтригуващо от литературата на деветнайсетия век. То може да засяга еднакво и произведенията и личностите. Да вземем два-три примера и то не с най-големите, а с малките, забравените и изоставените. Ето пред нас са Иван Шопов³³ – нещастният калюферец, прерязал вените си; Н. Катранов³⁴, умрял от туберкулоза във Венеция; И. Бончев³⁵, склопил очи с мъчителната радост, че е чул за свободна България, но не може да я види; Райко Жинзифов³⁶, тоя трибун, патриот, поет и бохема едновре-

³⁰ Патриарх Евтимий – последният предстоятел на църквата на Второто бълг. царство, основател на Търновската книжовна школа.

³¹ Бълг. книжовник от XVIII в., представител на дамаскинарите.

³² Акад. Йордан Иванов – бълг. лит. историк, археолог, познавач на старобълг. литература.

³³ Бълг. фолклорист и първи библиограф.

³⁴ Никола/й Катранов – бълг. възрожденски деец от Свищов, учи в Московския университет със стипендия от Иван Денкоглу, прототип на Инсаров от И. С. Тургенев, умира от туберкулоза във Венеция на път за България, където иска да работи като учител.

³⁵ Вероятно става дума за Нешо Бончев.

³⁶ Бълг. възрожденски деец и поет от Велес, развил огромна осведомителна дейност в Русия за тежкото положение на българите под робство.

менно; С[ава] Филаретов³⁷, автор на прочутата елегия за Н. Катранов, Йорд[ан] х. Константинов-Джинот³⁸, К. Миладинов³⁹, братя Петкович⁴⁰, Добри Чинтулов и т.н. Колко интересни неща могат да се кажат за тия мъже, без да се преувеличава тяхното значение за литературната история на деветнайсетия век. Те са зрънца в сравнение с най-големите, зрънца външно, но вътрешно каква бездна от трагизъм се крие в техните души!

Или да вземем литературни произведения. Примерът с „Не пей ми се“ на П. Р. Славейков е достатъчен, за да обясни, по какъв начин може да се направи интересна литературната продукция на деветнайсетия век. Проследете творческата история на това стихотворение, неговия ефект в душата на поета и вън от нея, причините, които са породили тоя печален вопъл. Разгърнете страниците на сп. „Читалище“ от 1870, 1871 и 1874 и ще видите: „Не пей ми се“ на Славейков, „Пейте, Славейков“ на Пискулиев⁴¹, Славейковата уломка (?) от отговор и най-сетне „Жестокостта ми се сломи“. Каква дълга редица, какъв мъчителен и каменист път от първото до последното стихотворение! Защо, как – ето въпроси, които историкът трябва да възбуди и на които трябва да отговори, за да задоволи интереса на читателя. Но можете да се спрете и на цели литературни събития. Да не отиваме далеч, за илюстрация и достатъчен знаменитият спор за Пърличевия⁴² превод на „Илиада“. Кой даде повод на Ботева да напише известните думи в „Защо не съм?“⁴³. Може би малцина знаят, че това беше трагично-печалният Нешо Бончев⁴⁴ през 70-те години, особено втората им половина, прикован на смъртно легло в Москва. Може би малцина са чували за неговата бележита критика на „Читалище“ и Пърличевия превод. А това е едно събитие от първостепенна величина и илюстрира както тогавашните литературни нрави, така и предаността на българския интелегент към изкуството и истината.

Избрахме все случаи, засягащи не първостепенни писатели и то, за да посочим, колко интересни неща би могло да се открият и между по-дребните фигури. А какво остава за по-едрите, за по-големите! Най-сетне трябва да отбележим и нещо друго: историята на деветнайсетия век може да бъде разгърната и на друга плоскост. Например, да речем да проследим литературните гнезда в Цариград, Букурещ, Смирна, Москва, Одеса, Браила и т.н., ще останем изненадани, когато открием нещо типично, физиономично, особено у техните представители. А това непременно ще ни спомогне за по-точната и единната характеристика на тия гнезда. Ще открием и друго: генетичната и идейна връзка, която съществува между тях. Ще видим мрежата от пътища, по която се движат мислите, предават впечатления, разнасят

³⁷ Сава Филаретов – бълг. възрожденски просветен деец, основател на първото девическо училище в София

³⁸ Бълг. възрожденски просветен деец. Прякорът му идва от това, че е изгубил едното си око по време на заточение в Айдын заради патриотична дейност в Българска Македония.

³⁹ Константин Миладинов – бълг. възрожденски поет и фолклорист от Струга, брат на Димитър и Наум Миладинови.

⁴⁰ Константин Петкович е бълг. поет и публицист, руски дипломат, брат на Андрей и Димитър. Константин е първият филолог, който работи със славянските ръкописи в Светогорските манастири.

⁴¹ Д-р Ангел Пискулиев – бълг. възрожденски деец и стихоплетец.

⁴² Григор Пърличев – бълг. възрожденски просветен деец, поет и преводач от Охрид.

⁴³ Отпечатано в изданията от Хр. Ботев в. „Будилник“, стихотворението осмива стихоплетци, като Кр. Пишурката, К. Сапунов и И. Владикин; критикува песимизма на П.Р. Славейков и наивната вяра на Вазов в доброто и поставя слаба оценка на Пърличевия превод.

⁴⁴ Бълг. възрожденски просветен деец и първият литературен критик.

душевните трепети. А това неминуемо ще ни доведе до представа за литературата като едно живо и подвижно цяло, което може да увлече, което може да затрогне.

Но да не забравяме и фона на тая литература. Това е политико-социалният деветнайсети век с неговите устреми и бури, с неговите неочаквани възторзи и страшни падения. Това е един от най-интересните и величави векове на българската история, когато един погребан народ се събужда и възкръсва за нов живот, когато въоръжените бури не са една насилствена проява на дълг към отечеството, държавата, монархията, но спонтанна дълбока саможертва за свобода и общо благо. Героите на тая борба са много именни и безименни. Вие ги знаете, знаете и ефекта от тяхното дело. Можете ли да откъснете литературата от тях, да я изучавате самостоятелно, изолирано? Не се ли боите, че ще изсушите нейните живи сокове, че ще я превърнете в нова схоластика? Без своя фон тя е мъртва, неподвижна броеница. Трябват пръсти – живи, сръчни, влюбени пръсти, за да я раздвижат.

Имаме изследвачи със знания, с трудолюбие, с амбиция, но им липсва любов. Ето това е второто нещо, за което направихме отклонението. Без любов към предмета, към знайните и незнайните творци, към малките и големите представители на деветнайсетия век целта е непостижима. Деветнайсетият век ще остане мъртъв като броеницата, до която не са се докосвали влюбени пръсти. Затова е нужно изследвачът да вложи сърцето си в своя труд. Може би това сърце ще изгори в пламъците на безумния възторг от делото на нашите деди, но нищо не е загубено – ще остане златна пепел от него – стотината страници за деветнайсетия век. Тях ще четат тия, които обичат да четат и тогава отново ще възкръсва това безумно изпепелено сърце.

12–15 ноември 1933 г.

София

Сега тук е есен, листата жълтеят и често вали дъжд. Понякога сутрините са така чисти и хубави. Небето е бледорозово, а слънцето – голям ален мак на хоризонта. По всички улици се стичат хора към големите държавни учреждения, към магазините по „Търговска“, „Лега“, „Мария-Луиза“, бул[евард] „Дондуков“, към фабриките в покрайнините на града. Трамваите са претъпкани, стъпалата пращат от увиснали пътници. Всички разговарят един с друг като отдавнашни познати [и] най-близката, най-дребната случка им дава повод за безкрайни коментари. Така са забавни понякога сутрините в трамваите. Наистина, българинът на пръв поглед е сдържан, мрачен, недружелюбен. Но това е повечето, когато се намира между по-чужда среда. Обаче щом се почувствува между свои, той става духовит, изненадва с остроумни шеги, стига дори до сантиментална забавност. Вие, които никога не пътувате с трамвай сутрин, нямате и представа за веселите сцени, които си устройват ранобудните български граждани. Това са моменти, когато душата се отпуска, когато очите на всички блестят и всеки търси като утринна закуска малко смях и забава – за своя собствена и чужда употреба. Тук взимат участие и добре охраненият буржоа, и окъсаният работник, и някой весел стражар, и трамвайният кондуктор, и кривналият шапка гимназист. И всички в тоя миг се чувстват равни – всички се блъскат за място, всички търпят натиск поради голямата навалица, всички висят по стъпалата и тичат подир тръгващите трамваи, за да не закъснеят. Сутринта придава свежест на лицата, очите излъчват бодрост, сякаш всяка глава

кима за поздрав. Но не виждате ли по една-две сгърчени бръчки на всяко чело? Не чувствате ли в тях жестокия белег на живота? Въздухът, който дишаме, горчи, слънцето, което поглъщат клетките, внася отрова. На всекиго тежат толкова грижи. В учрежденията, фабриките, магазините ги чака трудът, а неизвестността им готви толкова разочарования. Но поне в миговете на пътуването, на блъскане из трамваите, те се чувстват освободени от мъчителните въпроси на съществуването и се отдават на шега и забава. Каква малка утеха сред тежкия и мъчителен живот!

На „Св. Крал“ трамваите избълват тълпи хора и поглъщат нови, за да ги отнесат към краищата във фабриките, работилниците и училищата. Силуетът на черквата е морав в леката утринна мъгла. Трамвайната въртележка гърми, продавачите на цветя предлагат своите осланени хризантеми. А малките вестникарчета крещат: „Мушанов заплашва земеделците! Гичев иска цялата власт! Снощното кърваво нападение!“ Това е първият вик, който стресва поотпусналите се софийски граждани. Те забравят шегите, отново вземат сериозен вид, ежедневието със своите грижи ги завладява и те забързват към големите сгради, които ще ги погълнат за цели осем часа.

Какво ги чака там? Какво им е приготвила изтеклата нощ? Наистина, у нас има демократизъм, управлението е парламентарно, всеки гражданин, независимо от неговите политически убеждения и партийна принадлежност, има право да заема държавна и обществена служба. И това е нашата гордост, дори понякога ни служи (когато сме директори на гимназии, разбира се, и ни заповядват да посочим на учители и ученици вредата от комунизма) да се сравняваме със Съветска Русия и да се поставяме по-високо от нея. Но така ли е, граждани на София? За да се убедим, нека не отиваме далече. Нали слизаме от трамвая на „Св. Крал“. Нека отидем към Княжевската спирка. Срещу нея на ул[ица] „Клементина“ е Софийската окръжна училищна инспекция. Сега е още 7 ½ часа и коридорите вече са пълни с мъже и жени – уволнени учители и учителки, дошли да търсят правда, и кандидати за такива, стари, почти пенсионери и млади, едва завършили гимназиите и университета. Първите вече са подали декларация до нац[ионал]-либералните бюра и чакат да се отменят уволненията им. Вторите са още неопитни, но затова пък имат здрави крака, за да могат в течение на цяла година да изкачват тесните стълби на инспекцията. Или това не ви е достатъчно? Тогава да наминем към Министерството на търговията. Там при кабинета на вожда на земеделска България още отсега виси Управителният съвет на Съюза на професионалните учители и чака министъра – да се застъпят пред него за стотиците безпричинни уволнения. Но г-н Гичев още си почива в апартамента край Борисовата градина и уви, делегацията има дълго да го чака. Ако и това не е достатъчно, можем да обиколим останалите министерства, да надзорнем в общината, в Дирекцията на статистиката, край банята, към храноизноса и т.н. Навсякъде чиновници, които пушат, четат вестници, бистрят политиката, ругаят посетителите и важничат обратно пропорционално на мястото, което заемат в бюрократичната стълба. Чиновници, които се боят за местата и кандидати за такива, които висят по вратите на началниците и чакат назначение. Но ще кажете: защо забравихте Министерството на просветата? Не, лъжете се. Неговият ред още не е дошъл: там приемат едва от 11 часа. А понякога, когато началниците са на заседание, и не приемат. Но и да не ни приемат, аз мога да ви кажа какво има там. Например да влезем в стаята на подначалниците на средното образование. Там един възнисьък господин стои и чака посетители. Каква идилия, която в България никога не е съществувала! Ирония... Стаята е пълна, всички приказват, викат, шумят.

Подначалниците са се изгубили между посетителите. Какви са тия тълпи? Това са кандидати за учители, които са подали отпреди четири месеца заявления и чакат назначение. Те са всеки ден тук: и сутрин и следобед. И получават винаги един и същи отговор: „Елате пак, може би ще се нареди, има надежда...“ И си отиват, за [да] дойдат утре пак, т.е. „прииждат, връщат се, вървят“, както беше се изразил Димчо Дебелянов. А през това време национал-либералите вършат своята работа, партизаните са вече наместени, балдъзите и зетьовете вече чакат заплатите си, а останалите – ей, каква им е работата, да се надяват...

Вече е девет часа. Учениците са пуснати за първото междучасие, учителите пре-дъвкват сутрешните новини, а директорите ловят разносвачи на позиви и спасяват държавата от разрушителни елементи.

Сега е девет и четвърт. Господа студентите се будят и тръгват за университета – кога закусили, кога незакусили. Мнозина от тях носят бастуни, обикновено това са закусилите. Бастуните са здрави и чудесно се слагат върху главите на студентите-предатели при някой техен протест срещу фашистката диктатура. Секретарят на университета вече шари из коридорите и лови ораторите из аудиториите.

Сега е девет и половина. Чиновниците от външното министерство поздравяват стражаря при входа и се запътват към кабинетите.

Сега е десет. Началниците на отделения тръгват за министерствата.

Ние днес нямаме работа, можем да пообиколим из града. Ако познавате София преди войните, не можете да не се учудите. Бившето турско провинциално градче с граждани шопи още тогава е придобило вид на европейски град. Но сега вече промяната е голяма. Струва ви се, че цялото софийско поле е заляно с къщи – от Захарната фабрика до Слатина, от Витоша до Искъра. Колко много предградия и квартали: Красно село, Павлово, Царибродски квартал, Тухларни фабрики и Ив. Вазов, Овча купел, Булина ливада, Зах[арна] фабрика, Клементинска болница, Надежда, Кюлуците, Хаджи Димитър, Подуене, Орханийско шосе, Редута, Военно училище, Професорски квартал, Журналистически квартал, Лозенец и т.н. – всички те опасват стария град преди войните. Не могат да се отделят от София и селата Княжево, Бояна, Горна Бана, Надежда, Орландовци, Враждебна, Слатина. Ако се опитате да обходите всички тия квартали и предградия, няма да ви стигнат няколко дни. Где е сега Иречек да види, докъде стигна онова мръсно шопско село, над което той обичаше толкова много и понякога твърде духовито да иронизира. Разбира се, от покрайнините той не би се очаровал и сега. Калта е същата, улиците са все така непослани, няма чешми, няма канализация, няма дори бордюри, по които човек да стъпва. Но вътре в града би имал какво да види: на всеки ъгъл по три кооперации – грамадни постройки с ниски етажи и затворнически прозорци, и на всеки етаж с по пет обявления: дава се под наем, продава се, преотстъпва се и т.н. Отворете вестниците – те са пълни с обявления за свободни и непродадени апартаменти. Попитайте госпожиците и господата за женене: те всички чакат апартамент. Наистина, ето едно нещо, което е на мода в София. Не е важно платил ли си апартамента си, колко има да даваш, каква ипотека е окачена на шията ти, важното е, че го имаш. Ти изведнъж добиваш цена за хората, ставаш приятен, симпатичен, мил, високоинтелигентен и с очарователни европейски маниери. Всяко време си има болест, масова психоза, има я [и] нашето – апартаментите. Чрез тях архитекти и предприемачи спечелват милиони, чрез тях същите фалират. Към това се стремят всички, за тях са най-хубавите сънища на момичетата и на мустакатите интересни господа.

Когато обикаляме софийските улици, още едно нещо непременно ще ви напра-

ви впечатление. На всяка улица има най-малко три широки, хубаво наредени, с мраморни маси и конопени столове, кафенета. И всичките са пълни. Защото вътре са безработните и кандидатите за служби, пенсионерите и студентите, партизани-те, които назначават и партизаните, които чакат назначение. Натруфени рускини сервират на господата. Сред дима от цигарите се чуват ударите на табладжиите, провикванията на картоиграчите, високите смехове на студентите. Ако поживеете в София месец два не може да не ви направи впечатление едно странно явление: затварят цветарски магазин, отварят кафене; фалира ресторант, заместват го с кафене; преместят аптеката, отварят кафене и т.н. На какво разчитат съдържателите? Откъде ще се намери публика за толкова много кафенета? Едва ли и те сами знаят, но едно е несъмнено: заведенията им са пълни. А, наистина, кафенетата предлагат големи изгоди. Срещу едно кафе можеш да стоиш цяла сутрин, да се вглеждаш безспирно в синеоката келнерка, да следиш линията на стройните ѝ бедра, да наблюдаваш света около себе си и през стъклата на витрината, да бистриш политиката, да научиш и да коментираш всички новини, да четеш вестници, да се видиш с приятелите си, да се запознаеш с нови и интересни хора, да ти посочат важни господа и т.н. И да се запомни: само срещу едно кафе и един лев пурбоар на келнерката с игривите сини очи и с усмивка, която обещава.

Ако сте провинциалист, бих ви накарал да ме разведете из София – да видя нейните забележителности: музеите, зоологическата градина, мавзолея [на] Батенберг, черквата „Ал. Невски“ и т.н. Не се чудете: вие провинциалистите познавате много по-добре тия неща, отколкото ние софиянци. Още със слизането си от влака вие тръгвате да обикаляте всички ония места, за които сте чели в географиите и описанията на столицата, които ви са тъпкани в главите още на ученическите чинове, за които веднага след завръщането биха ви запитали вашите близки, роднини, приятели. А ние от двадесет години живеем в София и не ги познаваме. Всеки ден минавам покрай музеите, но никога не се спирам да вляза вътре. И не съм влизал вътре. Ах, забравих, когато бях трето отделение, учителката ни води в царския естествен музей и доколкото си спомням, видях там едно теле или прасе с две глави. Всичко друго ми се е измило от паметта. Но вие, благосклонни провинциални приятелю, ще ме разведете някога и там. Нали обещавате? В замяна на това пък аз ще ви покажа незабележителностите на нашата хубава столица, която расте и не старее, но същевременно и не поумнява. Аз ще ви покажа онова, което на пръв поглед не прави впечатление, онова, което всеки ден е пред очите и затова е толкова познато, дребно, обикновено, еднообразно.

Ето, сега е дванадесет часа на обяд. Чиновниците напускат канцелариите. Трамваите отново са пълни, но сега пътниците са съсредоточени, малко уморени и всеки бърза за вкъщи, защото в два часа отново трябва да бъде в учреждениято. Пред фабриките – тълни работници, между които сноват стражари и полицейски агенти. Но не се безпокойте. Днес или утре няма никакъв „ден“ на революцията, на безработните, на антимиитаризма. Разбира се, днес получиха съобщение да напуснат фабриката две дузини работници – поради кризата, но това вече не прави и впечатление, защото става всеки ден. Забелязва се по всички лица една малка възбуда, в думите има смут, но това е недостатъчно, за да може да се проведе някаква акция. Работниците са насядали на тротоара, други са наклеяли из двора, трети са се облегли на оградата – разтварят пакетчета обвити с вестници или шарени кърпи и почват да се хранят: един комат хляб, малко сирене или един кичар грозде, няколко маслини или само хляб – ето техния обяд. Няколко групи момичета, които

са успели да се нахранят, вече се разхождат из улицата, подхвърлят си шеги или правят неочаквани изповеди една на друга.

Ние доста се заседяхме при тях. Нека малко обиколим артериите на града. По „Мария Луиза“, бул. „Дондуков“, „Алабинска“, „Търговска“ и „Леге“ е гъмжило. Магазините са още отворени. Продавачите чакат един часа, за да спуснат рулетките и тръгнат към вкъщи. Но сега те имат доста работа: елегантни дами се движат по „Леге“, влизат в магазин след магазин, търсят конци, копчета, парче коприна, малко прежда, която им недостига за нещо недовършено, пазарят се дълго, но търговците понасят всичко, защото и осемте лева, които ще влязат в касата им, са добре дошли. Всъщност, търговията им е все повече на дребно: колко рядко вече стават сделки, които надхвърлят сто или двеста лева. Същото оживление и по „Мария Луиза“: там можете да си купите евтини обувки, ризи без пари (но и без здравина), за пет лева самообръсначки, за четиридесет лева каскет, лика на малката княгиня от някой инвалид, чаши, канче, картини, книги, галоши на нищожни цени от амбулантните търговци. Оживлението е най-голямо, обаче, по „Пиротска“. Преди всичко, това е улицата, която върви към „Юч-Бунар“, „Коньовица“, „Зах[арна] фабрика“, „Разсадника“, „Булина ливада“, „Банишора“, където живее беднотията, нямаща пари дори и за трамвайна карта. Затова по улицата бързат търпи от хора. Но тук оживлението се създава и от магазините. А в тях можете да намерите всичко, абсолютно всичко – и значително по-евтино от „Леге“ и „Търговска“. Беше време, когато буржоата се срамееше да каже, че купува от „Пиротска“. Но днес не е така: от тук пазаруват всички – и селянките, и работничките, и елегантните дами, и ученичките, и влюбените двойки, на които скоро предстои годеж. Защото тук всичко е по-евтино, търговците допускат безкрайни пазарлъци и умеят да скланят на неимоверни отстъпки. Разбира се, елегантните дами отнасят вързопите към централните улици, твърдят, че покупката е направена от „Леге“ или „Търговска“. Нека не им се сърдим за тая малка лъжа, тя е тяхната утеха в неочаквано сполетялата ни криза. А за да не забравят вратите на магазините по „Леге“, те пазаруват и от там, но на дребно: за 6 лева конци, за 8 лева копчета.

Ние забравихме „Цар Освободител“, т.е. „Царя“. А там е сега така шумно. Студентите излизат на големи тълпи от новата университетска сграда и високо крещят. Чиновниците от външното министерство се заглеждат във веселите физиономии на студентките. Офицерите пред военния клуб се занимават със същото. А на ъгъла на „Раковска“ пред „Сурович“ и „Цар Освободител“ тротоарите са заети от големи групи било студенти, било писателстващи, било празноскитащи. Но всички говорят, ръкомахат, спорят. Гувернантките с колички, в които се усмихват разглезени бебета, едва си отварят път сред тълпите. Богато облечени дами, с бели кученца в ръка, самовластно стъпват покрай градинката пред Военния клуб. Офицерите ги заглеждат, занесени студенти ги блъскат с лакти, младите момичета ги отминават със завист. Тук парадира, както на обяд, така и вечер манията и суетата на столицата. Само че ако сега шествието свършва до паметника или най-много до моста, вечер то продължава и из алеите на Борисовата градина, където лятно време елегантна София играе тенис на тенисните игрища или танцува на терасата в „Ариана“ над езерото под звуците на джаза.

Следобедите са прилични на сутрините. Учрежденията, фабриките, магазините отново се изпълнят с хора. Към 5 часа се изпълня и една друга сграда прилична на голяма барака, с надпис „Съединението прави силата“. Надзърнете в нея, но между 5 и 5 ½ часа, защото след това вече тя се изпразва. И ще видите: нервни оратори,

безразлични и апатични слушатели. И над всички – г-н Мушанов: той командва, той нарежда всичко, разглезва амбициозните, усмирява непослушните, изключва недоволните. Пред парадния вход винаги дремят няколко автомобили, група любопитни провинциалисти са насядали по стъпалата на паметника и очакват да влязат или излязат първенците и избраниците на България, за да ги видят. Пред външното министерство сноват партизани и службогонци, около входовете за галериите се трупат тълпи, които чакат ред да влязат.

Към 6 часа трамваите отново са пълни с работници, чиновници, служащи, студенти. Домовете се оживяват, бащите играят с децата си, майките приготвят вечерята. Кръчмите и кафенетата шумят. По „Цар Освободител“ шествието тръгва отново, нахлува в Борисовата градина и се пръсва из алеите. Тук-там уловени за ръце двойки си обещава дълговечна любов. Учениците сподирят ученичките с високи смехове, студентите започват своите безкрайни препирни за важни и маловажни неща.

Към 8 часа вече започват да се пълнят големите ресторанти. Ергените напускат кафенетата и се запътват към „Алказар“, „Балабанов“, „Тракиец“, „Кооп“, „Славянска беседа“, БИАД. Тук пристигат гуляйджии, мъже с жените си, мъже без тях. Началото навсякъде е еднакво: на скара или готвено, бутилка вина, след това втора, трета и т.н. Оркестрите свирят, към 10 часа започват танците. Вие може да вечеряте в „Балабанов“ и след това да се смъкнете в избата. Но побързайте, защото после няма да намерите места. Там е така задушно. Масите една до друга, всичко е заето. Унгарският оркестър весело бучи, студентите пеят и пригласят на инструментите. По стените висят бъклицы, хурки, паници [и] т.н. Не си отивайте рано, чакайте да превали поне полунощ, защото тогава почват скандалите. А един виден скандал няма не е най-хубавият завършек на вечерта?

Може да вечерята в БИАД. Там всичко е така просторно, елегантно, хубаво и блестящо. И можете да танцувате до насита по излъскания светъл паркет.

„Алказар“. Да, в „Алказар“ свирят унгарките, но освен това друго нищо няма да видите. Пък и ще ви оскубят така хубаво.

„Елит“ и „Тракиец“ си приличат. Там ще намерите посредствен оркестър, пияни народни представители, нахални цветопродавачки и келнери, които услужват несръчно.

Но искате ли да видите елегантен свят, да чуете прекрасна музика, да се насладите на чудесно танцуващи двойки, елате с мен в „Юнион палас“. Ще пием един шварц и ще се радваме на хубавите жени. Сега там проф. Иширков е вече вечерял и си е отишъл, но затова пък проф. Балабанов и м[инистър] Гиргинов вече са дошли. Да си оставим палтата на гардероба и да влезем вътре. Ето – вече танцуват. Почти всички маси са заети, защото днес е събота. Не се учудвайте, че чувате толкова много чужди езици. Чужденците са най-усърдните почитатели на заведението. „Моля ви, два шварца“. Ако имаме дама, щяхме да ѝ поръчаме сладолед. Не се учудвайте: тук може да намерите най-хубавия сладолед през всички годишни сезони. Към 12 часа ще дойдат нови гости: тия, които са били по кината и театрите. Към 1 ½ оркестърът ще спре, защото в горните етажи е хотелът и пътниците трябва да спят. Ние можем да постоим още, но можем и да си отидем. Ако искате да се отбием в избата на „Балабанов“ или да влезем в „Риунион“. Дансинг и кабаре – предупреждават електрическите отражения, но уверявам ви, няма нищо особено: една тълпа пияни мъже и жени и една дузина полуголи танцьорки.

Ние можем да отидем на театър или кино. В Народния театър избрахме да видим „Хората от хотела“, в Кооперативния да се насладим на играта на Мими Балканска,

в Свободния – да чуем Иванка Сладкарова, в „Одеон“ – да се посмеем насила при някоя скучна комедия. Но това можем да направим и друг път. Софиянци предпочитат ресторантите и дансингите пред театрите. И имат право: понякога толкова скучни са театрите и нашите прехвалени артисти.

Един ден в София – твърде малко и все пак достатъчно, за да почувствате живота на големия град. Тук е центърът на всичко, тук е пътят на България. И политически и културни институти – всичко е съсредоточено тук. Сутрин, на обед и вечер ви посрещат по улиците вестникарчета и ви пхат под носа най-интересните новини. Трамваите гърмят, автомобилите надават тревожни сигнали. Тълпи се движат на всички посоки. Големите витрини грабват погледите, елегантните дами замаяват очите. Това е официална София – София на делничните празненства, на празничните паради, на конгресите и партийните шествия. Но има и една друга София, пръсната из предградията и далечните квартали. Там живеят работници, занаятчии, служачи и дребни чиновници. Тя е спокойна, тиха, не търси блякави удоволствия, не чака невкусени радости. Сутрин тръгва на работа, обядва в учрежденията, фабриките, дюкянчетата, пие из кръчмите, ругае и псува. Понякога тая София е кротка и послушна, дори страхлива и угодничава. Но има моменти, когато става тъмна и тайна, непокорна и смела, решителна и дръзка, готова на всичко. Тогава многобройни тълпи се изливат в булевардите, по улиците гърмят протестни плакарди, издигат се трибуни, из въздуха се разнасят гласове против неправдата, ужаса, насилията, терора. Тогава търговците свалят рулетките, полицейски разезди полетяват из улиците, екват пушечни залпове. Малко писъци, малко крясъци и всичко утихва отново. Болнични камиони бързо отнасят трупове на убитите и ранените. Тротоарите опустяват, само кървавите петна напомнят, че тук е ставало нещо необикновено и страшно. А нощите са така ужасни в тия моменти! Нещо огромно слухти в града, каменните здания треперят, стражари на групи сноват из улиците, по участъците започва инквизицията над непокорните и недоволните. Всички врати са заключени. Електрическите глобуси са сякаш побледнели, небето е мрачно, беззвездно и трепери като изплашено. И вие чувствате в тъмнината, че два свята са се изправили настръхнали един срещу друг и се дебнат като непримирими врагове. С едните е силата и правдата, с другите – властта и парите. Едните сега се възраждат за живот и жадуват за светли дни и опияняващи радости, другите са хилави с похабени нерви и мускули, с наведени глави и очи, които търсят сламката, за която се улавя давящият се. Но и едните и другите са непримирими в борбата, готови да пожертват всичко, но да успеят. Кой ще победи?

17–19 ноември 1933 г.

Следва